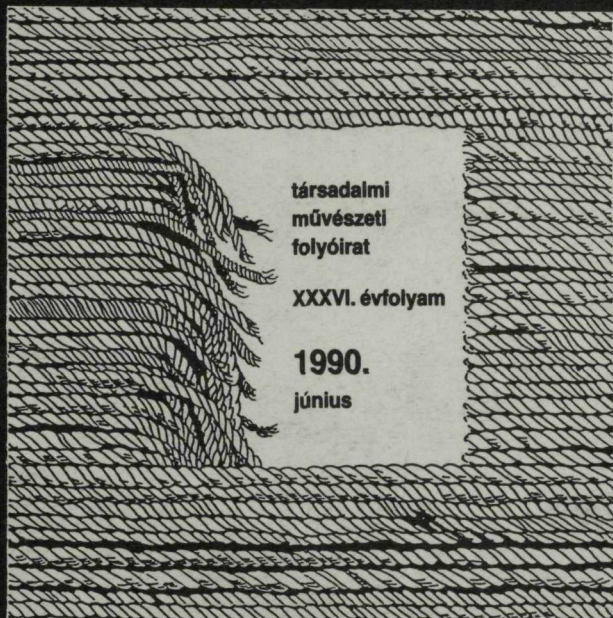

JÁSZKUNTSÁG |

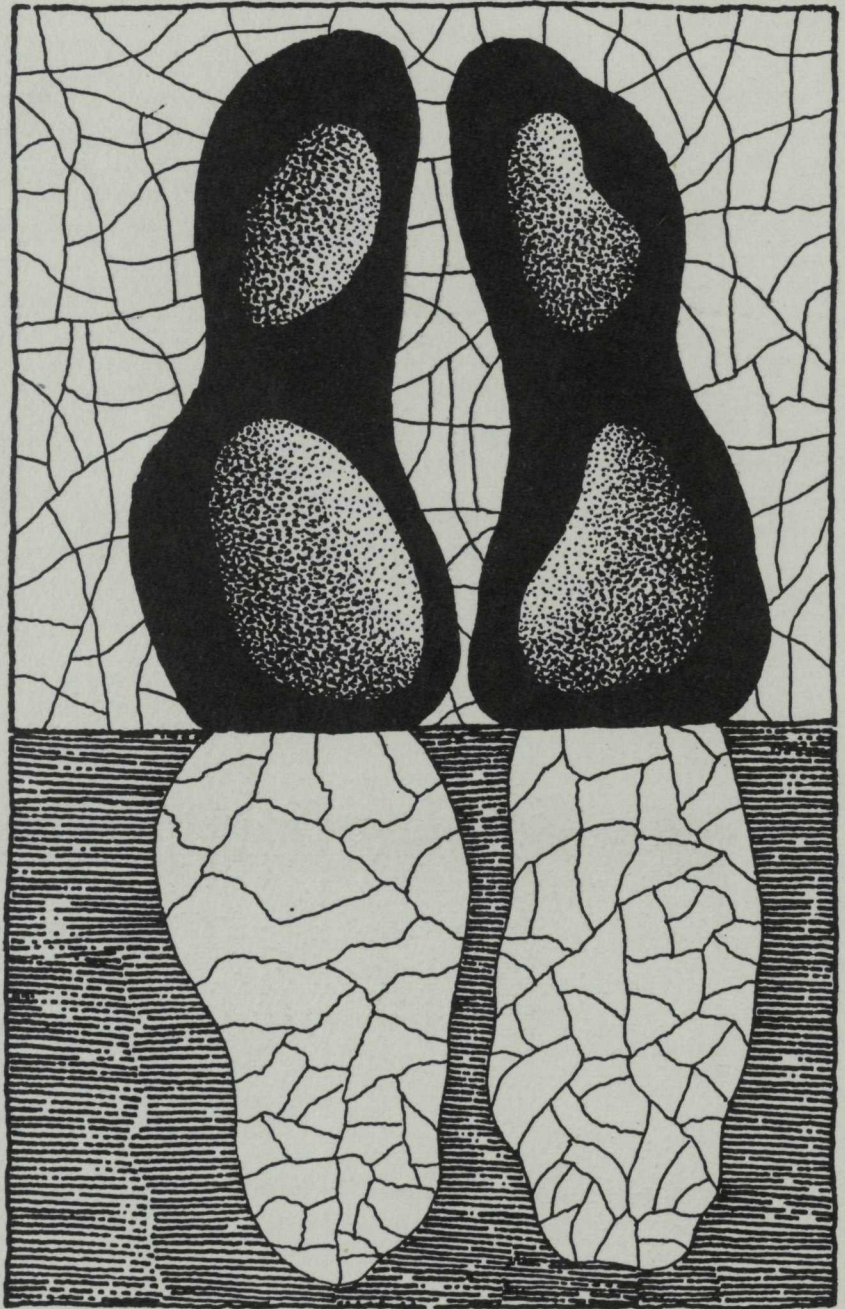

társadalmi
művészeti
folyóirat

XXXVI. évfolyam

1990.
június

3

Esterházy Péter

Részlet a Hahn-Hahn grófnő pillantása című készülő könyvből

Az utazó, valamiért, mindig nagyon várta a március, szenvedélyesen, s volt benne félelem - lehet, hogy ez volt benne az egyetlen, a félelem? -, hogy ez évben elmarad majd a március. Nem gonoszságból, még csak nem is hozzá nem értésből, hanem valamiféle figyelmetlenségből. Hogy mit számft egy hónap ide vagy oda. És a március, az noha fontos hónap, forradalmi, de hát február végén már nagyon sok az emberben a keserű türelmetlenség, a fáradtság a konok hideg miatt, sötét alagútban él bizony az ember, már nincsenek emlékei és még nincsenek reményei /"a jövő örök, s a múlt majd csak ezután lesz"/, a február az az iszonyatos és gyökértelen jelen, a február a kegyetlen pillanat, nem álltván, hogy az igazságé, de ha kiderülne, hogy mégis, ez mégis az igazság pillanata, akkor mi volnánk ott az arénában a bika. Bikaviadalról álmodtam, mondta az utazó egy márciusi reggel. És?, kérdezte egy távoli gyöngéd hang. Vesztettünk, ismerte be az utazó.

Bizonyítékokat keresett tehát folyamatosan a márciusra, ősi följegyzéseket forgatott, naplókat böngészett, azután zsebnotezokat, naptárakat; így telt el a január második fele s a február. Azután jött a március, a bolond április, és így tovább.

Mészáros Sándor

Középen állni

Esteházy Péterről a *Hrabal* könyve kapcsán

Az író szóismerő, aki strukturális értelemben nyelvi pontosságra törekszik - állítja Roland Barthes és/vagy Esterházy Péter. Szóismeret és élettapasztalat szembeállítás vagy viszonyának felcserélése máig ható funkciózavara és jólismert szerepkényszere irodalmunknak. Ebben az erőterben, de ennek ellenében határozza meg írói szerepfelfogását a *Hrabal* könyve elbeszélője: "Az író olyan író volt, aki élet és irodalom közül gondolkodás nélkül az irodalmat választotta, mert úgy vélte, sőt hitte, ez az élete. A világ tényei nem az irodalom tényei. De a világ igazságai az irodalom igazságai."

Az írói pontosság elsősorban nem választékosságot és precizitást, a kifejezőmód eleganciáját jelenti, hanem arányérzéklet és a határok szüntelen keresését. A pontosság mindig tételezi a mérték fogalmát, így végső instancia számára az egység, az arányok rendje. Ez belső hűséget jelent az európai kultúra egyik centrális eszméjéhez, ami egyben azt is magában foglalja, hogy az arányrend a műalkotás teremtett világában megvalósítható. A formateremtés telosza az arányok ideális létén nyugszik, ezért a pontosságra törekvés mint írói magatartás itt és most szelíden radikális szembenállást jelent a kor általános művészi szemléletformáival, amelyek épp az Egész elvesztéséről, az egység hiányáról, tehát a mértékvesztésről, az arányok felbomlásáról és lassú pusztulásáról adnak hírt. Esterházy művészete a "civilizálatlan szív" prózája, írásait a szeretet egyetemesége mellett a "pontosság szenvedélye" /Musil/ hatja át, és sajátos írói kvalitásai is ennek fogalomköréhez tartoznak: nyelvi erudíció, tempó- és arányérzék, a szavak helyezési értékének egyre biztosabb tudása, a mondatrend és a szövegdinamika kötetlen fegyelme, merész újítókedv és kompozíciós erő, egészenlátás, stílusparodizáló hajlam és nyelvi alakváltó készség stb. Mindezek belső korlátok közé szorítják és hitelesítik kivételes nyelv- és formateremtő képességét.

Az író próteusi alkata, önmegújító igénye és szerepjátszó adottsága is közrejátszik abban, hogy nem kötődik szorosan egyetlen stílusirányzathoz sem, epikai világát a tudatosan vállalt stíluspluralitás jellemzi. Ez viszonylag önálló törekvés a magyar próza alakulástörténetében, hiszen jelentős íróink általában egy-két stílusirányzat vonzásterében alkottak, illetve alkotnak, ezért a jól körülhatárolható stílusműveket jegyében a művek nyelvi világának homogenizálására törekednek. Ezzel szemben ő - épp a pontosság igényének következtében - a különböző stílusjegyek vegyítését, a nyelvi rétegek és stílus szintek kombinációját, az esztétikai minőségek egymásba oldását, a sokféleséget avatja alapvető szöveggeneráló elvvé.

Ez részben és csak leíró szempontból rokonítható a posztmodern szituáció azon művészi irányzataival, ahol a parafrázis, a stílusimitáció, a pastiche, a montázs, a mozaik technika, az átértelmező idézés, az allúzió, a szövegintarzia, a különféle stílushatású szövegelemek interferenciája stb. váltak meghatározó szövegképző eljárásmodokká. A nagy stílusok, az átfogó világértelmezések széttö-

redezése, valamint a kérész-életű, kis hatósugarú stflusrányzatok után a világértelmezések sokfélesége, az imitáció elve és a stfluspluralitás jelent meg jelleghadó kortendenciaként.

Esterházy művei párbeszédet folytatnak a posztmodernitással, de ez egyszerre jelent azonosulást és elhatárolódást, újítást és az epikai tradíció átértelmezését, tehát vitát és dialógust. Ez nemcsak az epikai világkép és értékszemplélet szintjén jelenik meg, hanem az írói anyagkezelés, nyelvhasználat és stflusfelfogás sajátosságaiiban is megnyilvánul. Ennek értelmében vállalja a sokféleséget mint stflustörténeti sajátosságot, ám ezzel együtt a művészi szituáció meghaladására is kísérletet tesz. Vagyis *önálló stflusszintézisre* törekszik, így és ezért az alkotásfolyamattal mint tettel a sokféleség egységét, belső rendjét akarja megteremteni. Művészetének talán legjellemzőbb sajátossága, hogy írásai mindig önálló szövegegeszek és egy nagyobb egész részei, amelynek végső formája és foglalata *a könyv* - ennek előképe és formaideálja az európai keresztény kultúra alapjait jelentő *ama könyv*. Könyv az, ami egész. Számára ebben az értelemben érvényes Mallarmé nevezetes aforizmája, ami szerint a világon minden avégből létezik, hogy könyvvé váljék belőle.

A teljességigény nyelvi vetülete a stflusszintézis, ami természetes módon párosul a nyelvi polifónikussággal és egyetemességre való törekvéssel. E prózavilág egyre inkább asszimilálni igyekszik a nyelv minden rétegét és felölelni teljes lexikai készletét, mintegy újra meg újra megközelítve - amit elérni nyilvánvalóan lehetetlen - a nyelv külső végtelenét. A szókészlet gazdagsága és teltsége tekintetében prózairodalmunkból Szentkuthy Miklós és Határ Győző regényei mérhetőek össze az övéivel */ez nem értékítélet!/,* de az ő műveiben erőteljesebben érzékelhető a nyelvhasználat ökonómiaja és a szóhelyezés biztonsága. Ez a prózavilág tételezi a kimondhatatlant mint végső titkot, s az újabb művekben fokozottabb mértékben van jelen a csend, a hallgatás, a nyelv belső végtelenének gravitációja. *A Hrabal könyve* már határozottan szakrális irányultságú, Isten és ember meg-megszakadó párbeszédének korpusza.

A magyar próza fejlődéstörténetében Esterházy műveinek kezdeményező szerepe azt a hatást keltette, hogy ő elsősorban műfaj- és stflusteremtő író, holott sokkal inkább összegző típusú alkotó. A hatvanas-hetvenes évek epikájának erőteljesen stilizált művészi beszédmódjai egyre nagyobb távolságra kerültek az élőnyelvtől, míg a hagyományos történet-központú, valóságanalóg elbeszélésformák eltávolodtak a világirodalom újabb fikcióteremtő és formaképző eljárás-módjaitól. Ezt a folyamatot szakította meg - több nemzedéktársával együtt - akkor, amikor az élőnyelv idiómáit, sajátos beszédfordulatait, nyelvi rétegeit, roncsolt mondatszerkezeteit és alkalmi stilémáit kapcsolta össze az irodalmi nyelv artisztikus stfluselemeivel. A megmerevedett, reprezentatív nagyepikai formák dekonstrukciójával és a perifériális prózai műfajok átértelmezésével a kisformákból építkezés vált alapvető szövegkonstrukciós módszeré. Innen ered a műfaji sokféleség és a stflusparódia fokozott jelenléte, amellyel a kiürrült formahagyományt és az érvénytelenné lett művészi beszédmódokat leplezte le és tette újra szabaddá. Ezáltal többszólamú és -jelentésű nyelvi teret hozott létre, amelyben a különböző rétegnyelvek és stflusszintek dinamikus kapcsolatba kerültek egymással. Ennek következménye a hangnemkeveredés, az esztétikai minőségek egymásba oldása és a poentírozó, szüntelenül meglepetésre törő elbeszélésmód.

A *Termelési-regény* /*kisregény*/-ben teljesebbé válik az a folyamat, amelyet az állandó hangnembváltás, a műfajok sokrétűsége, a stfluszintek oszcillációja és az olvasó elvárásait folyton felfüggesztő-megtréfáló mondatfűzés jellemez. "Művem kitérő - ámde rátérő is egyszersmind." - mondja Sterne. A *Bevezetés a szépirodalom*ba a prózai műfajok és művészi beszédmódok enciklopédikus könyve, itt már megnövekszik, mint azt több kritika is hangsúlyozta, a szentenciák, gnómák, aforizmák szerepe. Részben ennek következménye, másrészt az erősödő szakrális irányultság hatása, hogy a *Fuharosok* óta műveiben megfigyelhető egyfajta lassú, nyelvi-stiláris kiegyenlítődé. Bár a kombinatórikus elbeszéléslogika, a szerkezet invariabilitásának megszüntetése és a hálószerű szövegkonstrukció mindvégig megszüntette azt az írói alaptörekvést, hogy a mű az ellentétek találkozási pontja és nyelvi tere legyen. A *Hrabal* könyve íróasztal-leírása metaforikus értelemben szövegalkotási módszerét is megidézi: "... olyan volt az asztala, mint egy táj, mondjuk, mint egy kietlen toszkánai lanka, vagy egy lakályos sivatag, lány tér-rész egy Tarkovszkij-filmből, szóval eléggé félelmetes. Zsúfolt volt, tele mindig, elképzelhetetlenül sok *anyag* halmozódott föl, hegyek-völgyek, púpok, összegyűrt levélborítékok, kéziratlapok, újságkivágások, színes filcek, gesztenyék, szerződések, firkálmányok, lejárt útlevérvérőlapok, buszjegyek, ceruzák, füzetek, határidőnaplók, szerelmes levelek /lejárt szerelmes levelek aknáí/, gemkapcsok, csokipapírok, följegyzések, könyvek, levelek, egy irdatlan /avagy iromba, tehát kendermagos/ kupleráj, más szóval: belső rend - s mindez rétegezve, több emeleten, szendvicsszerűen, alagutakkal, titkos, mély furatokkal, más szinten voltak a két hónapja meg nem válaszolt levelek, és más szinten azok, amelyek csak két hónap múlva lesznek két hónapja meg nem válaszoltak!" Esterházy szemléletére igen jellemző, hogy rögtön ezután egy pályatárs geometrikus elrendezésű asztalának leírása következik, majd ellenpontként egy ölében íróé, de ezzel sem vonja vissza vagy relativizálja az előbbieket érvényét, csupán megengedő módba helyezi, hiszen a művészet létmódjához tartozik a többféleség, a kizárólagosság helyett az alkotói módszerek, a formateremtés és világtérképezés szabadsága.

Az eredetiség és a fikcióteremtés egyszerűségét hangsúlyozó esztétikai felfogásokkal szemben itt a szövegközöttiség elve dominál, a mű mindig más művek függvénye, ezekkel kölcsönhatásban álló organikus képződmény. Az író a rejtett vagy felfedett szövegszerű idézés mellett a legtöbb epikai alapelemet kölcsönveszi, így a szereplők, a leírások, a mű idő- és térszerkezete, a cselekményelemek rendszerint más irodalmi művek parafrazisai, illetve az őt körülvevő emberek élettörténeteinek, történetdarabjainak rekonstrukciói. A *Hrabal* könyvének figyelmes olvasója felfedezheti az idősebb cseh mester művei /*Sörgyári capriccio*, *Túláságosan zajos magány*, a *Tükrök árulása* néhány novellája stb./ mellett Kafka, Milan Kundera, Cortazar, Nádas Péter és nyilván mások regényeiből vett bizonyos motívumokat, szó szerinti és torzított idézeteket, vagy leírásrészleteket például a recski táborról készült filmszociográfiából, vagy nyílt utalásokat és rejtett célzásokat egyes pályatársokról, szellemi jelenségekről.

Az idézés értelme főként nem a formajátékban és a stílusbravúrban rejlik /noha a hangsúlyok jelzik, hogy irodalmi közvéleményünk mennyire lebecsüli ezek szerepét!/, sokkal inkább kitágítja ezáltal a mű idő- és térbeli koordináta-rendszerét, megnöveli a szöveg reflektáltsági fokát és szemantikai telítettségét,

valamint általános szintre emeli a személyes életmozzanatok és élménytartalmak érvényességi körét, hiszen a szövegek idézetei és a történetfragmentumok paradigmatis viszonyban állnak egymással. A *Bevezetés a szépirodalomba* című műhöz képest az idézettechnika annyiban változott, hogy nagyobb lett a szövegelemek motivikus és kontextuális kötöttsége. Ily módon rekonstruálható itt a közép-európai régió elhallgatott közös története: a megfélemlíttesség, a szellemi és fizikai elnyomás, a civilizációs lesüllyedés, az életforma hagyomány lassú szétporlása és a lelki megtöretés processzusai. A folyamatszerű elbeszélésformával szemben a jelenetező, töredékekből építkező, asszociatív elbeszéléslogika érényesül. A regény történelemszemlélete rokon Hrabaléval, ugyanis azt állítja, hogy e történelmi időszak nemcsak fájdalmasan tragikus, de kisszerűen nevetséges is.

Több kritika az író narcizmusának bizonyítékát vélte felfedezni abban, hogy művei személyiség-központúak, az ábrázolt epikai világ horizontján belül megjelenik az alkotói személyiség is. A mindentudó elbeszélői nézőpont elvesztése után a modern regény alapvető ismeretelméleti fölismerése, hogy a megismerés alanya nem választható el tárgyától. A kettő kölcsönhatásban áll egymással, s ez a szemléletváltás nyilvánul meg már a *Termelési-regény* poétikai alapelveiben. "A regény alanyi epopeia" - nevezetes goethei meghatározását a művek öntükröző jellege és szerepjátszó nézőpontváltásai teszik jelen-érvényűvé. Emellett az említett közép-európai közös történet brutális következménye, hogy az Én kerül a műalkotások középpontjába, mert a hatalmi ideológiák a hamis közösségiség normái alá rendelték az egyént, ugyanakkor mérhetetlenül elszigetelték és lerombolták az emberi kapcsolatok hagyományos formáit. Az Én-en kívül nem maradt olyan közös pont, ahonnan a világ felmérhető és átlátható lenne, ezért a szubjektum művészi megjelenése szükségszerű, s ez egyben a személyiség autonómiájának visszahódítását is jelentheti. Az önéletrajzi elemek túlsúlyát, az alanyiség csapdait Esterházy élmény-eltávolító szerepjátszással és az én-sokszorozó epikus dimenzióváltásokkal próbálja elkerülni. Ugyanígy irodalmi hősök maszkja mögé rejti valós szereplőinek alakrajzát, és fordítva; az archetípusok és a meghatározó személyiségjegyek bonyolult arányjátékával teremti meg egy-egy figura epikus karakterét. Meghatározott szerepkörökhöz rendel hozzá bizonyos emberi minőségeket, és nem megfordítva, ezáltal tartózkodik az ítélezés pozíciójától. Ez nem szellemi-erkölcsi relativizmust takar, mert mindig határozottan és konkrétan megítél, de sohasen elítél. Látásmódjára és emberábrázoló módszerére *A tulajdonságok nélküli ember* egyik szép passzusa - a *Bevezetés a szépirodalomba* mottóként is idézi - világít rá pontosan: "Nem önábrázolás, mindig belehelyezkedés, önmagukat nem megismerő, hanem átélő, elszenvető, fúrcsán érző és akaró objektumnak ábrázolni."

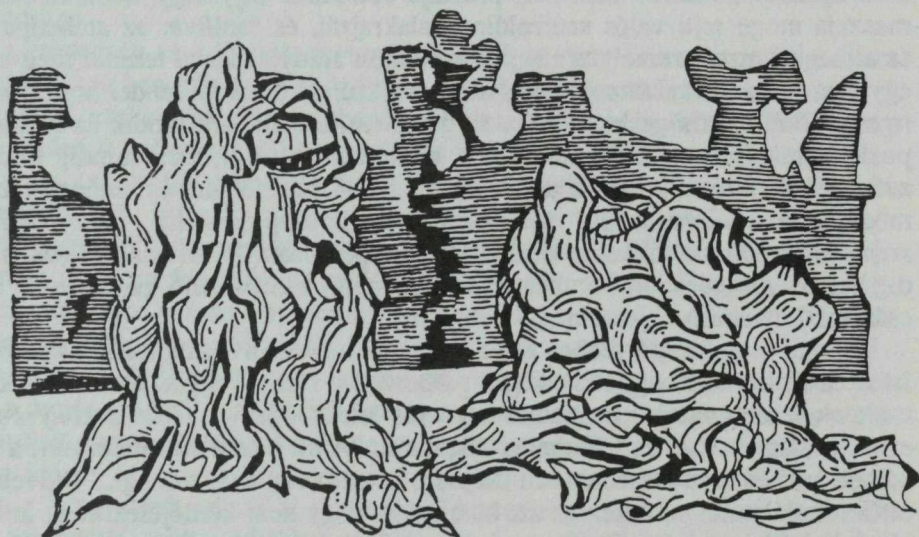
Esterházyt egyre mélyebben foglalkoztatják a hit és a dialógikusság kérdései, Isten és ember viszonya, lehetséges párbeszéde, s ezzel együtt az emberi kapcsolatok természetrajza és kommunikációs lehetőségei. A *Hrabal könyvé*-nek ezek az alapkérdései és lételméleti dilemmái: "A meg nem írt történelem, a szó nélküli beszéd, a művészetben túli szépség, az emberen túli igazság..." Műveinek értékszemlélete és -szerkezete azt bizonyítja, hogy nem kérdőjelezi meg az európai kultúrhagyomány értékeszményeinek létét, csupán szűkre vonja ezek jelenbeli érvényességi körét. Az ironia mint esztétikai minőség és hangnem-foga-

lom van jelen, amellyel áthidalja az eszmény és valóság közötti távolságot, de a regények világképe nem nevezhető ironikusnak. Értékcentrumában a divinális eredetű szeretet-eszme áll, amelynek egyetemessége által mindenki egyenlő. És az, amit eddig Ottlik "tudott" a magyar prózában, hogy egy pillanatra Schulze is szerethető, ilyen fokon a *Hrabal* könyve egyik titkos pontján is megtalálható, amikor a főszereplő feleség, Anna /=kegyelem/ szembetalálkozik a kirendelt kelet-európai őrzőangyallal, Balázskával.

Az új mű talán minden eddiginél teltebben hívő könyv - a hitetlenek kérdés-feltevéseivel. Valódi párbeszéd Hraballal, és nem egyszerű hommage. A regény pilléres szerkezete a pusztulás-halálközelség, a születés és újjászületés stádiumaira épül, s a hármasságú kompozíció megfelel a keresztény hagyomány hármasság és egység végső összefüggését tételező felfogásának. Erre rímel a platonikus szerelmi háromszögtörténet, mivel az az égi szerelem, az isteni tökéletesség és harmónia jelképe. A hit tételezi ezen metafizikai értékvalóságot, de az nem jelent kételynélküliséget, miként a kételkedés sem zárja ki vagy számolja fel a bizonyosságot. "Aki semmilyen tényben sem biztos, az nem lehet biztos szavainak értelmében sem. /.../ Ha valamit *hinni* kezdünk, akkor nem egy egyedi mondatot, hanem a mondatok egész rendszerét kezdjük hinni. /Az egész csak fokozatosan világosodik meg/" - írja Wittgenstein.

Távolabbról Rilke angelizmusának rokona ez a könyv. Angyal az, aki középen áll, közvetít Isten és ember között. Létével arról ad hírt, hogy *van* történet, és az a jó vég jegyében áll.

"Angyalok /úgy mondják/ nem tudják gyakran, az élők vagy holtak közt járnak. Fut a szüntelen áram, mindkét birodalmon örökre sodorva magával minden kort a szavukat túlzúgja örökre."
/Nemes Nagy Ágnes fordítása/

Magyar Fruzsina

Közel az éghez

/Esterházy Péter: Hrabal könyve/

Ha egy író egy másik íróról ír, az rendszerint esszé, recenzió vagy kritika. Rendszerint. De Esterházy Péter nem - rendszerint. Nem beszélve arról, hogy a könyvében ő az Írószereplő, aki Hrabalról ír. De a főszereplő mégsem ő, hanem Anna, a felesége. Az író, a magyar, nehezen birkózik meg az Íróval, a csehvel. A "Sörgyári capricco" /amelyet soha nem nevez nevén/ hősnőjének történelmi tettét, tudniillik, hogy egyszer csak hipp-hopp, se szó, se beszéd, levágatja történelmi jelentőségű hajkoronáját, sehogyan sem tudja megmagyarázni. Így hát Anna, a feleség lép a két író közé, ő tartja szóval meg-megnémuló férje helyett Hrabalt. Ő a híd a néma magyar és a könnyedén beszédes cseh író között.

Mindenki közép-európai, sőt kelet-európai, sőt közép-kelet-európai. Csak éppen nem egyformán. Más dolog cseh módra, és megint más dolog magyar módra Európa középterületén élni.

Mert közép-európainak lenni nem ugyanaz.

"A közkeletű tréfa szerint magyarnak lenni, illetve afféle kelet-, közép-, közép-kelet-európainak lenni - az pech. Ez a Hrabal azt mondja, így gondolta az író, hogy ez nem így van, nem pech, hanem tragédia, ide születni, az tragédia, sőt még több: komédia. Szóval dráma."

A közös közép-európai drámából - Esterházynál is - a cseh szereplőnek jutott a komédia, míg a magyarnak a tragédia. Míg Hrabalnak módja van történelmüket irodalomná transzformálni, addig a neve sincs magyar író képtelen ugyanezt megtenni a magyar történelemmel. A cseh történelem sör- és hajzuhatagban is megjeleníthető, a magyar történelemnek bilincsei és korbácsai vannak, amelyek lefogják és földreperik azt, aki az ég felé tör.

Még az Úristen által küldött két angyal is AI-s autón közlekedik.

Tárnok Zoltán

Tűzkeresztség

Megelőztelek, bátyuska, hiába vagyok olyan leragadós. Most egy darabig csak a hátamat nézheted. Tőlem járhat a főiskolára, és rajzolhatsz mindenféle alakokat, amíg ide el nem vetődsz. Mert ezeket a fejeket kell rögzítened egyszer, akkor talán támadhat némi esélyed. A harmatos fiúkat például, az elmázolódott képükkel. Vagy a nehéz vagányokat, akik bevonuláskor még nagyban vigyorogtak, de tíz nap után már csak a cigarettaszünetekre vártak, és lehullottak valamelyik fa tövébe. Szóval egy-két dologban már előttem járok. Hogy mást ne mondjak, én például elég jól ismerem a kis hülye felvigyázómat, te viszont nem ismered semennyire. Pedig ha ismernéd, sose rajzolnál másokat. Én mondom, egyedül őt rajzolnád. Csak ácsorogsz a papírlap előtt, kezdedben a szénrúd, hunyorgatsz a meztelen csajra, és nem is sejtjed, hogy van a világon egy fej, akit örökké rajzolhatnak.

- Öcsi - mondja nekem. - Én a felettesed vagyok! Tiszta?

Nézek rá. Vékony szegény, mint a hurkapálca.

- Irány a vécé! Fogod a vödört meg a rongyot, felmosod a készültégi szobát!

Még a hangszíne is egyéni, nem megy ki a füledből. Mindig valami vízbefúlt hangon üvöltözi a vezényszavakat. Mesterséges légzést kellene neki adni.

- Te veszélyes elem vagy. A veszélyes elemekkel pedig ilyen a bánásmód!

Együtt húztunk bakancsot, most meg játssza a nagyot. Mert van egy pattanás a zubbonyán. Jellemző ezekre a sötét alakokra. Ugyanis sötét egy kicsit. Meg buzgó is. Már hajnalok hajnalán felráz, minden áldott nap. Nem mondhatom, hogy kocka a fejem a sok alvástól.

- Vita kirekesztve!

Vizet ereszték a vödörbe, maszatom a követ, ahol érem. Ha legalább kötődni tudnék az ilyen melókhoz! De nem tudok, bátyuska. Mert ez is csak arra jó, hogy csináljak valami mocskosat. Nehogy véletlenül kimenjen a fejből, hogy fogoly vagyok.

- Van panaszod? Én meghallgatlak. Aztán majd döntök, hogy mi legyen.

Nem ismeresz senkit, elhiheted. Csak azt ismered, akivel együtt szolgáltál a seregben. Itt szépen kivilágosodik minden. Hogy ki az, aki vág neked egy gerezdet az almájából, és ki nem. Hervasztó tapasztalatok ezek. Van, aki például folyton nyilatkozik, tele van a nyafogásával a laktanya. Nem is gondolnád róla, ha csak a kerítésen kívül ismered. Vagy egy másik, aki nem ereszkedik le senkihez, és olyanokat tud mondani, hogy "nézőpont kérdése" vagy "azért ez nem annyira egyszerű" meg izé, és ettől már lángésznek képzelet magát. A harmadiknak meg a hangját se hallod egész nap, nincs is jelen. Ha van egy szusszanásnyi ideje, már ott bóbiskol valamelyik szögletben. Adnál neki tíz forintot a zsoldodból, csak ne vágjon ilyen siralmas képet, de nem lehet feltekerni az istennek se.

A pöffeszkedő kis felvigyázóm pedig a falnak dőlve ül a lócán. Kilöki az ajtót a bakancsa orrával, pislog ki az alakulótérre.

- Ez a helyes - mondja elégedetten. - Meg kell tanítani a kopaszoknak a vigyázz és pihenj tényállását! A nevelés alapja a lényeg. Tiszta?

Erre csak hallgatók. De máris megkérdezi tőlem, hogy tudom-e, mi az ország államformája. Nézek rá bambán. S mire kinyögném a választ, már mással zaklat. Azzal, hogy vajon mit gondolok én, miért nincs már jó ideje háború.

- Körülbelül ez is felfogható - mondja. - Mert a két hatalom egyforma erős. De ha mégis kitörne véletlenül, akkor nem kétséges a győzelem záloga.

Nem azért mondom, bátyuska, de én a házibulikon még a tapizást is abbahagytam egy időre, ha elég jól kanyarodott a vita a másik szobában. Ismered az alkatomat, ha érvelni kell. Most meg csak állok savanykásan.

- Téged mi érdekel? Semmi?

- Van ilyen is.

- Nem fejlődöttél eleget.

- Tűzött a nap.

Erre feláll a kis öröm, mint a jancsiszög. Odalép hozzám, a fülcimpámig ér. Próbál farkasszemet nézni.

- Pofátlan vagy?

Most már kedvem volna megetetni vele a felmosórongyot.

- Bomlasztasz?

Közben már sarkon is fordul, belép a parancsnoki fülkébe, szaggatottan füttyörészik valami zöldet, és dobol az ujjaival. Aztán kijön, vállán a csúzli. Szóltja a másik két fogdást.

- Szele honvéd! Gyurkovics honvéd! Reggelizni.

A borzas kullog elől, mogorván nézi a földet. Összeszamám magam, ha találkoznék vele egy sötét mellékutcában. Mögötte a gyufafejű kölyök. Nem tudom, mit keres ez a seregben, tizenöt évesnek se néznéd.

- Finom brómos kávé - morogja a borzas. - Igyál, kicsikém, én is iszom. Kell is ez nagyon. Nyolc hónap után egyszer már majdnem láttam egy nőt!

Rossz beállítottság ez, hidd el. Nem jó folyton arra gondolni, ami hiányzik. Muszáj végigcsinálni a két évet, nincs más választásod. Kezdetben persze mindenféle bánatok jönnek ki rajtad, nem érted az egészszet. Mindig azt akarod csinálni, ami tilos. Pedig esetleg egyáltalán nem csinálnád, ha lehetne. De most mégis arra az egyetlen dologra fáj a fogad, és kezd hiányozni. Ilyenkor jut eszedbe, hogy jó volna itatóspapírt vagdosni egy hűvös szobában. Vagy aszpirinnel gurigázni például. De ha már eldöntöted magadban, hogy nem leszel nyúl, akkor egyszer csak kezd szép lassan rendbe jönni a dolog, nem akarsz cserélni valaki mással.

- Lehülyéztem az őrmagyot - mondja a borzas. - Az olyan nagy ügy?

- Szó szerint idézd, Szele honvéd - kiált ki az őr a parancsnoki szobából. - Azt mondtad neki, olyan sötét, mint néger tökén az ütőér. Van neked eszed?

- Aki ugyanazt firtatja örökké, az mi?

- Gondolkodol is néha?

- Nincs kivasalva a cipőfűzőm!

- Gondolkodol is néha, vagy csak beszélsz?

A kis gyufafejű meg dobbanott egy csajhoz, és visszafelé elkapták. Nem ismerjük egymást, mondom. Figyelni kell, ha el akarsz csípni valamit a másiktól. Ránézésre nem tudsz meg semmit. Erről a kicsiről például lefogadtam volna bármibe, hogy esetleg a kézihajtánynál tart, de inkább még annál se. Mert ha lerajzolnád neki, ami a nők lába között van, azt hinné, hogy valami síkidom.

Pedig rég kijár egy özvegyasszonyhoz, adagolja neki az F-vitamint nagyban. Két hét helybenjárást kapott, de leszarja az egészet. Látod rajta, hogy leszarja.

- Az a szegény őrnagy még be is jött utána hozzám - mondja a borzas. - Meglátogatott a zárkában. Mondtam neki, ne haragudjon, hogy nem tudom helyyel kínálni, de nincs a közelben sehol egy villamosszék.

Csak maga elé beszél.

- Érdekel engem a hadbíróság? Nem érdekel. Csak innen szabaduljak egyszer! Nem ismered ki magad fejen állva se. Hiába lösz két kilencest meg egy tízest, ha nem köpöd mellé a kilométeres szöveget, nincs megállásod.

- Olyan nehéz az a szöveg? - kérdi az őr a fürkéjéből, és felállítja a mutatóujját. - Csapott célgömbbel úgy célzunk, hogy csúcsát ráültetjük a nézőke teljes szélességének közepére, méghozzá olyan módon, hogy az a vízszintes irányéllal elvágólag legyen!

- Nagy ötlet - mondja a kicsi.

Az őr kihúzza magát.

- Ez olyan nehéz, te majom?

- Anyád - mondja a borzas.

Az őr most már kiugrik a parancsnoki szobából. Vérben forog a szemgolyója.

- Úgy látszik, túlságosan jól bántam magukkal! De vannak más eszközeim is - s már előre is szegzi a fegyvere csövét, nyomja le a tűzváltó kart egy szempillantás alatt. - Fel a kezekkel! Mind a kettőnek - emeli meg a hangját, mert a kicsi meg se rezdült. - Hátra arc! Lépés, indulj!

- Lőj le, te barom - morogja a borzas menet közben. - Lőj le, te világ hülyéje.

- Vége az ünnepnek!

Dörren a zárka ajtaja, csattog rajta a lakat. Fújtatva jelenik meg mellettem.

- Maga mit áll itt? Fogja a rongyot, mozgás! Nincs több ünnep magának se! Tiszta?

- Mássz le rólam - mondom neki halványan.

- Micsoda?

- Mássz le rólam, szépen kérlek.

- Maga fogoly, és engedelmeskedik! Fel a kezekkel!

Nem tudom, mi jön rám, bátyuska, megyek felé halál nyugodtan. Mintha sétálni indulnék a napsütésben. A vállszíját kapom el a harmatgyenge kezemmel, de máris a földre esik. Ingatag lehetett az egyensúlya. - Mi volt ez? - kérdi összegabalyodva. Felugrik, nekem akar jönni. Akkor már éppen csak meglököm a mellét, de ettől is eltaknyol.

- Fel a kezekkel - sipítja a földről, és csetten kezében a csúzli zárja. - Befelé a zárkába!

Magamra húzom az ajtót, lefekszem a priccse. Hallom kintről, hogy zörög a kulcsokkal meg a tolózárral.

- Ha nem javul meg, innen nem jön ki többé - kiált be a kémlelőnyíláson.

- Világos - mormogom.

- Magára rozsdásodik a lakat!

Nem volt nekem semmi bajom, bátyuska, kár híresztelni az ellenkezőjét. Az elején még a fegyverem is ragyogott. Igaz, a gázátömlő furattal mindig sokat bajmóldtam, egy vékonyra sodort rongycsikot kell jó tekervényesen belefűzni. Meg is kaptam érte a fenyítésemet, egy álló hétig csak mosogattam a konyhán,

én hangoltam be a vécét minden áldott nap, a követ súroltam, dörgöltem le az ábrákat a falakról. De utána bitang nagy csönd. Egy ideig még a nevemet se nagyon tudták az előljárók, valahogy mindig a sor közepén helyezkedtem, nem szúrtam szemet. Igen ám, de egyszer csak robbanni kezdtek körülöttem a tányéraknak, most meg, a végén, akkora balhé szakadt a nyakamba, hogy meg kellene tanulnom repülni. Egyelőre itt üldögélek a fogdában, de hadbíróság lesz a dologból, nyilván. Kinéz nekem legalább egy év a futkosóban. Adtak tegnap egy darab papírt, írjam le, hogy látom, mint látom. Három mondat volt az egész. Csak fönt van egypár sor a lap tetején. Hülyén néz ki, de mit tudjak annyit írni róla?

Már vagy egy hónapja, hogy az a görény szakaszvezető felzavart minket a ponyvával letakart teherautóra. Karikákat láttam a hőségtől, nem volt egy csepp nyálam. A kipufogógáz meg bejött a ponyva alá. Hely sem volt elég, egymás ölében ültünk, de a legtöbben még így is fél lábon álltak összetapadva. Egy Kappanyos nevű srácnak előtte egész nap hasmenése volt, falfehéren rázódott a padon. Közben nagy recsegéssel leszakadt a középső pad, és ketten felüvöltöttek, mert rázuhant a lábukra a rakomány. "Állatok!" "Mit kiabálsz? Inkább kettőnek törjön el mind a négy lába, mint négynek egy-egy!" "Micsoda lazaság ez?" "Bent a lógósok meg a töküket vakarják! Jobbal és ballal." "Miért? Egész jó játék szabadidőben!" Hatalmas röhögések, de egyszer csak valami pánikszerű is volt a levegőben, a kis Kappanyos már hányt, a rajparancsnokunk, rendes tag, egy orrhangú tizedes, dörömbölni kezdett a vezetőfülkén, de semmi válasz, csak rázódunk tovább a gödrökön, és ez így ment több mint egy órán keresztül, negyvenöt kilométerre van a lőtér.

Csak az ajtó csapódását hallottam. Halkan, mintha víz alatt volna az egész. Aztán a vezényszót: "Gépjárműről!" Mikor már összekapartam magam valamennyire, megálltam a szakaszvezető előtt. Ismered a nézésemet ilyenkor. Nézem rá, hogy zsidbadjon el a vére.

- Nem volt szabályos a játék!

Gőzöm sincs, miben bíztam, ez a barom szakaszvezető egyáltalán nem úgy nézett ki, mint aki barátkozni akar. Így képzeled el a főkaidomárokat. Villogott a szeme, a röhejes kis bajusza meg ugrált a képén. Egy ideig tanakodott, hogy jól hallotta-e.

- Vegyiriadó - üvöltötte el magát aztán.

Szegény fiúk már kaptak a szimatszatyorhoz, kezdtek volna kotorászni a gázálarc után, de akkor elvigyorodott.

- Csak neki.

Felkaptam a gázálarcot.

- Irány az ég alja! Futás!

El kellett indulni a dimbes-dombos terepen. Ne is mondjam, kétszáz méter után már kezdett citerázni a lábam, és teljesen bepárasodott körülöttem a világ. Hallottam a rikácsolás foszlányait magam mögött, futásról volt szó, nem pedig sétáról, nyugodtan meg lehetne engem közben operálni. Erre újból nekilódultam. Himbálózott a szatyor az oldalamon, lépésenként nekem csapódott. Felbukfencezett szemben az erdő, ahogy megtorpantam, és rámeresztettem szemem az üveg mögül. Pislogva néztem a felfordult környéket.

- Állj! Vissza!

Nem akartam feladni, bátyuska, de féltem, ha még tíz lépést gázálarcban kell megtennem, a végén összecuklok, egész puhán. Lógott a koponyám, a roham-sisak lebillent róla, minden mozdulásnál verte a hátam. Gurult rajtam a víz. A csúzli is lehanyaglott a vállamról, markoltam valahol a szíjját, hallottam a zörgést, mint egy vonatzakatolást.

- Gáz elmúlt!

Imbolyogva álltam meg. Ott voltam előttük, már láttam a körvonalakat. Levakartam az álarcot a fejemről, szinte téptem ki a hajamat is vele. Vagy három deci veríték loccsant ki a térdemre.

- Jó volt?

Ha a hadnagy büntet, az ilyenkor csak annyit mond: "Belépní!" - de ez a görény még megkérdezi tőled, hogy jó volt-e. El is döntöttem, hogy ezentúl másképp lesz. Hogy végérvényesen kikészítem. Nem lesz már nyála a vezényléstől, cserepes szájal tátog, hogy levegőt kapjon, de én csak csinálom szépen, amit vezényel. Ez volt a terv. Szóltam az öreg Köcsögnek is róla, épp a csúzlikat tisztítottuk, ő is a gázátömlő furattal meg a rongycsúkkal vacakolt. "Kihúzkod a gyufát." Mindössze ennyit mondott. Nem esett valami jól, ugyanis ebből is csak azt hámozhattam ki, hogy esélytelen vagyok. Olyan esélytelen, mint egy fakampó. De valahogy ez volt az egészben a mámor. Mert akkor már nagyon jól tudtam, hogy mi szerettem volna lenni. Homokzsák. Mindig is homokzsák szerettem volna lenni. Értesz engem? Ütőfelület, amit a dézsafejű bokszolók csépelnek minden szögéből, lilán, hogy az még mindig nem vérzik és nem nyög. Pedig nem üt vissza egyszer sem, egyedül a dézsafejű oszt, de olyan összekuszált lesz, hogy a végén még ő csuklik össze, mikor a másikat már kicsinálta.

- Mít vigyorog, katona? - mordult rám, ahányszor csak elkapott a folyosón.
- Olyan a képe, mint a telihold!

Már egy jó ideje zaklatta a jelenlétem. Főleg, mert közben történt egy és más. Például lögyakorlat után elvitte a szakaszt a kukoricásba, gyomot irtani. Ilyenekkel pedálozott a főnököknél állandóan. Este tizenegyre támolyogtunk haza, és akkor még ő hajtotta a népet: "Mozgás! Már csak magukra várnak a konyhán!" Le-föl járt bennem a lift, hogy úgy álltja be a dolgot, mintha még mi kezdenénk éhségstrájkba. Dél óta nem kajáltunk, nekiestünk a dermedt gulyáslevesnek, akár a gályarabok.

- Álljon fel, katona - mondta a hátam mögül. - Fogja a csajkáját meg az evőeszközöket. Irány a kijárat, vigyázzmenet.

Ötven lépés után állított meg, a mosléktároló mellett.

- Maga úgy étkezett, mint egy vadember. Most megtanulja a helyes étkezést!

Terpeszben állt velem szemben, csak a bajuszát figyeltem. Szájamba tettem a kanál levest. De nem nyelhettem le. Azt kellett mondanom ilyenkor: "A katona helyesen étkezik!" Ne is említsem, folyt a szájamból a lé, miegymás, a csipetke meg a zöldség rágurult a mellemre. "A katona helyesen étkezik!" Egyre hangoztabban kiáltottam. Az utolsó előtti kanálnál aztán akkorát üvöltöttem, hogy ki-repült a leves vízszintesen, és telibe kapta a kurta homlokát. Nem horkant fel ez a görény, ez is jellemző.

- Jóllakott?

- Nem szoktam vacsorázni.

- Helyes. Akkor majd szólok a konyhán, hogy vacsorára egy adaggal kevesebbet tálaljanak.

- Köszönöm!

Hát ez az, bátyuska, mégiscsak mindig a katonáé az utolsó szó. Még akkor is, ha csak annyit mond a végén: "Értettem!" Úgyhogy nincs miért beszarni. Mert nyugodtan lehetsz gerinces is. Én pedig gerinces fajta vagyok, úgy látszik. Ki se nézné belőlem senki, olyan cingár a formám, de én az vagyok ettől függetlenül. Nem azért, mert nagyon akarom. Hanem mert gennygóc dolog nem gerincesnek lenni. Tisztára olyan, mintha bűdös zoknik között áznál egy lavórban.

Ilyen dolgok jártak a fejemben akkor is, amikor harcászat után rázavarta a szakaszt a rohampályára. Teljes felszerelésben jöttünk be a laktanyába, százszázötven méterenként vigyázzmenetelve. Csorgott a sós lé a fejünkön, a kis Vlagyimir ott rogyadozott mellettem, mindenáron össze akart csuklani. "Ne törj be, apa." "Jó." De a rohampálya már kivégezte a fiút. Még fölhúzta magát az ablakba, el is érte valahogy a gerenda elejét, csak végigmenni nem mert. Ott reszketett fönt. "Indulj!" - kiabálta lentről a szakaszvezető. - "Induljon el, katona, mert úgy meghajtom, hogy elhagyja a tökeit!" A kis Vlagyimir elbőgte magát. "Leugrani!" Szegény fiú ettől még jobban elrémült. Belekapaszkodott a téglákba, a körmét vájta beléjük. "Megtagadja a parancsot, katona? Vakarják le onnan!" Csak cidrizett előtte a kis Vlagyimir. "Látja az a salakdombot? Békaügetés! Oda-vissza!"

Én viszont kiléptem a sorból. Ilyenkor általában már kilépek a sorból.

- Nem fog menni a dolog.

- Maga az?

- Kérdezd meg tőle, hogy vállalja-e - mondtam a kis Vlagyimirkak. - Mert akkor végigcsinálod.

- Micsoda?

- Valakinek vállalnia kell a felelősséget, ha jön az orvos.

- Rendben - mondta, és lefektetett a fűre. Először csak tíz fekvőtámaszt kellett lenyomnom, aztán újabb tizenötöt. Nem gyakoroltam én ezt soha, majdnem kiszakadt a szemem. A vége felé már olyan szépen vibrált a csip-csup karizmom, hogy öröm volt nézni. De akkor még kaptam rá tizenkettőt. "Rohadt pribék" - gondoltam, és elmondtam magamban mindenféleképpen. Még ki is cifráztam, muszáj volt. "Gennyes csatlós! Az vagy, apukám, bérenc! Egy nyomorult, kukában nevelkedett bérenc! Az összes vérrokonoddal meg a nyúlzájú feleségeddel együtt! Légy örök életedre földönfutó, nincstelen és kitagadott!"

- Jó volt?

Nem tudtam felkelni. A fejem is zúgott, mint egy nagy bogár.

- Szebben is csinálhatta volna, katona. A végén már kicsit zavaros volt a mozgása.

Jó időre elsötétedett ezután a világ. Minden este úgy zuhantam az ágyba, mintha egy ház rogya össze. De az éjszaka kellős közepén már riadóztatott, hogy leestek a levelek a fáról. Felelnem kellett a takarítási körletemért, még álmomban is. Menjek fel a fára, és jelentsem neki, ha megmozdul egy levél!

Csak gubbasztottam fenn csukott szemmel, nem volt egy épkézláb ötletem. Próbáltam szép jelenetekre gondolni, táncosnőkre meg éjszakai mulatókra, ahol én vagyok a császár, de nem akart kattanni sehogy se a téma. Már mindenem

elzibbadt, közben kivert a láz is, vacogni kezdtem. A kedvencem ott cigarettázott alattam, lustán nekitámaszkodva a fatörzsnek, és nyalogatta a holdvilágot. Nem lehetett valami nagy virrasztó. Én meg a napfelkeltére gondoltam, bedumáltam magamnak, hogy azért vagyok ébren, a nagy látványra várok. Úgyhogy nyitva tartottam a fél szememet. Pár perc múlva viszont már inogni kezdtem, alig tudtam visszabilenni. Markoltam a faágat, egyre petyhüdtebben, és kóvályogva néztem le a mélybe. Egy darabig még észnél voltam, aztán kezdtem megindulni a lombok közt. "Rózsikám! Ruha nélkül különösen szerettelek!" És mint a fűrő, fejjel előre.

- Mi az istennyila? Mi van magával?

Nem válaszoltam.

- Szóljon már egy szót! Nem érti? Megsebesült? Vagy mi a franc?

Odatérdelt mellém, éreztem a nikotinos szuszogását. Visszanyalábolt a hátamra.

- Jobban van? Mondjon valamit, pajtikám! Jobban?

- Műkoszorút ne hozzon!

Egy darabig még zihált a melle, majd megkönnyebbülve letelepedett a fűbe.

- Rágyújt? - kérdezte, és felpattintotta a dőzniját. - Kemény legény maga, pajtikám. Én tisztelem az ilyesmit.

Hallgattam.

- Volna egy ajánlatom, katoná! Nekem meredek a maga játéka, érti? Semmi kedvem ráfizetni a boltra.

Csak pislogtam rá alulról. Most újból láttam a holdsütésben, hogy olyan, mint egy fókaidomár.

- Szóval hagyjuk békén egymást!

Nem feleltem. Erre közelebb húzódtott vagy fél centivel.

- Mikor volt kimenője utoljára?

- Kilenc hete - mondtam.

- Íratok magának egy papírt. Értjük egymást?

Vehette bólintásnak is, ahogy megbicsaklott a fejem egy kicsit. Akármilyen túró ajánlat volt ez tőle, és akármilyen túró dolog egy ilyen bólintás. Úgyhogy ezzel le is zárult volna az ügy szépen. De ha egyszer kavicsot dobsz a tóba, akkor már gyűrűzik a víz, nem lehet megállítani.

Ezen az éjszakán például már nem hunytam egy szemet sem. Napközben lőkiképzés, délután meg már folyton azt veszem észre, hogy roskad le a szemhéjam, kezd bealkonyulni. Mit kezdjek így a kimenővel? Maradni is kellett volna. De hajtott valami. Bele is döglök, ha nem látom akkor este a várost. Ezerszer megfogadtam már, hogy nem megyek ki, mert a vége mindig az, hogy leiszom magam, és másnap olyan vagyok, mint a takony, de nem bírtam helyben maradni. A puttony is tele volt már rizsával, ne is részletezzem, kilenc hete sehohol semmi. Fel akartam szerezni egy babát, mit titkoljam? A művelődési házban hangosftóval játszottak a fiúk, nagyon begerjedtem a zenére, ez még csak fokozta az ágaskodást. De még egy ilyen lepra város nincs a földön! A csajok egyáltalán nem csípi a katonákat. Kinéztem magamnak egyet, akiről gondoltam, hogy lehet nála valami esélyem. Egyedül ücsörgött egy szögletben, és úgy tette-vette a lábait, hogy virított mindene. Ez nem a leggerdöntőbb, de ettől függetlenül is látszott rajta, hogy bajnoknő. Nagyon ritkán tévedek.

- Táncolunk?

Olyan előzékenyen értem hozzá, amennyire csak képes vagyok az ilyesmire. Ellenben a csaj lerázta a kezemet, mint egy hernyót.

- Viszlát!

- Mikor és hol?

Azt hiszem, túl szellemes lehettem, mert beletellett egy időbe, amíg megémsztette a kérdést. Attól viszont még sokkal morcosabb lett.

- Szűnj meg, katona, eleget szerepeltél!

De én csak azért se mozdultam. Álldogáltam ott, mintha visszatapsoltak volna.

- A vőlegényem a büfében van, esetleg beveri a pofádat.

Ekkor jelent meg az öreg Bitumen a hátam mögött. Széles fiú, az első hét végén még civilben lötyögött ide-oda, végigrepedt a hátán a legnagyobb zubbony is.

- Nyugalom - dűnnyögte a fülembe. - Ha bunyó van, én is arra ütök, amerre te.

Közben már ott volt a bennszülött is, a nagy világszám. Üdített hozott meg poharakat.

- Jó, hogy jössz - rakta magát előtte a csaj.

- Miért, mi van?

- Közöld vele, hogy gyerekekkel nem táncolok!

- Nem is látszik rajtad, hogy terhes vagy - szólaltam meg erre én, mielőtt a nagy világszám megnyikkanhatott volna. Nem tehetek róla, most megint olyan szellemes voltam, hogy a csaj elakadt a pályán, de a nagy világszámon is látszott, hogy erek pattannak meg a fejében, mire kijön neki a megfejtés. Ilyenkor már rendben vagyok. Ha kerget, akkor maradok, még akkor is, ha beveri a pofámat. Ilyenkor viszont már búcsúzom a fennkölt társaságtól.

Még egy kevertet bedöntöttem, mindig ez a vége. Berúgok, pedig utálok a részegséget, hülyék szórakozása, nem jön rendbe tőle semmi, de mi mást csinálnál? Nincs egy nő a városban, aki szóba áll veled, ha egyenruhát hordasz.

Úgy mosakodtam hajnalban, dülöngélve a vályú előtt, mintha a szél fújna. Három napot kellett volna szunyálnom egyfolytában. De már kezdődött is az őrszolgálat.

Vállamon a csúzli, oldalamon a tölténytáska. Még egy síp is fityegett a nyakamban. Csak járkáltam fakón. Szúrta a fejemet a nap, a hűvös helyeket kerestem. Beálltam a bódéba is, böngésztem a festékbe karcolt, faramuci feliratokat. Nem akart múlni sehogy sem az idő. Pedig másnap reggelig kellett kihúznom. Körbe-körbe a drótsövény mentén, egészen a behemót benzinkútig! Sötétedés után már behúzódtam egy bokor mögé, letelepedtem a fűre. Ott ültem egy darabig. Nem tudom, miért, csak most döbönt belém, milyen siralmas a helyzetem. Kívülről láttam magamat, ahogy röhejesen kipúposodok a zöld talajból. Mint valami otthagyt, vacak csomag. Ritkán van így. Akármit próbáltam ehhez a dologhoz hozzáfűzni, nem segített. Elfuserált, rohadt képzelődés az egész! Mert a valóság az, hogy nincsenek sárga gumimatracok a víz tetején, nincsenek puha szájú babák és utazások, gyöngyöző italok sincsenek, és nincs egy megveszedett hangnyi zene sem, csak ez a bódé, a drótsövény meg a ponyvával borított harkocsi, egyedül ez van a világon!

Kiláttam az útra. A lámpa egy sávban megvilágította. Valami villogott a fényben. Valami fehér.

Fel kellett kelnem, hogy tisztán lássam. Lenyomtam a tűzváltó kart. Közelebb léptem, és azt láttam, hogy egy nyúl. Egy nyuszi, bátyuska! Himbálóztak a fülei. Kétlábra állt, a hátsó lábaira. Olyan volt, mintha táncolna. Játzott a fényzárványban, viháncolt.

Valami bizsergett bennem. Aztán már sok nyuszit láttam, sok fehér szőrű, piros szemű nyulat. Gőzöm se volt, honnan kerültek elő, csak néztem őket. Talán a cirkusból jöttek, be van nekik tanítva a mutatvány. Vagy én ücsörgök a cirkuszban? Masni is volt a nyakukban, szép furfangosan megkötve. Szabályos körben futottak egymás mögött, nem volt köztük egy hüvelyknyi rés. Az egyik még ki is vált a karikából, beállt középre. Csak néztem őket, mosolyogtam rajtuk, és tapsoltam. Az elsötétített nézőtéren ültem, süppedő, bársony karosszékben, és tapsoltam.

Egyszer csak megszólalt fölöttem a hangszóró, nagy bömböléssel.

- Alszik az őrhelyen, katona?

Úgy felugrottam, mint a seggembe haraptak volna. Két centit se láttam a sötétben, a fegyverem után kapkodtam rögtön.

- Nem alszom!

- Hát mit csinált a földön? A térdére borulva aludt. Felvezető! Világítson az arcába.

Egy pillanatra könnybe lábadt a szemem, de csak néztem előre mogorván.

- Katona! Csupa fűszál a homloka!

- Jelentem, biztos szenderegtem egy pillanatig, de én nem tudok róla.

- Nem tud? Talán beteg? Megszegte a felállított őr kötelmeit - közölte a főhadnagy szárazon. - Adja át a fegyverét. - Aztán a felvezetőhöz fordult. - Váltsák fel, és kísérik a fogdába!

Csak kullogtam utánuk vontatottan. A földet néztem végig, egy kukk nélkül. Azt hiszem, nyugodtan lerajzolhattál volna abban a lomha kullogásban. Ilyen az én csillagállásom. Az egész seregben erre figyelnek igazán oda, ettől morcolja össze mindenki a szemöldökét, én meg pont egy ilyenbe tudtam belemászni!

Már pirkadt, amikor kiakasztottam a fapriccset, és lehajtottam vízszintesre.

Nem bírom az ügyeletes tiszteket, nem tehetek róla. Még az arcvonásuk is megváltozik, ha felteszik a karszalagot. Ez a főhadnagy is egész rendes más-különbén, múltkor együtt szerelte a kopaszokkal a motort, könyékig olajos volt. Most meg úgy dübörgött, mintha valami hazaáruló lennék. Ez az, amit nem bírok. Kivégzi a fejeket, ha megbíznod őket valamivel, én úgy éljek. Olyanokat művelnek, ami soha máskor nem jutna az eszükbe.

Most itt kuporgok a priccsemen, azóta is, magam alá húzott lábakkal. Mint egy valódi süketnéma. Már két napja így van, negyvennyolc órája. Néha szólít a kis hülye öröm, olyankor valami koszos meló van kilátásban. Csak várok, de nem tudom, mire. Az ajtóra bambulok egyhuzamban. Pedig teljes a nyomor, és az ajtónak sincs miért kinyílnia.

Az örökös üldögélést se bírom. Felkelek most is, odaállok az egyik szögletbe, ímmel-ámmal támasztom a hátammal a falat. Egyszer csak suttogásfélét hallok kintről. Fülelek, mert mintha a nevemet hallanám. Felmászok az ablakba, lábujjhegyen állok a pricc szélén, markolom a rácsot.

Az öreg Bitumen áll a fák közt.

- Úr vagy - mondja, és megemeli ökölbe szorított kezét.

- Te is - mondom én.

A rács rávillan az arcára. Hunyorog a napba.

- Ki sem lehet fejezni, mekkora úr vagy!

- Úr vagyok?

- Nagyon nagy úr vagy!

Mondanék neki valamit, kezdeném a tájékoztatást, mindent ki akarnék adni egyszerre. De valahogy nem megy.

Néz rám. Mögötte, az étkezdéhez vezető úton épp a negyedik század vonul alakzatban. A régi bakaindulót énekelik.

- Emlékszel még, öreg Bitumen? - röhögök fel.

- Amikor még ezt hallgattuk a kuplerájokban gramofonról?

- Rózsaszín fotelekben ültünk, és szivaroztunk.

- Utána kicsit rázós volt a lövészárkokban.

- Én megúsztam két év ólombányával.

- Úr vagy!

- Te is!

Az ablakból nem jövök le, kilátni innen a kerítésen túlra. Egy kerékpáros karikázik el a saroknál, tarkójára csúszott szalmakalapban. Aztán felbukkan a döcögő szénásszekér is, szép sorban a lovak fara, a kocsis a bakon meg egy darabka a szénakupacból. Ezeket csak úgy megszemlélem magamnak, nem árt, ha valami más is marad a szemedben, nemcsak a priccs meg a négy fal.

- Jöjjön le az ablakból! - kiált be az öröm a kémlelőnyíláson.

Vissza se nézek.

- Azonnal jöjjön le az ablakból!

Nem fordulok hátra, most már pofátlan vagyok.

- Ez tilos! Nem érti?

- Sípól a melled!

- Én a maga felettese vagyok! Tiszta? Velem így nem beszélhet!

Kezd kivilágosodni a fülkém, jön be a nap. A magasból pedig valami moraj szivárog. Felpillantok. Egy repülőgép csillog-villog odafönt. S ebben a percben már az ejtőernyősök is ugranak, sok apró hóvirággal lesz tele az ég. Fogom a rácsot, az arcom odanyomul a vashoz. Aztán újból kinézek a kerítésen túlra, meresztem a szemem, mint egy eszelős. Három lány bukkan elő végre, mind a három napszemüvegben.

- Lányok - kiáltok nekik nagy hangon.

Az egyik visszanéz, letolja napszemüvegét az orráról.

- Lányok! Mit ír az újság?

Néznek rám.

- Vége már a háborúnak?

Csak bámulnak. Bámulják a csfkos fejemet. Aztán vihogni kezdenek mind a hárman. Úgy vihognak, mint a hintalovak.

Babics Imre

A harmadik kihajtott páfrány

Volt egy kalmár, átügetett a sikátorokon, majd túl a halászfalun erdei ösvényen lovagolt, a tölgyek alatt fel-fellobogott fáklyája a metsző északi szélben, a tengerpartra leért, a homokban már vágta azot, rejteköbölbe jutott, a hatalmas sziklák közt négyárbócos, karcsú karavella horgonyzott, csődörjéről a fövényre leugrott, és beledöfte a fáklyát, földre dobálta a nyeret, zablát, kengyelt, sarkantyút, a lovára ütött a kardlappal, hosszan nézett a sötétbe; fülelt, várt, míg el nem halkult a paták rémült dobogása, sóhajtott, megfordult, füttyentett, a hajóról csónakot engedtek le, elindultak, mutató- és gyűrűsujját szájából nem vette ki, négy-öt másodpercenként ismét fújta, partra futottak, karjánál megfogta a legközelebbi hajóst, az oldaldeszken átsegítette, az ujjait épphogy hozzá érintette az orrhoz - Told, fiam!, öt vak matróz oldalt tartott fejjel, nyitva felejtett szájjal, némán várta, amíg ők ketten a vízre lökték mentőcsónakjuk, behajóztak, a harminc főnyi legénységből egy sem látott, a lelenház fojtogató nyomorúságából vette ki mindet még kisgyermekkorban a kalmár, és a hajóján szállásolta el őket, azóta a kis karavellán éltek jóformán, a hajóstudományt kitanulták, hallásuk s a tapintásuk pótolta a látást, érző talpaik ismerték a fedélzet, a raktér minden részét, és a vitorlarudakra halálos biztonsággal másztak, tíz év múlva megedzett ifjakká lettek, kis próbautakra merészen elnavigált a neveltjeivel kapitányuk; a tenger széljárásait ismerjék védenecsei, és az őrző viharokban is állják meg helyüket, ha hullámok zúdulnak a tatra, sodorva az összes

rögzítetlent, embert éppúgy, mint savanyított káposztával megtöltött hordót, Hetüket /vagy nyolcukat?/, így vesztettem el. Ezt gondolta, a horgonyt felhúzatta, a kormányhoz lépett, pörgette, parancsolt újra: - Vitorlát bonts!, s a kötélhágcsókon a révült raj, mosolyogva kapaszkodtak, belenézve halott kék, s barna szemükkel az éjbe, riadt halfarkasok álmos hangzavarában, az ajkukról nyalogatva a tenger permetből lecsapódott sóját, és az öböl szűk torkolatát elhagyták, virradt, nyílt vizen úszott már a vitorlás, füttyentett, átadta a kormányt, - Ezt az irányt tartsd!, szélrózsáját nézte, lement a fülkéjébe, az asztalról felemelte a korsót, és odalépett priccse fejénél hajladozó, szép páfrányához, a hajtásokra az ujjaival pár cseppet fröcskölt, kis sugarat töltött a cserépbe, majd lefeküdt, tarkója alá csúsztatta kezét, a mennyezetet bámulta, Nyugatra vezérel az őrült vágy, de mitől zakatol bennem, ki vetette el izzó csíráját az agyamban? Meddig kell kihajóznom hús hullámaidon, te veszett víz? És ha elérek arra a pontra, ahol szakadatlan a semmi? Viszont ez meg lehetetlen: az édesvíz elfogy mielőtt még eljutnánk oda, és ne reménykedjünk az esőben. Kétszersült, szózott hús? Három hétre elég, de most már mindegy, nem fordítom vissza a kormányt! elnehezült szemhéja, aludt... kúszott a fenéken hasmánt, több tonnás vízoszlop nyomta a hátát s tarkóját, tarajos kígyók tekeredtek ölére, csizmáit polipok rángatták, bal tenyerével megmarkolt egy csápot: a vége kereszt alakú volt, majd villás nyelvvé lett, hörgött, rázta fejét az őskori hüllő: szájában matatott, fogait már csuklóján érezte, kivillant porhüvelyéből, makrélák közt felfele tört sebesen, nekicsattant félőrülten a tenger felszínének, erőtlen lénye hiába akart áttörni a fodrokon, újból visszakerült testébe, korallkapun át bejutott egy völgybe, kihaltak tűnt elsőre, de távoli szirtek aljában mozgást látott, közelebb lebegett, és emberi formájú lények körülötte, a kéz- és lábujjuk közt hártya feszült, evezőnyi tenyérrel

s lábfejjel kormányozták magukat, csupasz, undok, hullafehér bőrük volt, tar koponyájuk, a nők és hímek közti különbséget csak a természet alapján állapította meg, úszkáltak le-fel, olykor időtlen mozgással közöszültek, s érzés nélküli arcuk nem rezgett ekkor sem, párosodásuk után a szétvált példányok felbuktak friss levegőért, visszamerültek, majd az unott hordába vegyültek... halk kopogásra riadt, köpenyét felvette, kiszólt és felsietett, még látta az elmerülő Napot, akkor hirtelen úgy érezte, a deszka a lába alatt egy csöppet felbillen, leheletnyit, majd ez a mozgás egyre erősebb, felfele tart a fedélzet, a teste mintha hanyatt vágódna, fejét megrázta, a kormányt megmarkolta erősen... a nappalt végigaludta, éjszaka kormányzott, huszonegy nap, s újra a tenger mélyén járt a halemberek örületében; azonban másokat is látott: leplekbe, fehér szalagokba burkolt férfiakat, kik sziklákon heverésztek, s roppant ráják lusta, alig lebegő uszonyán vagy rákok csápjai tartották testük, szemeikben szánalom izzott, áramlat himbálta hajuk, nem mozdultak, súrolta borostáját egyiküknek, jobb keze átment állkapcsán, a fülén s koponyáján, tarkóján bukkant ki, cibálni akarta a hosszú fürtöket, és megfordult; ágyáról leesett, a páfrány bal vállára zuhant, sikolyok, kiabálás hallatszott odafentről, feltérdelt, iszonyúan sajgott válla, rohant fel a lépcsőn, már az utolsó foknál járt, megbotlott, és a fejével előre szállt, nekivágódott a csapóajtó keretének, ájultan lerogyott, sós víz nyaldosta, feléledt, kábultan bámult fel az égre: ökölnyi, fehér gömb száguldott látómezejébe, megállt, körözött az árbóccsúcs körül, és a habok felszíne alól még látta vitorlák árnyékában a semmibe tűnni...

Buda Béla

A Mephisto, avagy a hatalom anatómiája

Egyetlen film elemzéséből filmpszichológiai tanulmányt írni mindig kockázatos vállalkozás. Nagy a tévedés, a félreértelmezés valószínűsége. Az elemző amúgy is mindig saját szempontjait és kategóriáit vetíti ki a filmekre, ám ha legalább több filmet vesz egyszerre szemügyre, ha általános szabályszerűségeket keres, hibalehetőségei csökkennek. A film különben alkalmas arra, hogy a pszichológia vagy a vele rokon társadalomtudományok módszertanának megfelelően kutassák. Sok van belőle, mindegyik film jórészt azonos szituációban kerül a nézők elé, és a nézők reagálása is megragadható hagyományos eszközökkel, a nagy számok törvényei alapján. De ha csak a filmet vesszük, és a nézőktől elvonatkoztatunk, a vizsgálódást megkönnyíti a sok hasonlóság, izomorfia. Minden filmben megvan a rendező szándéka, mint alapvető szerkesztési elv, ami ugyan gyakran rejtőzködni akar, de általában könnyen megfejthető. Amit az operatőr csinál, az is valamilyen rendszert alkot, amit ha nehéz is szavakban kifejezni, a tapasztalt néző érzi és érti. A vágás önmaga is kommunikáció. Minden színész hozzátesz valamit a képhez a maga szerepében. Végül pedig minden jelenet, esemény másodelemzésre, értelmezésre csábít. Minden tárgy és minden mozzanat rejtett üzeneteket hordoz. Éljen a filmkészítő stáb bármennyire is a filmfesztiválok vagy a filmművészeti "haute culture" világában, korát és társadalmát nem tudja megtagadni; ha más nem, az apró részletek árulkodnak, milyen értékrendszer és szociális környezet közvetlen determináló befolyása alatt áll. Néha szinte komikus, ahogy észrevehető, hogy a film készítői miképpen igyekeznek leplezni az apró, áruló jeleket.

Mindezek több film együttes, összehasonlító elemzésekor megkönnyítik a valószínű szabályszerűségek felismerését, és mindezek csak bizonytalanul kezelhetők akkor, amikor egyetlen filmről kell gondolkodnunk. Mégis, egy-egy nagy, jelentős film óhatatlanul megragadja a film iránt akár csupán tudományos szempontból érdeklődő szakember képzeletét, és elemzésre csábítja. A születő tanulmány természetesen esszé, hipotézissor, gondolatfelvetés.

Az utóbbi évek magyar filmjei közül bizonyosan a *Mephisto* az, amely a legtöbb filmrajongó és filmet érteni akaró fantáziáját megmozgatta. Kitüntetett film volt ez sokféle szempontból. Nemcsak itthon volt keresett és szívesen nézett, hanem külföldön is. Vagy talán ezt úgy kell mondanunk, hogy nemcsak külföldön forgalmazták sikerrel, hanem itthon is megteltek a mozik, ahol játszották, mert hiszen azt már megszoktuk, hogy egy-egy magyar filmről írja a sajtó, hogy Párizsban, New Yorkban és más jobb helyeken vetítik, nézik és írnak róla, miközben idehaza még a pályaudvarok melletti vagy a laktanyák környéki mozikban, ahol pedig a MOKÉP ősi tapasztalata szerint mindent el lehet sütni, sem lehet nézőt fogni hozzájuk. Különös magyar film volt, amiben nem volt magyar főszereplő, és amiben látszott, hogy az egész filmelőállítási folyamat nemcsak külföldi helyszínekre, hanem külföldi filmes - tapasztalati és tárgyi - infrastruktúrára támaszkodott. Látszott az is, hogy a film ez egyszer nem a vakvilágba

készült, nem hűbéri jogon kapta rendezője a megbízást, és nem az eszmei mondanivaló sokszorosán átszűrte esszenciája nyerte el a minisztériumi vagy gyári tetszést, hanem meghatározott nézőkörnek szól, előre kiszámították a hatást, tudták, hogyan kell forgalmazni és reklámozni.

Vagyis a film nálunk szokatlan profi munka volt, és ennek felismeréséhez nem kellett bennfentesnek lenni, ezt az átlagnéző és a filmvilágot hazai újságokból ismerő érdeklődő is felfedezhette. A film mellett tehát *szaktudományos szempontból* sem lehet szó nélkül elmenni, hiszen a nemzetközi és hazai siker, valamint a megtekintés közvetlen élménye szokatlanul egybecseng, és ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a film valamit rezgésbe hoz sokunkban, valamit ábrázol, ami korunk jellegzetes problémája.

Mielőtt elkezdenénk taglalni, mi lehet ez, okvetlenül szólni kell a Mephisto néhány formai sajátosságáról. Valószínű, hogy a nagy hatás egyik biztosítéka már eleve az a forma volt, ahogyan a filmet megalkották. A Mephisto hosszú film, és ezt nem a cselekmény bonyolultsága teszi. Hetven-nyolcvan perces átlag filmidőbe bőven belefért volna mindaz, ami a film története, mondanivalója szempontjából lényeges, és ami a nézőnek kellene a megértéshez. A film azonban nagy időt a nézőnek. A kamera ráérősen pásztáz, egy-egy jelenet huzamos ideig tart, és nagy ritkaság, hogy csupán felvillan valami, csupán érzékeltetnek valamilyen összefüggést. Alaposan megnézhetjük az arcokat, a párbeszéd kiadósak, és van módunk közben megfigyelni a beszélőket. Marad figyelem a díszletekre, színekre, mellékszereplőkre is. igen valószínű, hogy az átlagnéző ezt örömmel és megkönnyebbüléssel fogadja. Az igényes, művészi standardokat követő mai filmgyártás más utakat követ. A nézőt különböző mentális feladatok - néha megpróbáltatások - elé állítja. A kép csak villanásszerűen ábrázol egy sereg fontos dolgot, a nézőnek ki kell találnia, miről van szó. Máskor az időviszonyok bomlanak fel, hogy a jámbor néző kapkodja a fejét. Bosszankodni nem mer, hiszen évtizedek óta hallja, hogy meg kellett volna már tanulnia a képi kifejezés új nyelvét; hogy fel kellene hagynia begyepesedett percepció elvárásaival, hogy fel kellett volna nőnie a korszerű filmművészethez. Még csak azt sem gondolhatja, hogy Pomádé király új ruhája nem létezik, hiszen az új és legújabb hullámok, az egymást "überoló" "izmusok" termékei között láthatott érdekes, megragadó alkotásokat is.

A Mephistoban nem úszik vissza a cselekmény az emlékek múltjába, nincs "flash forward" és más fogás, nincs különösebb szimbolika; szexről csak akkor van szó, ha valamelyik szereplő nemi gerjedelembé és ahhoz alkalmas helyzetbe jut, és nem találjuk az utolsó húsz év magyar filmjeinek jellemzőjét sem benne, a funkció nélküli, pusztán ornamentikai szerepet betöltő, de bizonyára nagyon mélyértelmű női meztelenséget /melynek ugyan lehetséges, hogy igazi magyarázata az említett pályaudvari és laktanyaközei mozis felismert igényeiben rejlik/. A zene erőltet rá a képre valamilyen külön értelmet, és a gyakori mozinéző szinte üdítőnek érzi a csendet a dikciók között, mert ez ma már szokatlan, hiszen ezzel tékoznának a drága filmet, és neheztük a majdani televíziós forgalmazás esélyeit. Így hát azután általában szüntelenül szól a filmekben a zene, ha a szereplők éppen nem mondanak valamit. A szereplők ülnek vagy állnak a helyükön, amikor beszélnek egymással vagy reagálnak egymásra, nem tekeregnek szüntelen, ahogy némely modern filmben ez ugyancsak mélyértelműen szokásos; olyannyira, hogy

a vértetlen néző végül vízszintes szemtekerezgéssel - orvosi nyelven nystagmussal - hagyja el a filmszínházat. Így azután a mozgás újra alkalmassá válik arra, hogy kinezikai üzenetet hordozzon, és a ritualizált szereplőmozgatás "csatornazaja" nem nyomja el a hang, a mimika és a gesztus metakommunikatív tartalmait.

A film tehát klasszikus nyelven szól, visszanyeri főszerepét benne a történet és a jellemábrázolás. Ilyen módon különösen alkalmas vehikulummá - hordozóeszközzé - válik a szép színes kép. Pompázatosak a színek, nagyvonalúan, gazdagon, de nem pazarlóan rendezettek az egyes jelenetek, a szemet mégis elkápráztatják. Szinte ünnepi, ahogy a néző beléphet ebbe a sajátos, régi világba. Itt persze először kell szólni a film néhány olyan vonásáról, ami lehetett volna jobb, tökéletesebb is. Helyenként a nézői fantáziában kiegészül és továbbfut a kép, és nem nehéz elővenni a képzeletbeli filmarchívumból az amerikai nagy közönségfilmek kellékeit. Sokszor szűk pl. a tér, és ez az egyébként megragadó és meggondolkodtató képsorok után nyugtalan érzelmi üledéket hagy a nézőben. A tábormok fogadásán nem hiányzik a falon függő márkás kép, amit büszkén mutat, láthatóan márkás bútorok is veszik körül, de az egész jelenet mintha lakótelepi előszobában került volna felvételre. A színész igazgatói szobáját is szűken kapjuk, szűk a színházi büfé, ahol hősünk tehennek nevezi a hatalomnak korán behódoló, tábormokszerető színésznőt, aki később fő patrónusa és oltalmazója lesz, és ahol összevész a később tragikus sorsúvá váló, nácihitű fiatal színésztárral, és szűk a tér a szadomazochisztikus jelenethez a néger lánnyal. Lehetséges, hogy ez a térbeli szűkösség a hazai filmgyári viszonyok szerényebb lehetőségeit tükrözi. Különösen abban a kontrasztban mutatkozik ez meg, ahogyan viszont megvan a kellő monumentalitás a fogadással és művészetpolitikai deklarációval egybekötött szoborkiállítás terében, vagy a tábormok fogadószobájában, amikor a színész szemrehányni és újra kémi indul /nota bene, ezt a nagy dolgozószoba-sablont viszont érdemes lett volna elkerülni is, ezt annyira elcsépelik a nyugati, főleg olasz közönségfilmek, és ennek korántsincs olyan jelentősége, hogy érdemes lenne alkalmazni, mint "patront"/. Végül pedig a stadionjelenet monumentalizmusa talán éppen ezért kelt ütközést sok nézőben /a legtöbb negatív vagy értetlenkedő nézői reakció erre adódott/, hiszen nehéz követni a váltást a korábbi szűk - helyenként intim, helyenként szűkös - térgazdálkodásból a stadion lépcső- és távlatorgiájába.

De a formai bizonytalanságok, apróságok, a hagyományos építkezés egészében inkább kitűnő kerete a film témájának. A téma pedig rendkívül aktuális. Fellelése maga is ritka bravúr, gyártói és rendezői trouvaille. Nincs aktuálisabb téma a mai ember számára, mint az *érdekvezérelt megalkuvás*. Klaus Mann bizonyára nem gondolta, hogy nem csupán a fasiszmus politikai lélektani mechanizmusainak jellegzetes példáját írta le Gründgens esetével, hanem ennél általánosabb kérdést érintett. Általában megvan ez a probléma a politikai rendszerekhez való kapcsolódásban, és még tágabban: a modern szervezet - organizáció - és az egyén viszonyában. A politikai rendszer, ill. a szervezet /hivatal, gyár, testület stb./ kínálja az érvényesülés lehetőségét, az önmegvalósításra alkalmas szerepet, a nagyobb hatalmat, befolyást, nagyobb darab kenyeret. De kéri cserébe érte a nagyobb lojalitást, a játékszabályok teljesebb elfogadását, helyenként a cinkos-ságot, a hallgatást, netán a nyílt, a korábbi elvekkkel és barátokkal szembe forduló

együtműködést. Az *érdek, a vonzás, a lehetőségek egyfelől, meggyőződések, kötődések, hitek, másfelől - lelki küzdelmet váltanak ki az emberben*. Rendszerint hosszantartó a harc, előre- és visszalépések kísérik, önámítás keveredik kijózanító pillanatok csömörével. A harcba bevonódnak a környezet emberei is, hol a rábeszélők győzködésének tesszük ki magunkat, hol az ellenérveket keressük másoknál. Végül megépül a lelki konstrukció, az egyre elkötelezettebb döntéseket már szilárd belső ideológia kíséri. Ha azonban ehhez sok korábbi értéket és eszmét kell feladni, a konstrukcióban tektonikus feszültségek maradnak, időnként csődöt mond szabályozó hatása, és nem tud megkímélni a kényelmetlen szembeesülésektől.

Ami tehát színészünkkel történik a filmen, nemcsak a fasizmusban esik meg, hanem másutt is, és más léptékekben is, akár egyszerű emberközi nagyságrendben is. A fasizmussal kapcsolatban erről már több művészeti ágbán sokszor, régóta esett szó. Csak éppen az ábrázolás volt valahogy sematikus, túlzó, fekete-fehér. Aki behódolt a fasizmusnak, az hamar feladta valamennyi eszményét, rendszerint gyilkos lett a regények és a filmek szerint. Szimpatikus vonás nem volt benne, végül megérdemelt végét megkönnyebbuléssel fogadtuk. Bertolucci - egyébként kitűnő - "Megalkuvó"-ja jó példa erre. Az ilyen szélsőségekből nehéz rezonanciát találni a mindennapi behódolások érzelmi vívódásaihoz. A Mephisto színésze viszont nem öl meg senkit, és közvetlenül senkinek bajáért sem felelős. Sőt, embereket ment, akár úgy, hogy házában bujtatja őket, vagy hogy befolyásos pártfogótól kegyelmet kér nekik. Embereket ment a színházban is, és néger szeretőjéhez is korrekt módon kapcsolódik, megmenti, biztonságba helyezi. Csak - "csak" - éppen segíti az új rendszert, hogy igazi arcukat külföldre is és befelé is elleplezze, hogy a színházat propagandacélok szolgálatába állítsa. A színész ördögien kiosztott általános szerepét mindenki látja; felesége éppúgy, mint üldözötté vált színésztársai, vagy mint az angol újságíró, aki Párizsban őt üti pofon, hogy a rendszer elleni megvetését érzékeltesse. Csak ő maga nem látja, nem akarja észrevenni. *Drága ára van ennek a belső elkendőzésnek, szinte önmagáról kell lemondania azáltal, hogy nem lép ki kötetlekeiből, nem menekül el, mint mások teszik*. Nagy természetesen a vonzás ereje, hiszen így korlátlanul játszhat, ő lehet hazája legnagyobb színésze, így teljesülhetnek ifjúkori vágyai.

A film igazában a megalkuvás stációit mutatja be pontosan, a szereplő oldaláról, valamint a szereplő és a csábító hatások kölcsönhatása felől. Ez teszi a filmet naggyá és különösen érdekessé. Paradox módon szinte minden más elnagyolt, és önmagában még talán gyengének is mondható. Ha nem kötne le bennünket, hogyan adja fel a főszereplő lépésről lépésre elveit, hogyan peregnek le róla szeretteinek és barátainak intelmei, és hogyan vonódik be akarata ellenére egyre több olyan dologba, amit belülről még mindig alig tud vállalni, az egész filmet talán még tökéletlennek és rossznak is kellene mondanunk.

Gyenge ugyanis maga a színész jellemábrázolása is. Ambíciója, sikervágya hiteles, de hát ez szerepéből következik, ezt nem szükséges kidolgozni. Inkább zavaró, ahogy a film elején a fővárosból jött énekesnő nagy sikerét őrjögve, tombolva fogadja. Ez lélektanilag nem kongruens a karakterrel, hiszen az érzelmi visszafojtottság, a gyávaság jellemző rá, még intim hibáiban is mazochista, nem érthető tehát a temperamentumos, elszabadult irigység reakciója. Nincs is a jelenetnek különösebb funkciója, ismét szívesen "lebeszélne" róla a rendezőt a

tapasztalt filmnéző. Csendesen, fojtottan, a belső küzdelem gátjain túlcsondulóan igazi az irigység, így is működik, és így is kínozza csendben azt, aki magát távol érzi irigysége tárgyától.

Nincs lélektani háttére a színész baloldaliságának sem. Nem érti a néző, mit akar a munkásszínházzal, a baloldali eszmékkal. Persze, az felsejlik, hogy baráti köre befolyásolja, felesége hat rá, de ezt a film nem tudja ábrázolni eléggé. Ezt a problémát nem ártott volna jobban kidolgozni, hiszen ez kulcsfontosságú az esemény szempontjából, enélkül fordított "pálfordulása" /fordított, mert hiszen nem Paulus, Saulus lesz ő/ nem érhető eléggé. Már feleségével és annak családjával kapcsolata is stilizált, felszínes, érzelemszegény. A *Márványember* főszereplőnjé eléggé hálátlan szerepre kényszerül benne. Színészbarátja is halvány figura. A cselekmény ott kezd élni, amikor felkerül a fővárosba, és a tábormok szeretőjét át a nagy színészi lehetőségek közelébe és a hatalom bűvkörébe kerül.

Vakvágány a néger szeretővel való kapcsolatban a szadomazochizmus bemutatása. A regényben ez a mozzanat még nagyobb jelentőséget kap, és jó érzékkel tompította a rendező. De teljesen felesleges, és önmagában rendkívül vérszegény! Nyugodtan lehetett volna "egyszerű" kapcsolata a néger lánnyal, hogy a cselekmény szükségletei kielégüljenek. A néger lány is kifejezhetette volna színészünk elfojtó, önmegtagadó, hamis viselkedés-fasszadját, kedvesen, aggódóan, szerető módjára, hálásabb lett volna a szerep, mint a megvalósult, amiben a néger lány mindentudó femme fatale-t, számító szeretőt és érző gyengéd lányt olyan vegyületekben és konstellációban játszik, hogy aligha lehet rajta eligazodni. Végül a lány egyszerű képletté redukálódik, egyszerűen kell a cselekményhez, hiszen ez teszi különössé, és *a hatalom bűvköre szempontjából viszont nagyon találó körülmény, hogy a lány végül menekülési lehetőséget kap.* A szadomazochizmus felesleges cikomya, egyszerű és sablonos pszichologizálás, amit Klaus Mann nyilvánvalóan az emigráns német szociálfilozófusok - Fromm, Adorno, Frenkel-Brunswick és mások - fasizmusmagyarázataiból vett, és ami sehogy sem tehető hús-vérré.

Itt kell megemlíteni, hogy a Mephisto jól mutatja, milyen óriási távlatok lesznek még a társadalom és az egyén viszonyának ábrázolásában a lélektani eszközöket felhasználó filmeknek. A színész szerepe például itt is átrítható lenne árnyaltabb pszichológiai ábrázolással. Igaz, ez egyelőre nem divat, ezzel csak próbálkoznak ma még a filmek. A Mephisto színésze valamiféle "behaviorista" módon jeleníti meg a problémát, elsősorban reakcióit látjuk, amit pszichikumból köré kerít a film /még mindig sokkal gazdagabban, mint az eredeti regény/ nagyon is kevés.

Ha a személy sablonos és sematikus is marad a színész alakjában, a színészi hivatás nagyszerűsége és a színpadi szerepjátszás hatalmas lelki töltésanyaga nagyon markáns és világos lesz a filmben, és ez a film egyik legnagyobb érdeme. Döbbenetes, ahogy hősrünk szerepeit játssza, ahogyan Mephisto és egyben a tábormok joggal és lélektanilag hitelesen veszi észre a manipulálás fogantatóját. Itt maximálisan hiteles az ábrázolás, mint ahogyan hitelessé válik akkor, amikor a színész - úgymond - nem hagyja magát provokálni a valóban pálforduláson átment fasizta kollégájától, vagy ahogyan mint színházigazgató beosztottjai körében bolondozik. Hiteles akkor is, és ez hátborzongató és a film egyik legfőbb üzenete, amikor ki kell szolgálni a hatalmat, amikor nyilatkozni kell a rendszer

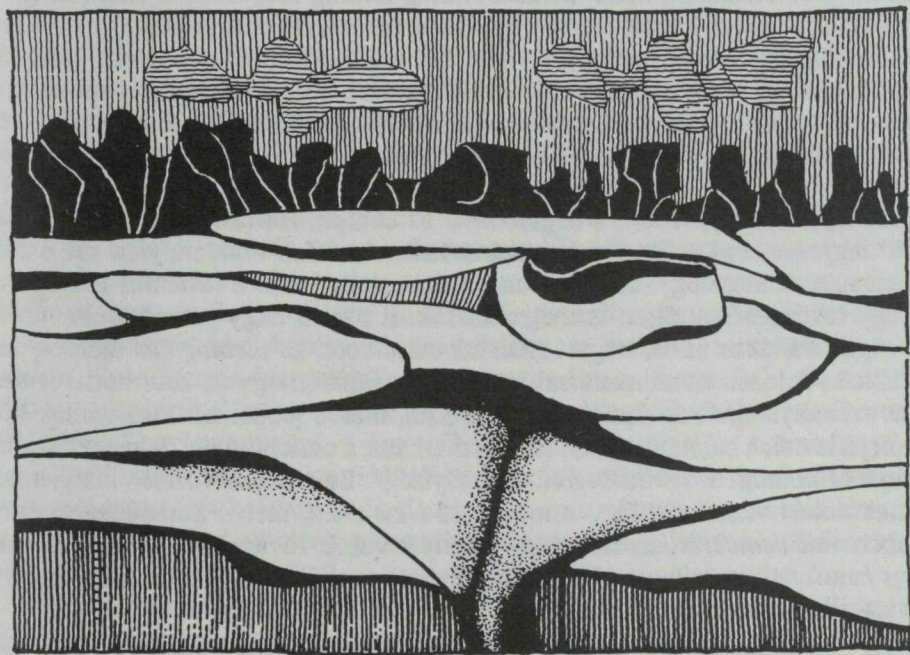
nevében, vagy amikor köszönetet kell mondani a karrierért, az esküvő pompájáért vagy a ház gazdag nyugalmáért. Ezek azok a részei a filmnek, amelyek naggyá, felejthetlenné teszik, amik fényében elhalványulnak a pszichológiai közelítés számára kissé kényelmetlen és nehezen értelmezhető részletek, mint amikről az előzőkben szó esett.

Az igazi kulcsszereplő természetesen a filmben a tábornok. Ha ez az alak nem lenne, a film összes többi erényével a jóakarató próbálkozások sülyesztőjébe kerülhetett volna. A tábornok koncipiálása ugyancsak óriási rendezői érdem. Itt mert eltérni a rendező a sablontól, és annak ellenére, hogy a fasizmus témakörében különösen kitaposott ösvény ez, amin szinte kötelező járnunk, pozitív vonásokkal rajzolta meg a hatalmat. Még a Mephistora leginkább hasonlító *Kabaréban* is csak a hatalom durvasága tűnik elő. A Mephisto rendezője is beletette az obligát utcai zsidóverést vagy a kényelmetlen politikai elemek - mint amilyen a rendszer ellen forduló fasiszta színész - egyszerű legyilkolását. Bemutatja a hatalom könyörtelenségét is, pl. amikor a tábornok durván "helyretesz" a reklamáló színészt, vagy amikor szinte űzött vadként bezavarják a monumentális arénába a film végén. De bemutatja a hatalom más fontos oldalait is. A tábornok mindent tud, minden rajta van a szemén. A színésznek nem kell bejelentést tenni, hogy az öltözékében mire akarta rávenni őt korábbi ellenfele. A tábornok tudja, és elismerését fejezi ki miatta. A tábornok méltóságteljes, és tud élni a hatalom külsőségeivel is. Annyi primitív náciábrázolás után, amiben Hitler és főemberei egyszerű örültek, földgömböt rugdaló eszelősek, kielégíthetetlen vérszomjú szörnyetegek, itt a tábornok tud fennkölt lenni; fzlés van dolgaiban, szeretőjével szinte meghitt a viszonya, tud figyelni embereire, noha nyilvánvalóan eszköznek használja őket, megjelenése is tiszteletet parancsol.

A film legjobb jelenete az esküvői megjelenés, és nagyon jók a színész és a tábornok párbeszédei is. Az ábrázolás a lélektani realizmus magas fokát éri el, és ezeknek a jeleneteknek hatása alól a néző nem tudja kivonni magát, és könnyen azonosul a színésszel, akit ugyancsak lenyűgöz a hatalom. Óriási érték, hogy a hatalom ábrázolása ilyen árnyalt, és a tábornokot alakító színész ilyen tökéletes! Ebben rejlik a film sikerének titka. *Az alapprobléma, a hatalom mechanizmusai közé kerülő ember lélektana ugyanis éppen amiatt sajátos, hogy a hatalom vonzó, csábító arcát fordítja feléje.* Igen valószínű, hogy a fasiszta Németországban is így volt, nem számító cinkosok fogtak össze, nem maffiatagok alkottak egységeket, hanem sok jó, elfogadható eszme őszinte és hiteles képviselője is sok embert megszédített. Tudjuk, hogy a legtöbb kegyetlen főtitest, aki túszokat szedett, foglyokat kínozott és ölt meg, katonáinak jó előljárója volt, és sok - később bűnözőnek számító - náci őszintén hitte, hogy jót tesz dolgaival a német népnek. Ez az értelme annak a szörnyű képnek is, ami szinte a hitleri korszak jelképe, amin egy elegánsan öltözött tiszt úgy ad tűzparancsot gyerekek és asszonyok kivégzésére, hogy egyik kezével egy szőke kisfiú fejét simogatja. Nyilvánvaló, hogy ez a tiszt hitte, hogy a német gyerekeknek jót tesz azzal, amit csinál, és ez a legszörnyűbb az egészben. Ez a "meta-szörnyűség" az, ami a Mephistóban is megvillan, csak a színész csatlakozásában nincs meg az ideológia, nincs meg a tételrendszer, ami a cselekvést valamilyen magasrendű, kollektív értékhez, ill. érdekhez kapcsolja. A színészben ez végül szimpatikus is, lelkében ő nem lett

náci /és nyilván ezért is élte túl professzionális szempontból a háború utáni kataklizmát, és ezért is hatott példája magára Klaus Mannra is olyan elkésértően/.

Akár Gründgens filmben bemutatott módjára, akár ideológiák kisebb-nagyobb darabját asszimilálva, a *Mephistóban* ábrázolt folyamatban kapcsolódik az egyén a hatalomhoz, és válik nagy vagy kis intézményi, szervezeti politikák részévé, amelyek illeszkednek vagy ütköznek belső felfogásaival. Ez a gondolkodó mai emberben nagyon eleven probléma. Ha ehhez kevés is a koncepciónk, ha itt a különféle érzelmi mechanizmusokat, csáberőket és viszonyokat nehezen is fogalmazzuk meg magunknak és másoknak, legtöbbször ezen sokat töpreng. Töpreng, és nem annyira gondolkodik, hiszen gondolkodni csak pontos fogalmakban lehet, ez a jelenségvilág viszont leginkább érzésekben, képekben vagy néhány sablonban él bennünk. A sablonokat nehéz átlátni, bár sokan azért kételkednek, amikor kimondják a színészhez hasonló önmegnyugtató elveket, pl. hogy ha én nem csinálom, majd más csinálja, aki sokkal rosszabb. A Mephisto erős és nagy-töltésű szimbólumot kölcsönöz ezekhez a belső tépelődésekhez vagy önvizsgáló tündődésekhez. Azzal alkot szimbólumot, hogy a hatalom és az egyén viszonyát szociálpszichológiailag hitelesen mutatja be. Személyiséglélektanilag az ábrázolás még felszínes, elnagyolt, de éppen azzal, hogy a társaslélektani hitelesség révén ennek felismeréséhez segít, mintegy ablakot nyit annak megpillantásához is, hogy az ember - mint különféle szociológiai és politikai szervezetek része - hogyan kénytelen magában megélni külső konfliktusokat, és hogyan őrlődik, vívódik, hogy cselekvésalternatívái közül megtalálja a számára elfogadhatót.

Erős Ferenc

A marginális identitás problémája

Mérei Ferenc életművében

A szociálpszichológus Mérei Ferenc életműve, úgy vélem, mind a mai napig nem kapta meg méltó helyét a szociálpszichológia történetében. Bár a nemzetközi szakirodalom számon tartja az *Együttes élmény* angol nyelvű változatát, s Mérei a hetvenes és nyolcvanas években aktív szerepet játszott az európai szociálpszichológusokat egyesítő társaságban, az *European Association for Experimental Social Psychology*-ban, társadalomlélektani munkásságának nem történt meg sem mélyebb recepciója, sem pedig valódi analízise, történeti és elméleti rekonstrukciója. Ennek okait részletesen kifejteni nincs most terünk. Elegendő talán utalnunk a kettős izolációra, a magyar szociálpszichológia viszonylagos, ezen belül Mérei csaknem teljes - hivatalos szempontból mindenesetre hosszú időn át teljesnek mondható - elszigeteltségére.

Mérei munkássága azonban szerves részét alkotja az egyetemessé szociálpszichológia történetének. Szerves része, mondhatnánk "klasszikusa" - nem a fennkölttség, a befejezett tökéletesség, hanem, éppen ellenkezőleg, a nyitottság és az aktualitás értelmében. Abban az értelemben klasszikus, hogy alapvető - és a szociálpszichológián messze túlmutató - kérdésekre kereste a választ, s válaszai további problémákat, a mába áthúzódó, még mindig megoldásra, netán meghaladásra váró, vagy - átértelmezve - újra felteendő kérdéseket szültek. Az *együttes élmény*, Mérei szociálpszichológiájának fundamentuma, a modern társadalomlélektan két nagy megalapozó vállalkozásával, Kurt Lewinnek és munkatársainak a *vezetési stílusokra* vonatkozó kísérletsorozatával, illetve Adornónak és munkatársainak a *tekintélyelvű személyiséggel* kapcsolatos felméréseivel állítható párhuzamba.

Lewin, Adorno és Mérei vizsgálódásai az európai antifasiszta-humanista tradíció legjavát képviselik. Eredeti szándékaikat illetően mindannyian azt a célt tűzték maguk elé, hogy lélektani magyarázatot találjanak a fasiszmus lényegére, s hogy leküzdésének útjait is megmutassák. E három nagy szerző szellemi rokonságát aláhúzza az is, hogy kérdésfelvetéseikben az *ideologikus* elemek dominálnak. Adorno és munkatársai igazolni próbálták, hogy az autoritarianizmus mint személyiségvonás elsősorban a fasiszta, illetve jobboldali mozgalmak követőit jellemzi, a baloldalon nem létezik markáns, a pszichológiai "tünetek" szempontjából homogén "tekintélyelvű személyiség". Lewinék nevezetes kísérletei a demokratikus vezetési stílus - a roosevelti *New Deal*, illetve a mannheimi értelemben vett *demokratikus tervezés* - fölényét voltak hivatva igazolni a diktatórikus /autokratikus/, illetve a klasszikus liberalizmusnak tulajdonított *laissez faire* módszerekkel szemben.

Ugyanígy, sajátosan ideologikus szerepet töltött be Mérei munkája, *Az együttes élmény* az 1945 és 1948 közötti Magyarországon. A mű - Hermann Imre, Bibó István és mások korabeli munkáihoz hasonlóan - a "közelmúlt lelki fertőzéseire"

keresett magyarázatot. A Mérei-tanulmány jól ismert kiinduló kérdése az volt, hogy - "hogyan lehetett milliós tömegeket úgy befolyásolni, hogy ember-mérszártséket állíthassanak fel Európa közepén?" A válasz egy dinamikus fasizmus-elmélet körvonalait sejteti: a fasizmus jelensége nem ragadható meg sem a totalitáriánus vezetők szélsőséges manővereiként, sem pedig a tömegek mélyen gyökerező törekvéseiként. A vezető erősebbnek bizonyulhat a társas alakzatot alkotó egyéneknél, de gyengébb, mint a tagok összessége, mint maga az alakzat. A "nagy penetranciájú" vezető rákényszerítheti akarátát a tömegekre, de csak úgy, ha a hagyományokra, a kialakult szerepekre, és általában a társadalmi alakzatokban ható csoportdinamikai sajátosságokra épít. Nem részletezhetem itt, hogy Mérei kérdésfelvetése milyen nagy horderejű szempontként jelentkezik a fasizmus, és általában a totalitáriánus diktatúra politikai szociológiája és politikai filozófiája szempontjából.

Mindazonáltal Mérei óvodásgyerekeinek viselkedése csak távolabbról, elvontan analogikus értelemben modellálja a nagy történelmi folyamatok és események csoportdinamikai és - teyük hozzá - tömeglélektani sajátosságait. Az *együttes élmény* leszögez egy általános összefüggést, módszertani elveket kínál a szociálpszichológiai, pontosabban mikroszociológiai jelenségek tanulmányozására, de nem ad szisztematikus választ a kiinduló kérdésre. Menet közben ugyanis éppen ez a kiinduló kérdésfeltevés értelmeződött át, ha látens módon is. Az *együttes élmény* mint kiindulópontjában fasizmus-értelmezés a kollektívizmus *igazolásává* alakul át, a kor ideologikus szükségletének megfelelően, és ama szocialista utópia szellemében, amely szerint az új típusú közösség valódi "együttes élményt", igazi örömforrást jelent, s olyan "csoporttöbbletet" nyújt, amely erősíti az egyéniséget, megnövelve annak szociális hatékonyságát.

Mérei klasszikus munkájában az ideológiai szálak tehát éppúgy elvarratlanok még, mint Lewinéknél, s különösképpen Adornóéknál, akik éppúgy nem tudtak mit kezdeni a jobboldali és a baloldali autoritarianizmus közös sajátosságaival, mint ahogyan 1947-ben Mérei sem láthatta előre igazi mélységében a fasizmus és a sztálinizmus kollektivistá eszmerendszerének és gyakorlatának riasztóan azonos vonásait. Adornóék és Lewinék vizsgálatai a maguk ideologikus háttérével és kérdésfelvetéseivel együtt egyszersmind a szociálpszichológia ideologikus korszakának *végét* jelentették. Mind Adorno, mind Lewin emigráns volt, Hitler elől Amerikába menekült németországi zsidó, s mindketten az emigráns nézőpontjából, ha úgy tetszik, *marginális* pozícióból, kívülről származó előfeltevésekkel és elkötelezettségekkel közeledtek Amerikához, az amerikai társadalom problémáihoz. Tudományos recepciójuk, a *mainstream*-hez, a "normális" tudományhoz való illeszkedésük "ára" a *dezideologizálás* volt. Munkáik áltál kerülhettek a "perifériáról" a "centrumba", s úgy válhattak tisztán empirikus tudománnyá - a csoportlélektan, illetve az attitűdökről és kognitív stílusokról szóló tan részeivé -, hogy a tanítványok, követők és ellenfelek megtisztították /legalábbis látszólag megtisztították/ őket az ideologikus kiindulópontoktól, a kétesnek tűnő politikai "elfogultságoktól", *bias*-ektól.

Mérei ugyancsak "emigráns" volt, belső emigráns, kiközösített, diszkriminált és üldözött, aki a legszélsőségesebb "marginalitás", a pusztulásra ítélt munkaszolgálatos helyzetéből tér vissza - a diadalmas "felszabadítók" oldalán - fent említett nagynevű szociálpszichológus-kollégáival ellentétben *ugyanabba* a tár-

sadalomba, amely korábban őt is kirekesztette. Sőt, e társadalom gyökeres átalakításában egy rövid ideig centrális pozícióból - az átalakulás egyik ideológusaként és szervezőjeként - vett részt. Magatartása, nézőpontja ekkoriban a baloldali, avangard értelmiségié, aki úgy érezte, hogy rendelkezik végre azokkal a fogalmi, gyakorlati és mindenekelőtt *hatalmi* eszközökkel, amelyek a társadalom eme gyökeres átalakítását lehetővé teszik.

Mérei szociálpszichológiai kezdeményezéseinek azonban - az ismert okok következtében - nem lehetett olyan értelemben folytatása, ahogyan Lewint és Adomót asszimilálta az amerikai szociálpszichológia /bár meg kell jegyeznünk, hogy Mérei többszemponútú szociometriáját sokan alkalmazták különféle csoportkutatásokban, és elkészült a többszemponútú szociometriának egy elméleti szempontból is továbbfejlesztett változata, a Járó Katalin és Veres Sándor által kidolgozott *hierarchikus szociometria*/.

Magyarországon azonban - miként Közép- és Kelet-Európa más országaiban is - lényegében elzáródott az a lehetőség, hogy az ideologikusan fogant kérdésfelvetések egy civil társadalom valóságával ütközve "dezideologizálódjanak", lewini értelemben praktikussá, hasznossá, cselekvés-orientálónak váljanak. A nyílt parancsuralmi rendszer, majd annak közvetettebb, bürokratikus változata megölte a Mérei-féle avangardizmus lételemét, a spontaneitást, a kollektivistikus ideológia nevében likvidálta magukat a közösségeket, felszámolta a civil társadalmat, a személyközi és csoportközi viszonyok hálóját az egyén és a hatalom totális azonosságává, illetve totális szembenállásává redukálta. A horizontálisan tagolt társadalom helyébe a legmerevebb hierarchiát állította. Egyetlen dolgot nem sikerült felszámolnia: az informális szférát, a "rejtett hálózatot", amely minden formális csoport, intézmény, szervezet háttérében, perifériáján megtalálható, s amely a nyilvánosság számára észrevétlenül, de annál hatékonyabban befolyásolja az alakzat működését, a benne megvalósuló érdekérvényesítési és döntéshozatali mechanizmusokat. Az informális mező léte azonban csak addig kívánatos, ameddig híven szolgálja a hivatalost. A totalitáriánus rendszerekben honos időnkénti "tisztogatások" többek között éppen azt a célt szolgálták, hogy szétzúzzák a túl nagyra nőtt és ellenőrizhetetlenné vált informális mezőket. Ennek során azok az emberek, akik a rendszer működése szempontjából ártalmasnak vagy feleslegesnek bizonyultak, a "margóra" száműzettek. Ez a marginalizálódás a legszélsőségesebb fizikai elkülönítést éppúgy jelenthette, mint a "Gesztenyefához" címzett kocsmát, a felesleges kacattá vált funkcionáriusok lerakatát Orwell 1984 című regényében.

Méreit a baloldali *humanizmus* következetesen vállalt értékrendszere óvta meg attól, hogy részt vállaljon ennek a struktúrának a kialakításában, s nem véletlen, hogy azok közé tartozott, akiket a Rákosi-rendszer az elsők között iktatott ki a tudományból és a közéletből. Ez tette lehetővé, hogy megőrizze erkölcsi integritását, és átmentse annak az - oly sokak által beszennyezett - *baloldali* humanizmusnak egy darabkáját, amelyet egykor József Attila, Bálint György vagy Kassák Lajos neve fémjelzett. Más kérdés, hogy mit tudunk kezdeni *ma* ezzel a hagyománnyal - a szociálpszichológián belül és azon kívül.

Mérei egész életművének középpontja - az együtteséggel mellett - az *informális stratégia*, a *peremhelyzet* problémája. Átfogó, a szociálpszichológiát, a klinikai lélektant és az irodalomlélektant érintő jelenség ez, hiszen nem csak a társas

alakzatoknak, hanem a *személyiségnek* is megvan az informális szférája, pereme - a "tudatperem", a szürreális világ, az *utalás* birodalma. A totalitáriánus rendszer mindent - a társadalmi csoportokat, a felnőttek és gyermekek közösségeit éppúgy, mint a művészi alkotást, az interperszonális viszonyokat és az intrapszichikus folyamatokat - átfogni, ellenőrizni, irányítani és intézményesíteni vágyó törekvéseivel szemben az informalitás, az önkéntes vagy kényszerű peremre szorulás látszott az egyetlen lehetőségnek ahhoz, hogy az ember megőrizhesse autonómiáját és *szabadságát*, legalábbis a *belső* szabadságot. Miként Jorge Semprun *Nagy utazás* című regényének hőse, aki a koncentrációs táborban azon elmélkedik, hogy bár ő van a szögesdrót mögött és az SS-őr kint, egy mélyebb, filozófiai értelemben ő, nem pedig az ő az, aki "szabad".

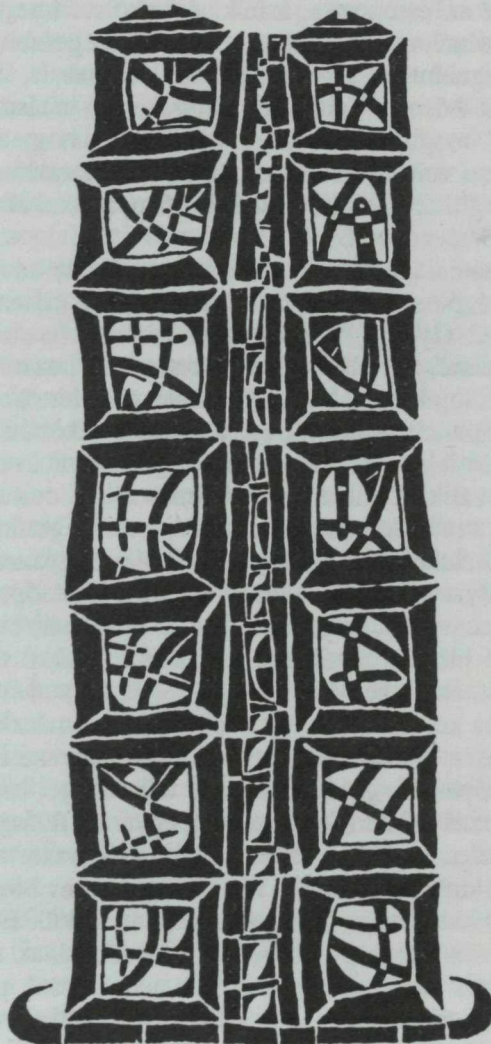
A kívülállás, a marginalizálódás, a fennálló normarendszerhez képest deviáns magatartás - az informális stratégia - azonban kétélű fegyver. Eszköze, olykor kizárólagos eszköze az autonómia, a lelki és erkölcsi integritás megőrzésének - mint Semprun hősnél vagy Méreinel a legszélsőségesebb helyzetekben -, de módszere lehet a legnemtelenebb célú manipulációnak is, mint éppen a Mérei által elemzett Balzac-hősnél, Vautrinnél. Felszabadító hatású lehet a közösségek "rejtett hálózatának" megismerése, de ne felejtjük el, hogy a szociometria igazi feltárója nem Moreno volt, hanem az orosz cári titkosrendőrség, amely nyilván tartási rendszerében állítólag kis köröcskével és nyilakkal ábrázolta a megfigyelt politikai ellenfelek kapcsolatait.

Az informális stratégiájának ez az ambivalenciája az adott rendszer keretein belül nem feloldható. Nem is pusztán ambivalenciáról, hanem *paradoxonról* van szó, amelyet Konrád György és Szelényi Iván írtak le *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című, *formálisan* csak mostanában hozzáférhetővé vált könyvükben, szintén ideologikusan, a kora hetvenes évek értelmiségi közérzetét általánosítva. Arról a paradoxonról, hogy "a kiegyezés korának" marginális értelmisége, ez a "legelemibb polgári és emberi jogaikban is korlátozott" értelmiség uralkodó osztállyá válik az államszocializmusban, de osztályhatalmának megszilárdítása csak az uralkodó rend hegemoniájának megszüntetése által lehetséges. Mérei szociálpszichológiailag fogalmazza meg ugyanezt a paradoxont, leírva azt a fajta helyzetet, amely *Gestalt*-szerűen, a nézőponttól függően lehet "marginális" vagy "centrális". A "centrálisból" a "marginálisba", a "marginálisból" a "centrálisba" való hirtelen átváltások egész sora kísérte végig annak a generációnak az életútját, amelybe Mérei tartozott, s bizonyos értelemben ez maradt örökül a kádárizmus korának kritikus értelmisége számára is.

A "centrumnak" és a "perifériának" a határmezsgyéjén szerveződő, eme sajátos közép- és kelet-európai *marginális identitás* teljességgel ismeretlen - talán felfoghatatlan is, életérzés-szinten és fogalmilag egyaránt felfoghatatlan - a nyugati, a *mainstream* szociálpszichológia számára. Am ha egyszer a társadalomlélektan kellő mélységben feldolgozza majd az elmúlt negyven év közép- és kelet-európai történéseit, aligha tehetné meg Mérei útmutatásai nélkül. Ebben az értelemben Mérei a szociálpszichológia egy *eljöendő* klasszikusának tekinthető. A napjainkban lezajló viharos társadalmi és politikai átalakulások paradox módon időszerűvé és időszerűtlenné tették Mérei életművét. Időszerűvé, hiszen nélküle még hiányosabb lenne az értelmiség társadalmi és személyes *önismerete*, még kevésbé tudnánk végiggondolni értelmiségi identitásunk történeti gyökereit, buk-

tatóit és perspektíváit. De talán időszerűtlenné is, mivel történelmi esély nyílt arra, hogy egy autonóm civil feloldja a múltbeli torz szerepeket és kényszerpályákat, a "marginális" és a "centrális" helyzetek egymásba játszó rossz végleteit. Így válhat magasrendű erkölcsi példává, de egyszersmind egy elmúlt korszak közvetlenül már nem átélhető életérzésévé Mérei üzenete a "palackból", vagyis a *Lélektani napló*-ból: "A rács mögött az élet értelmetlen, és éppen ez az értelmetlenség kívánja a helytállást, mint egyedül lehetséges emberi magatartást" /IV. köt. 92. old./.

A Mérei-emlékülésen /1989. december 1-2./ elhangzott előadás szövege.

Szigeti Jenő

A felebarátom mokasszinja

Olvastam egyszer egy megrendítő "pogány" sziú indián imádságot. Valahogy így szól: "Nagy Szellem, őrizz meg engem attól, hogy másik embertársam felett ítéletet mondjak, mielőtt legalább egy mérföldet nem tettem meg az ő mokasszinjában". Ahhoz, hogy a másikat meg tudjam érteni, szükségem van a "mokasszincserére". Mit jelent ez? Többet, mint a "ma nekem, holnap neked" torz, üzleti logikáját. Sokszor azért vagyunk képtelenek a jézusi szeretet "mokasszincseréjére", mert megkísért bennünket az, hogy átvállaljuk a másik ember lelkiismeretének szerepét. *E. G. White* egyik öregkori levelében így írt: "Nem tartom magam mások kritériumának. Hagyom, hogy mindenki kövesse saját elképzelését, ami a legjobb számára. Nem kötöm senki más lelkiismeretét az enyémhez. Az egyik ember nem lehet a másik kritériuma." /Levél, 1904. 127./

A "mokasszincserét" rendszerint az akadályozza, hogy önmagamon nem látok túl. Azt akarom törvénné tenni, *ami nekem jó és a megértés helyett a rábeszélés útját választom*. A rábeszélés mindenféle formája sérti az ember emberségének legnemesebb részét, az akarat szabadságát. Nekünk keresztyéneknek példát kell adnunk mások meggyőződésének tiszteletében, hiszen Isten mindenkor tisztelte az ember szabadakaratú döntését. Az erőszakkal véghezvitt jó is bűn. A rábeszélés mindenféle formája illetéktelen az ember sorsának megjobbításában. A rábeszélő a szóból mágikus hatalmat próbál formálni. *Weöres Sándor* a "Nem szándékozom..." című versében ezt mondja erről:

"Nem szándékozom, hogy kérjelek a jóra.

Perzselő szomjat kelteni a jóra: ezért jöttem.

Nem szándékozom, hogy hívjalak a jóra.

Korgó éhet kelteni a jóra: ezért jöttem.

Nem szándékozom, hogy kérjelek és hívjalak." Ugyanez a különös, talán sok mindenben vitára indító gondolat fogalmazódik meg az *Orbis pictus* /1952/ egyik darabjában:

"Mit adhatok? majdnem semmit: tanácsot.

Ezernyi sors közül nem léphetek

sorsodba, míg rád örvény torka tátog,

hogy magad ellen is megvédjelek."

Keresztyén bizonyágtétevéstünknek, egymással való kapcsolatunknak, testvéri közösségünknek az a nagy buktatója, hogy egymás szabadságát nem tiszteljük. Egymás elfogadása, befogadása helyett egymást nem akarjuk győzni saját igazunkról. Nem mindenáron kieroszakolt egyetértésre van szükségünk az egységhez, hanem megértésre, a másik ember szabadakaratú döntéseinek tiszteletére. Így leszünk hidat építők. *A. Gruber* fohászát kellene jól megtanulnunk: "Istenem, adj bátorságot ahhoz, hogy tudjak embertársaimnak hidakat építeni; adj ahhoz is bátorságot, hogy mindig megtehessem ezeket az első lépéseket. Tudjak rendületlenül bízni abban, hogy a Te erőd és hatalmad tartja fenn e hidakat, és ha

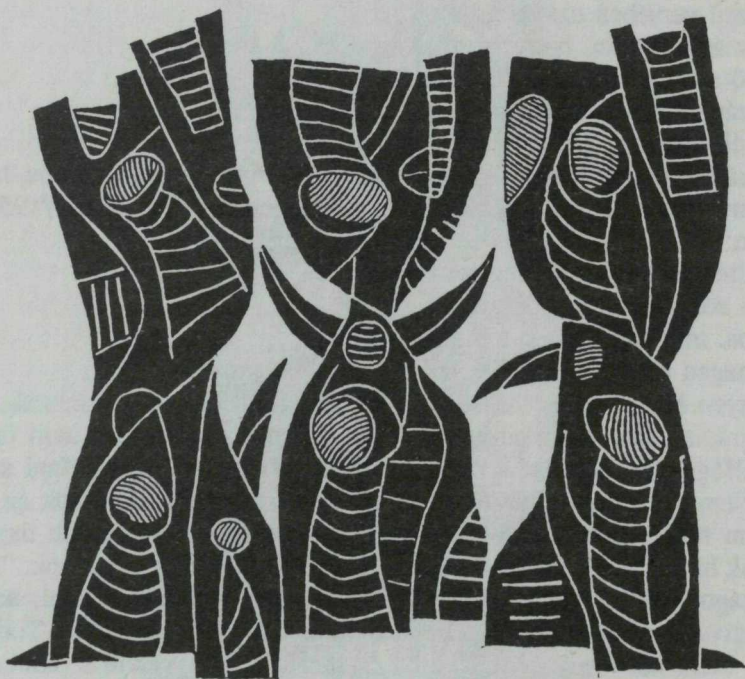
ezeken járom az utamat, Te vagy a kísérő társam és Veled érkezem el ember-társaimhoz."

A keresztyénység soha nem kívülről befelé ható változás, ami okos, vagy akár mágikus erejű szavakból szőtt kényszerzubbonyként kényszerít a jóra. Belülről kell világosságra jutnunk, belülről kell, hogy elkezdődjék életünk nagy átalakulása, hiszen

"Az ember még nem ember,
csak hadonászó veszélyes kamasz.
Az ember akkor lesz ember,
ha átvilágítja mélyéig önmagát,
s a belső világosságból
környezetére sugarat bocsájt."

/Weöres Sándor: Protohomo, 1953./

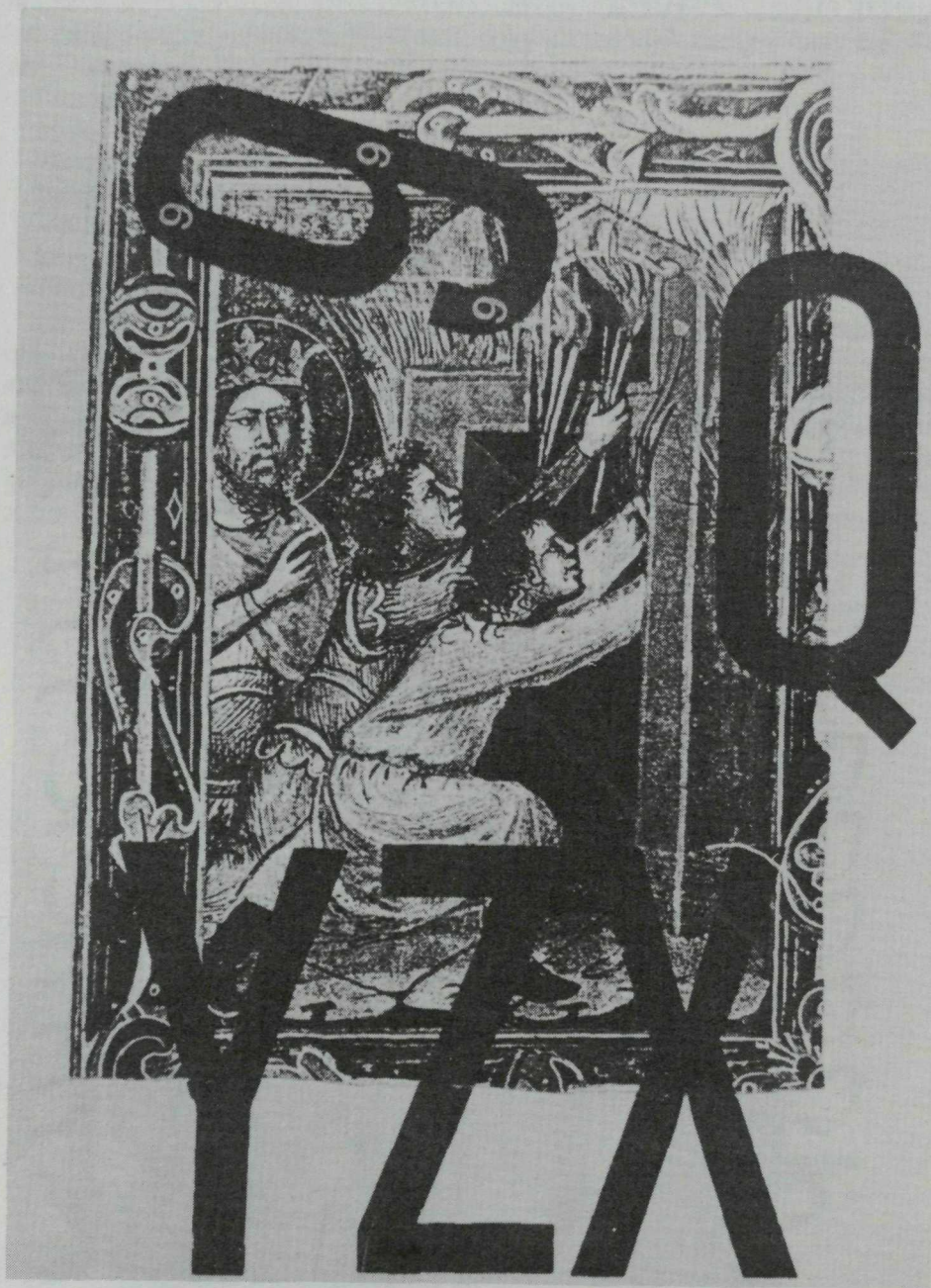
Ha rájöttem, hogy én nem vagyok fényforrás, és nem tud átvilágítani engem más, csak a testté tett Ige, Jézus Krisztus, akkor ismerem fel, hogy Ő áll minden szavam és cselekedetem mögött és Ő osztja meg magát bennem, rajtam és általam a világgal. "Mokasszincserére" van szükségünk. Nemcsak azért, hogy megismerjem azt, hogy a másik lábát hol és hogyan töri a mokasszin, hanem önmagunkért van erre szükségünk, hogy találkozzunk végre Jézussal, aki rangrejtve, a másik ember képében van jelen a világban.

Krausz Tivadar

Képköltemények

Kerékgyártó T. István

A hatalom értelmisége vagy értelmiségi hatalom

"Az istenek bocsássák meg nekem, ki nem állhatom őket.
Az eszméjük nagy eszme, ők maguk azonban
orppiszkáló és raccsoló értelmiségiek,
akik tételeik bűvöletében, ha módjuk állna,
vaskemény diktatúrát vezetnének be, persze a toleranciáét,
mely nem fegyverrel ölne, hanem néma megvetéssel,
miközben éppúgy megteremtené a maga léha arisztokráciáját,
akár a többi életidegen és elnyomó államalakulat."

[Orbán Ottó: Egy római a keresztényekről]

Az államszocializmus természetéhez mindvégig hozzátartozott a hol nyílt, hol rejtett értelmiségellenesség, melyet a semmire sem kötelező ideológiai ígérgetések éppúgy nem tudtak elleplezni, mint az értelmiség erkölcsi és anyagi megbecsülésének folytonos hangoztatása. Ám a hatalomnak mégis szüksége volt az értelmiségre, s kivált a nyílt terror megszűnése után, mikor a társadalom megfélemlítésének "puhább" eszközeit is használni kellett. A "hadikommunizmus" állapotát nem csupán a gazdaságban és a politikában, de a kultúrában sem lehetett hosszú ideig fenntartani, így a társadalom elleni harc kifinomult formái sorra megjelentek. S különösen az '56-os forradalom utáni "lappangó diktatúra" időszakában. Mert a hatvanas évektől kezdődően a magyar értelmiség különböző csoportjai valóban "két lehetőség között választhattak: vagy abból indulnak ki, hogy a rendszer elemenként lazítható, oldható, vagy intranzigensen a rendszer megdöntésére törekszenek - mindenfajta remény nélkül. A dilemma talán hasonló volt ahhoz, amit a fehérterror után a szociáldemokrata párt élt át: meg kell-e kötni a paktumot a Bethlen-rendszerrel, a részleges liberalizáció, valamint az élet elviselhetőbbé tétele érdekében, vagy pedig el kell utasítani a lehetőséget, vállalni kell a folyamatos pressziót, a rendszer további jobbra csúszását, azért a kétségtelen haszonért, hogy a rendszer nem válik szalonképpessé a Nyugat szemében".^{11/} Ha csak kulturális szempontból nézzük, akkor is egyértelművé válik, hogy a pártállami irányítás milyen mértékben volt képes érvényesíteni akarátát. Mindezt persze azzal a körülménnyel is magyarázhatnánk, hogy - ahogy N. Laurin-Frenette írja - az "értelmiségieket az átlagosnál jobban foglalkoztatja a hatalom. A hatalom vágy, a gyűlölet, a tanulmányozás, a kiritika tárgya számukra, de általában nem rendelkeznek hatalommal és nincsenek hatalmon. Ugyanakkor elválaszthatatlanok a hatalomtól, amennyiben a hatalom beszél és gondolkodik".^{12/}

Az értelmiség egy részének sikeres hatalmi adaptálódását lehetetlenség csupán politikai "kényszerítésekre" visszavezetni. Még ha igaz is az, hogy a totális hatalomra törő rendszer egyik "eredménye" abban rejlett, hogy az értelmiséget csaknem teljesen sikerült megfosztani minden identitástól, amit nem az állam-

hatalom szervei diktáltak és határoztak meg. A félelem, a kiszolgáltatottság és a talajtalanság ugyanis elválaszthatatlanul összekapcsolódott az értelmiség élet-szemléletét meghatározó érdekekkel. Így az *utilitáriánus, a hatalmi-befolyásbeli, az integrációs és a kulturális érdekekkel*. Például a hatalmi adaptálódásban kézzelfoghatóan szerepet játszott az, hogy az áruk és szolgáltatások bizonyos köréhez csak így lehetett hozzájutni; a befolyásbeli érdek esetében az elitizálódás szükséglete a meghatározó, az integrációs érdeknél bizonyos foglalkozási csoporthoz való tartozás /lásd a technokráciát/, a kulturális érdek esetében pedig az értéktérítés szükséglete. Csakhogy ezek az érdekek nem önmagukban jelentek meg, hanem egymást erősítő módon, s termelődésüket az a körülmény magyarázza, hogy az államszocializmusban az előrehaladás fő kritériumává, illetve csatorná-jává a politikai előnyök megszerzése vált. Miután a pártállam a társadalom tudatos kiskorúsítására /infantilizálására/ törekedett, ennek a feladatnak a betöltésére igazából csak értelmiségiek vállalkozhattak. Nem szólva arról, hogy az államszocializmus önmagát *ab ovo* olyan totális hatalomnak nyilvánította - s ezt nemcsak tényleges történelmi fejlődése, hanem ideológiai önmeghatározása is igazolja -, mely az élet csaknem valamennyi területét /a termelést, az árucserét, a kultúrát, a szokásokat, az egyének hétköznapi életét, a meggyőződéseket és az érzelmeket/ irányítása és ellenőrzése alá próbálta vonni.

Am ebbe a grandiózus munkába csak úgy vágthatott bele, hogy az értelmiség különböző csoportjainak részvételére támaszkodott. Vagyis az értelmiség szak-értelmét is bevonta a civil társadalom szétrombolásába, s nem csupán az erőszakos kényszerítés eszközeit használta, hanem az *állampolgári indoktrináció /idomítás és ideológiai "meggyúrás"/ differenciált formáit is*. Ha ebben a pártállami törekvések kudarcot vallottak, jórészt annak köszönhető, hogy új értelmiségképzésben például kezdettől fogva érvényesült a szűk szakmai specializáció, illetve az értelmiségiek oktatása a lehető legnagyobb mértékben szakmai kérdésekre korlátozódott, s vele párhuzamosan a szolgálatteljesítés és az infantilizmus tudatának a kialakítására. Az első pillanattól kezdve arra törekedtek, hogy az értelmiségiek teljes egészében elszigetelődjenek a "kvázi-teljhatalmú állammal szemben, ne kaphassanak semmiféle támogatást, semmiféle segítséget, semmiféle bátorítást más egyénektől, hacsak nem az állam által szervezett ez a támogatás. A mindent átható titkolózás és a hallatlan mennyiségű, teljesen jelentéktelen és ártalmatlan információkra elrendelt embargók túlnyomórészt szintén ezt a célt szolgálták: tehetetlenné, szorongóvá, elszigeteltté tenni az embereket, végső soron pedig kötelezni őket arra, hogy elismerjék, a rendszerrel való önkéntes és lelki azonosulás az egyetlen mód arra, hogy megszerezzék nemcsak a fizikai, hanem a szellemi biztonság minimumát is".¹³¹

De hogyan is írható le az államszocializmus "hatalmi értelmisége"? Még ha pontos szociológiai elemzésekkel nem is rendelkezünk, az adaptálódott értelmiségi csoportnak van néhány határozott tulajdonsága, melyek ugyan gyakran rejtélyesnek tűnnek, de mégis megkülönböztető jelentőségük van. Először is az úgynevezett *hatalmi elitnek több csoportja alakult ki*, jóllehet ezeknek a csoportoknak nincsenek világos határai, így a központ és a periféria közti választóvonal is gyakran önkényes. /Nem kellett valakinek azért a párt központi bizottságában dolgoznia, hogy az "elithez" tartozzon, elegendő ha csak valamelyik folyóirat vagy lapkiadó vezetője volt./ Másodsor a *közvetett interakció* az, mely

strukturális sajátosságként meghatározta a hatalmi elitet. Ami azt jelenti, hogy nem mindenkinek kellett ismernie mindenkit, vagy nem kellett kapcsolatban lennie mindenkivel. Némi iróniával élve: a szimbólumok vagy tárgyak áramlása általában egy vagy két másik személyen /szervezeten/ keresztül éppúgy megvalósulhatott, mint közvetlenül egyik személytől a másikig. A harmadik jellemző pedig az *intézményesített struktúrák és normák szerepével függött össze*, mely az "elit" tagjai közötti kölcsönkapcsolatok módjaira ugyanúgy vonatkozott, mint a közösen vallott szándékok megvalósítására.

Ám bármilyen volt is a hatalmi elit megosztottsága, a döntő az, hogy az államszocializmus működésében nélkülözhetetlen szerepet töltött be. Az adaptálódás azonban az értelmiségi létet kezdte ki, hiszen mindenképpen a külsődleges hatalmi szempontoknak rendelődött alá /legyen szó akár a politikai irányításban való közvetlen részvételtől, akár a technokratikus magatartásról/. A valóság egészével autonóm viszonyba lépő értelmiségit felváltotta a *hatalmi orientációjú* egyén, akinek számára döntő fontosságúvá vált a hatalom bármiféle kegye, vagy a mások magatartását befolyásoló, a vágyott helyeseltséget kiváltó attitűd, s vele együtt a sikerrel kecsegtető politikai "jártasság". Ám ahogyan az értelmiség bizonyos csoportjai részévé váltak a hatalomnak, a végletesen leszűkült mozgástér keretében a feltétlen szolgálat kényszerétől sem szabadulhattak meg. Az értelmiségi önérvényesítés is a hatalom síkján megjelenő "önérvényesítéssel" vált egyenlővé. Alternatívaként végső soron vagy a teljes hatalmi azonosulás maradt, vagy a "kívül is és belül is lenni" előbb-utóbb meghasonlást kiváltó állapota. /Nyilvánvalóan sem az egyik, sem a másik választási lehetőség nem szélesítette az értelmiségi autonómiát./ De azzal, hogy a hatalom adaptált egy szűk értelmiségi réteget, értelmiségellenessége nem szűnt meg. Mert egészében mégsem tudta - s jellegénél fogva /munkás-paraszt hatalom/ nem is akarta - az értelmiséget inkorporálni. Ideológiájában is csak ettől a szűk csoporttól várta el, hogy feltétel nélkül azonosuljon.

Az államszocializmus politikai szabályai szerint persze mindenkinek feltétel nélkül alkalmazkodnia kellett volna. Akarva-akaratlanul azt az elvet követve, hogy akkor választunk szabadon, ha természeti szükségszerűségként fogadjuk el a fennállót, tehát nem választunk, hanem feltétel nélkül alkalmazkodunk. De éppen *Leszek Kolakowski* hívja fel a figyelmet arra, hogy a "totális hatalom nem valósítható meg pusztán negatív eszközökkel: cenzúrával, a tényleges vagy potenciális ellenzék minden megmozdulásának szétverésével, az elégedetlenek bebörtönzésével vagy megölésével, a lakossági sérelmek hangoztatásának elfojtásával. Azoknak, akik totális hatalomra törek, a kényszer és megfélemlítés eszközához kell nyúlniuk, hogy mindenkit tevékeny cinkosukká tegyenek. Elvárják, hogy az emberek ne csak helytelen gondolatok hangoztatásától féljenek, hanem attól is, hogy esetleg nem a "helyes" gondolatokat hangoztatják, vagyis szavazzanak az ál-választásokon, részt vegyenek felvonulásokon, ekképpen nyilvánítva a rendszer iránt érzett lelkesedésüket, végül hogy a legkülönfélébb külsőségekkel járuljanak hozzá dicsőségéhez".^{14.} A totális átpolitizálás következtében igen kevesek számára fogalmazódott meg szükségletként az *autonómia helyreállítása* a kiszolgáltatottsággal és megalázottsággal szemben. Még kevésbé a tudatos szándék az alternatív életformák választásához.

Az értelmiségi autonómia felszámolásának legfőbb célját az az elképzelés

magyarázza, mely a szükségletek fölötti diktatúrát akarta megteremteni. Ahogyan *Márkus György* írja: "ami az elhatározásokat és szándékokat illeti, a szükségletek fölötti diktatúra apparátusa - egyfajta felsőbb bölcsességre és mélyről fakadó racionalitásra hivatkozva - mindig is fenntartások nélkül fogadta el Marx eszméjét a piacmentes társadalomról. Ezt részben az elit elméleti ortodoxiája magyarázza, ugyanakkor azonban semmiféle jelét sem lehet felmutatni annak, hogy képviselőit akár csekély mértékben érdekelte volna az a nagyszabású humanista küldetés, amit *Marx* tulajdonított a piac felszámolásának".¹⁵³ Amiként a hatalom értelmisége nem érzett és nem is érezhetett valódi felelősséget a társadalomért; *önállóságának alapja egy szükségszerű felelőtlenség*, hiszen kiszolgálóként, vagy a politika által korlátozott egyénként nem lehetett felelős azokért a körülményekért, amelyekért szabad létében felelősnek kellett volna lennie. S abban a mértékben, ahogyan az értelmiségi elveszti autonómiáját és kritikai tudatát, vagy ezek gravitáció centruma rajta kívül kerül, úgy alakul ki az új alternatíva: a külső követelményrendszerek passzív elfogadása vagy egyszerű tagadása. Mindkét esetben azonban az egyén magatartásának meghatározó elve a hatalomra vonatkoztatott; pusztán az erre a külsőre adott reakciók különböző előjelének meghatározására redukálódik mozgástere.

A hatalom igenlését vagy negatív tagadását fejezi ki a konform-nonkonform ellentétpár, s így nincs többé esélye az egyszerű tagadáson túlmutató pozitív önmeghatározásnak. Az értelmiségi nonkonformizmus, amely igazából közönyös a hatalom konkrét lépései iránt, ugyanarra az érintetlenül maradó uralmi viszonyokra reagál negatív reakcióival, mint a konform magatartás. S bár a nonkonformizmus könnyen tetszeleghet az autonóm és racionális magatartás jelmezében, ám konform ikertestvérével együtt *éppúgy meghajol a körülmények elött és nem próbálja őket magához hasonlítani, mert nincs többé mihez és miért*. Bármenyire furcsának tűnik is, az elmúlt időszakban az értelmiség szellemi termékei - kivéve a rendszerkritika körébe tartozó tudományos, művészeti és egyéb alkotásokat - többnyire az uralmi viszonyok fenntartásához járultak hozzá, ha annak centrumaiban vagy egyéb színterein - a széles értelemben vett politikai rendszerben - jöttek létre, illetve ha ott hatást váltottak ki. S az értelmiség hatalmi adaptálódásának színterei közül éppúgy megemlíthetjük az egyetemi oktatást és kutatást, mint a tömegkommunikációs eszközöket, a színházakat, a szerkesztőségeket és így tovább. Még a híres-hírhedt *aczéli* kultúráirányításban is az igazi pluralizmusnak, sokféleségnek csupán nyomai voltak meg. A nyilvánosságra szánt alkotások, információk és más szellemi termékek sokféleségének megakadályozása így szükségképpen vezetett szellemi elszivatagodáshoz.

A hatalom értelmiségének "kapuőr" szerepét bizonyítja az is, hogy valójában csak a szamizdat irodalomban találhattunk olyan műveket, melyekben a *kádári* uralom eszméit kétségbevonták. Ráadásul a hatalom által elviselt eltérés, sokféleség határa sem volt rögzítve; egyszerre függött *Aczél György* hatalmi önkényétől és a konjunktúrától. Ha valaki csak egyetlen szóval mondott többet, és ezt épp rossz időpontban tette, máris jött a kiátkozás, a szilencium; időszakonként változva, éppen melyik. Ez a példa is utalhat arra, hogy az értelmiségnek - ha legalábbis értékek, eszmék létrehozójaként, terjesztőjeként, népszerűsítőjeként fogjuk fel - minduntalan függetlenednie kell az uralmi viszonyoktól. Mert - *N. Laurin-Frenette* meggyőző okfejtéséből kiindulva - "az uralom kontextusában a

hatás, amelyet az eszmének vagy a kibocsátott szövegeknek tulajdonítanak, valójában a hatalom hatása: az apparátusé, az intézményé, azoké a tényezőké, amelyek az eszmék, illetve a szövegek /discours/ mögött húzódnak meg. Elmondhatjuk, hogy ez éppenséggel azoknak az eszközöknek a hatása, amelyekkel a hatalom rendelkezik: a fegyvereké, a pénzé, a szervezettségé. Sajnos, ahhoz nem fér kétség, hogy ez a hatás igen kevésbé vezethető vissza az értelemre. Kell-e emlékeztetni rá, hogy minden eszme nevében elnyomtak és öltek már: a múlt nevében, a jövő nevében, a szabadság nevében, a méltóság nevében, a haladás nevében, Jézus és az Evangélium nevében, az egyenlőség nevében, a testvériség és a demokrácia nevében, Marx és a kommunizmus nevében".^{16./}

Ha egyáltalán lehetséges beszélni sui generis értelmiségi hatalomról, ennek alapját a megszerzett tudás képezi, mely egyszersmind a többi társadalmi csoport "tudásformájától" való önmegkülönböztetés feltétele is. Minden egyes értelmiségiben más-más ismeretek, értékek egyéniesülnek, s nemcsak azért, mert minden egyén gyakorlati viszonyrendszere különböző, hanem mert más-más viszonyában /s ezeken belül is, a viszonyok más aspektusaiban/ érzi magát igenelve vagy tagadva. Szelektív, értékelő és így relatíve autonóm tudata lehet csak vízválasztó abban, hogy az egyén - értelmiségi létét feladva - *valamely hatalom feltétlen kiszolgálójává válik, vagy kritikailag viszonyul hozzá.* Mivel az uralomgyakorlás módjai napjainkban érzékelhetően változnak, s az ellenőrző és szabályozó rendszerek különböző dimenziói is átalakulóban vannak, így többé nem lehet arra hivatkozni, hogy az értelmiség teljességre törő, igazi létmegismeréssel párosuló önmegvalósítása előtt politikai akadályok állnak. *Inkább csak materiális és szociokulturális akadályok.* Az államszocializmus közel négy évtizedes története olyan hátrányokat termelt, melyeket aligha lehet egyik napról a másikra felszámolni. S értelmiségi meghasonlásokat, közönyt és kiábrándulást is, melyek akkor szüntethetők meg, ha a rendszerváltás után az értelmiség nem kerül újabb feloldhatatlan és értelmetlen ellentmondások közé.

Ha a feltörekvő hatalmak egyike sem kényszeríti arra, hogy léthelyzetében újra eszmék uralma alá kerüljön. Nyilván a hatalomnak továbbra is lesznek olyan színterei, melyekben az értelmiségiek valamilyen pozíciót elfoglalnak, akár szakértői tevékenységet végezve, akár önálló politikusként. S az is elképzelhető, hogy bizonyos értelmiségi csoport hatalomapológiára vállalkozik. Ám ebből mégsem következik az, hogy az értelmiség valaha is lemondhatna arról a virtuális hatalmáról, melyet megszerzett tudása és a társadalmi szerkezetben elfoglalt helye bizonyított. Aminthogy kizárólagosan semmilyen eszme utalma alá nem kerülhet, mert - újra csak *Laurin-Frenettet* idézve - "az eszme uralma a gondolat hiánya. Ha egyáltalán lehetséges valamiféle definíciót adni arra, hogy mi is a gondolat, leginkább kérdések megfogalmazásaként, a gyakorlat megkérdőjelezéseként lehetne meghatározni; márpedig az ellenőrzési és szabályozási folyamatok éppen a tapasztalatoknak a megkérdőjelezését akadályozzák, sőt szélső esetben lehetetlenné is tehetik. Miközben az eszmékből táplálkoznak, az apparátusok lassanként kiüritik, megfosztják szubsztanciájuktól ezeket az eszméket".^{17./} A kritikai distanciálás és különállás képessége az, amelynek segítségével az értelmiség minden meghasonlott, fetisiztikus önlétet élő mozzanaton *úrrá lehet és így - önmagát legsajátabb világában szilárdítva meg - felszabadulhat a függőség, a hatalom iránti vágyakozás vagy az attól való félelem mindennemű*

érzésétől. S ha mindenkor kritikailag viszonyul a világhoz, az adott valóság el-
lentmondásainak megnevezésében a perspektivikus túlhaladás követelményének
is benne kell rejtenie.

Jegyzetek

1. Nagy Péter Tibor: "Elegendő harc, hogy a múltat ..." *Hiány*, 1990. 6. sz. 8. o.
2. Nicole Laurin-Frenette: Az értelmiségiek és az állam. *Szociológiai Figyelő*, 1986. 1. sz. 6. o.
3. Leszek Kolakowski: Az információ hatalma. A totális ellenőrzés és ellentmondásai. 2000k, 1990. 1. sz. 6. o.
4. *I.m.* 6. o.
5. Márkus György: Piac és töredékes piac a szovjet típusú társadalmakban. *Hiány*, 1990. 4. sz. 28. o. Lásd még Fehér Ferenc - Heller Ágnes - Márkus György: *Dictatorship over needs*. Oxford, Basil Blackwell, 1983.
6. Nicole Laurin-Frenette: *i.m.* 10. o.
7. *I.m.* 13. o.

Hódi Sándor

Kisebbségi mentalitás II.

Kisebbségi komplexusok

Ahhoz, hogy valakiben nemzeti hovatartozását illetően komplexusok alakuljanak ki, legalább két feltétel szükséges. Az egyik feltétel az, hogy az illető nemzeti hovatartozása /anyanyelve, kultúrája, etnikai közössége/ miatt folyamatos frusztrációnak legyen kitéve, a nemzeti egyenjogúság hiánya vagy az egyenrangúság formális jellege miatt háttérbe szoruljon, sérelmes megkülönböztetésben részesüljön. A komplexusok kialakulásának másik feltétele, hogy a nemzeti identitásában frusztrált személy a hátrányos megkülönböztetésnek "tiszteletet parancsoló", "elfogadható" politikai és kulturális indítékokat tulajdonítson. Ennek a respekciónak olyan mértékűnek kell lennie, hogy az a nemzetiségében frusztrált személyt megingassa értékrendszerében. A kisebbségi attól válik komplexusossá, hogy a lelke mélyén aggályai támadnak: hátha anyanyelve és kultúrája csakugyan nem bírja el az összevetést a többségben levő nép nyelvével, kultúrájával. Hátha mint egy elszegényedő nyelvi kultúra és "deklasszálódó" etnikai közösség képviselője, okkal és joggal szolgál lenézés tárgyául a domináns nemzet szempontjából.

A *kisebbségi komplexus* ilyenformán a kisebbségi léttel összefüggő értékzavar: a *nemzeti hovatartozás és nyelvi-kulturális habitus szégyenlése, kínos megélése egy másik nyelv és kultúra vezető szerepének és nyomasztó fölényének súlya miatt*. A kisebbségi komplexusoktól szenvedő egyén még magában hordozza etnikai közösségének érzelmi, tudati kötöttségeit, de mivel éppen e kötöttségei végett hátrányos megkülönböztetésben s különböző gyanúsítgatásokban van része, terhessé válnak számára kötöttségei és csak félve, titkolózva, megzavart érzésekkel tudja vállalni ezeket.

A nemzeti diszkrimináció alapján létrejövő értékzavar azonban korántsem vált ki minden esetben identitásválságot, a hátrányos helyzetben levő etnikai közösségből való menekvést. A hátrányos megkülönböztetés a kialakuló kisebbségi érzés kompenzációjaként gyakran vezet a nemzeti sajátosságok jelentőségének a felértékeléséhez, az elnyomott vagy üldözött nemzeti közösséghez való tartozás fontosságának a túlértékeléséhez. A kisebbségekre, nemzetiségekre, etnikai csoportokra nehezedő nyomás, a nyelvi és kulturális diszkrimináció mindig kétélű kard az elnyomó vagy uralmi helyzetben levő nemzet kezében. Mert amilyen mértékben serkenti a lemorzsolódást és asszimilálódást a nemzeti identitásukban elbizonytalanodott kisebbségek egy részénél, *olyan mértékben fokozza a ragaszkodást a kisebbségi közösségek tagjainak más részénél*. Amíg egyesek szemében nemzeti hovatartozásuk terhes örökség, mások szemében az sorsformáló jelentőségű személyiségismérv. E paradox reakciók következtében az elnyomó nemzetek sohasem képesek teljes egészében asszimilálni a kisebbségben élőket. És ha szem előtt tartjuk azt is, hogy a sikeres asszimiláció feltétele az asszimilált rétegek társadalmi felemelkedése /legalábbis érvényesülése, ami -

paradox módon - szemben áll az elnyomó nemzet törekvésével/, beláthatjuk, hogy hiú ábrándot takar a teljes asszimilációra való minden törekvés. A teljes asszimiláció, amint azt a gyakorlat is igazolja, még annak árán sem valósítható meg, ha egy tollvonással "megszüntetnek" népeket, "betiltanak" nyelveket, ha adminisztratív eszközökkel "felszámolnak" kisebb-nagyobb lélekszámú etnikai közösségeket. A "beolvasztott" népek ugyanis - erre alkalmas időben - feltétlenül hírt adnak létezésükről, olyan konfliktusok elé állítva a domináns, "államalkotó" nemzeteket, amelyeket azok "történelmileg" régen megoldottnak és meghaladottnak vélték. Úgy tűnik, a nemzeti lét pszichológiai törvényszerűségei sokkal makacsabb élet- és társadalomformáló erők, mint azt hinnénk.

A kisebbségi komplexusok, mint mondtuk, a nyelvi és kulturális diszkriminációban gyökereznek, és eltérő megjelenési formát ölthetnek. Az eltérés természetes, hiszen az egyik nemzeti kultúrának a másik nemzeti kultúra fölött gyakorolt hegemoniájából származó konfliktusok nem egyforma mértékben érintenek mindenkit a kisebbségi helyzetben levők közül. Az alárendelt helyzetből származó értékzavart elsősorban és legfájóbban az úgynevezett *peremszemélyiségek* élik meg. A peremszemélyiségek ugyanis nemcsak a nemzeti diszkrimináció következményeitől szenvednek, hanem saját etnikai közösségükön belüli gyökértelenségüktől is. Sőt, a peremszemélyek legnyomasztóbb élménye sehova sem tartozásuk érzése, s emiatt kerülnek két nyelvi kultúra, két különböző érték- és elvárásrendszer malomkövei közé. Az etnikai közösségükhöz lazán integrálódó, ugyanakkor nemzeti sajátosságaik miatt is frusztrált személyek kétszeresen hátrányos helyzetükön úgy próbálnak változtatni, hogy tudatosan keresnek házastársat, barátokat a többségi nemzet köréből, a közszereplésük során tüntetően előnyben részesítik a többség nyelvét. Mellesleg a tudatosság a személyi kapcsolatok spontán szerveződésében más helyzetekben is konfliktust sejtet. Ha a partnerválasztás nem rokonszenv és kölcsönös érdeklődés következménye, a kapcsolataink vélt vagy tényleges hiányosságaink kompenzációs szerepét töltik be. Kisebbségi komplexusok esetében ez az "értékpreferencia" a domináns nemzet nyelve és kultúrája irányában nyilvánul meg. Az "államalkotó" néphez, a nagyobb lélekszámú nemzethez való "törleszkedés" afféle "én-tágító" szerepet tölt be. A nemzeti identitásukban frusztrált és bizonytalan személyeknél az "átpártolás" mintegy önnön személyiségük /értékük, lehetőségeik/ megnagyobbodását eredményezi. Így élik meg legalábbis. A valóság kiábrándítóbb ennél. Mert a peremszemélyiség - hiába az "átpártolás" - megnyugtatóan egyik nyelvi kultúrához, egyik etnikai közösséghez sem tartozik: sem ahhoz, amit szemérmesen hárt és szeretne "kinőni", sem pedig ahhoz, amihez törleszkedni próbál. Ez a felemás, két kultúra közti lebegés rendszerint tartós állapot, amit - nem túl találó kifejezéssel - "kettős kötődésnek" szoktunk nevezni.

A lassú asszimiláció a "kettős kötődés" végtelen sokféle változatát hozza létre. A kisebbségben élők egyébként, helyzetüknél fogva, bizonyos mértékben mindig részesei a "kettős kötődésnek". De hogy ez a "kettős kötődés" fokozódó identitásdiffúzióval, az asszimiláció felé való kényszerű sodródással jár-e együtt, vagy a nemzeti identitás történelmileg új, politikailag toleránsabb és kulturális szempontból kevésbé kizárólagos formájának a kialakulását készíti elő, az a kisebbségben levők társadalmi helyzetétől, a nemzetiségi kultúra szerepétől, az etnikumok mozgási, afirmálódási lehetőségeiktől függ.

A történelem során a hódító háborúk és az erőszakos területfoglalások következtében sokan kerültek etnikai szempontból hátrányos helyzetbe. A kialakuló polgári államokban a kisebbségekben, nemzetiségekben - hátrányos társadalmi helyzetük ellenére - sokféle azonosság alakult ki a többségben levő vagy "államalkotó" nemzetekkel. A közös múlt, a kulturális hagyományok hasonlósága, az azonos termelési feltételek, ritkábban a közös jólét is, *az együttélő népeknél közös "államiság-tudatot" alakított ki.* A közös "államiság-tudat" olyannyira meghatározóvá vált sok helyütt, hogy - a belga, a svájci, a brit, a francia stb. példák alapján - úgy tűnt, ez a fajta területi-politikai nemzettudat teljesen feleslegessé tette a kisebbségben élők nemzeti önmeghatározási igényeit. Az elmúlt évtizedek, amint tudjuk, nagy meglepetéssel szolgáltak e téren. Kitűnt, hogy még az úgynevezett "homogén" nemzeti államokban is, mint például Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban stb., jelentkeztek autonómiára való törekvések. A nemzeti önrendelkezési jogokért folyó harc ezekben az országokban is, akárcsak másutt, egyértelművé tette a kisebbségek, nemzetiségek, etnikai csoportok "kettős kötődését". Egyértelművé tette azt a tényt, hogy a területi-politikai nemzettudat vállalása a kisebbségek és nemzetiségek részéről nem jelenti egyúttal az őket megillető gazdasági, politikai és kulturális jogokról való lemondást is. Más szóval, hogy a közös államiság-tudat nem kell, hogy jelentse feltétlenül az etnikai sokszínűség megszűnését.

A "kettős kötődésből" fakadó konfliktusokkal, pontosabban a gazdasági, kulturális és politikai jogokért folyó harccal ma gyakorlatilag valamennyi polgári társadalomnak szembe kell néznie. Nem kevésbé konfliktusterhelt a "kettős kötődés" kérdése Közép-Európában sem, ahol a XIX. század végén és a XX. század elején lezajlott területrendezések és politikai események olyan megrázkódtatással mentek végbe, hogy *az elszenvedett sérelmek - generációkon át - máig gyűrlőznek.* A nemzeti identitás és a területi-politikai nemzettudat egyeztetése itt külön körültekintést és türelmet igényel.

Mielőtt még rátéménk a "kettős kötődésből" fakadó identitásdiffúziók legkarakterisztikusabb eseteinek a bemutatására, hadd szögezzük le még egyszer: a "kettős kötődés" elvileg magában hordozza egy előremutató szociálpszichológiai konstelláció kialakulásának a lehetőségét, amennyiben a nemzettudat rugalmasabb vállalásával csakugyan előkészítője, első konkrét lépése a népek közeledésének és integrációs törekvésének. *Ez az elvi lehetőség azonban csakis és kizárólag a nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúsága mellett tud realizálódni.* Enélkül visszajára fordulnak a dolgok és a "kettős kötődés" az emberi meghasonlás sajátos eseteinek a gyűjtőfogalmává válik; maguk a traumatikus élmények pedig olyan akadályt hoznak létre, amit a népek közeledését szorgalmazó legragyogóbb eszmék sem képesek áthidalni.

A kisebbségi komplexusok megjelenése minden műszemél érzékenyebben jelzi, hogy a "kettős kötődéssel" valami baj van, kezdenek visszajára fordulni a dolgok. Ilyenkor a nemzeti egyenjogúság eszméjének a hirdetése nem fedheti el előlünk, hogy az interetnikai folyamatokban komoly fennakadások vannak, hogy az egyenjogúság és egyenrangúság a jogi kodifikáció ellenére sem jellemzője a gyakorlatnak. Zavar forrása lehet a megfelelő kulturális intézmények - sajtó, rádió, tévé, kiadók, iskolák, színházak stb. - hiánya, az értelmiség csekély létszáma, amennyiben ezek hiányában az etnikai közösség szellemi színvonala

leromlik, helyzetismerete torzul, mind függőbb helyzetbe kerül a domináns nyelvi kultúrától, ha nincs nemzetiségi nyelvű közélet /publicisztika, művészet, tudomány/, ami a kisebbségi önismeret alapjául szolgálna, ha nincs alkotó értelmiség, ami tevékenységével felfrissíti a közhangulatot, ha nincs kisebbségi kultúra, ami fenntartja és erősíti a nemzetiségi léttel adekvát helyzettudatot, az *interetnikai folyamatokban az értékek cseréje felborul*, s a kisebbségben élők "kettős kötődésükben" mindinkább a többségi nemzet részéről megnyilvánuló, értékesebbnek vélt elvárásokhoz fognak igazodni. Annál is inkább, mivel a társadalmi tagolódásában csonka, szellemi kultúrájában devalválódó etnikumok mind kevésbé képesek tagjaiknak megfelelő biztonságérzetet nyújtani.

A nemzetek közötti integrációs folyamatok csak nemzeti magabiztosságra, sértetlen önérzetre, egészséges öntudatra alapozódhatnak. Magabiztosságot és flexibilis identitástudatot csak ott lehet feltételezni és elvárni, ahol az etnikai közösség tagjaiban nem alakult ki kisebbségi tudat, ahol a kisebbségi komplexusok hiányzanak. A nemzetiségi kultúra értékvesztésénél, s a vele összefüggően fellépő bizonytalan helyzettudatnál is súlyosabb következményekkel jár az, ha a kisebbségeken, nemzetiségeken a félelem lesz úrrá. *A félelem légkörének kialakításában egyébként fontos szerepe van az értelmiség lemorzsolódásának, a kisebbségi közösség megcsonkításának, amit kiegészítenek a zaklatások, politikai felelősségrevonások, s különféle diszkriminációs intézkedések.* Ha az etnikai közösség osztályszerkezete hiányos, ezekkel az intézkedésekkel könnyen el lehet érni a "tömeglélektani összeomlás" effektusát, a nemzeti kisebbségek részéről jelentkező tömeges nemzetiség-megtagadást.

Ahol a többségi nemzet képviselői, hatalmi igényeiktől fűtötten, a nemzeti és nemzetiségi identitás jelentőségét alárendelik a területi-politikai nemzettudat követelményének, ha nem is ilyen katasztrófális mértékben, de mindenütt számolni kell a félelem légkörével és a kisebbségi komplexusok megjelenésével. A kellőképpen nem definiált nemzetiségpolitika, a frázisokra és nyilatkozatokra korlátozódó nemzeti egyenjogúság mellett, a patriotizmus nyomatékos számonkérésével, tökéletesen paralizálni lehet a kisebbségek tudatát a nemzettudat teljes feladásáig.

A kisebbségben élőket, nemzetiségeket gyakran éri az a vád, hogy nem eléggé jó "patrióták", hogy nem érzik eléggé hazájuknak a politikai közösség territóriumát, s hogy hiányzik belőlük a kellő politikai-etnikai "lojalitás". Ezek a - kisebbségek sajátos pszichés habitusával összefüggésbe hozott - vádak rendszerint a meglévő diszkrimináció politikai alátámasztására szolgálnak. E cinikus vádakkal lehetetlen helyzetbe lehet hozni a kisebbségeket, hiszen a politikai-etikai lojalitás hiányának /ott, ahol az valóban hiányolható/ épp az a magyarázata, hogy az adott államban és politikai rendszerben a kisebbségek számára hiányzik a patrióta érzések természetes forrása: a jogközösség és a más népekével egyenlő szabadság birtoklása. Mert a patriotizmust, ahogyan *Szlucs Jenő* is írja /*Szlucs, 1970.*/, nem elég elvárni vagy akarni, a feltételeket kell megteremteni hozzá. Közügygé kell tenni a kisebbségek számára a társadalmi élet szervezésébe való beavatkozást. Nem véletlen, hogy a politikai lojalitás a legerősebben azok részéről nyilvánul meg a kisebbségek köréből, akik részt vesznek a hatalmi struktúrában, akik fontos társadalmi /hatalmi-szerkezeti/ pozíciókat töltenek be. *A történelem során ez így volt minden korban és minden államban, s nem csak a kisebbségekre*

vonatkoztatva. A patriotizmus alapjául jobbra mindig csak egy szűk társadalmi réteg jogkörének és célkitűzésének "közüggé" való szélesítése szolgált, ebből kifolyólag a társadalom széles néprétegei a politikai közösségtudat erőteljes kivetítése, kikényszerítése ellenére sem érezték túlságosan át a hazáért - illetve az uralkodó osztályért - való önfeláldozás boldogságát.

A politikai lojalitást persze nemcsak az etnikumokkal kapcsolatban lehet felvetni, s a lojalitás hiányának a vádját nem csak velük szemben lehet felhasználni. A többségi vagy "államalkotó" nemzetek széles néprétegeit is érheti ez a vád; attól függően, hogy a vezetési struktúra hol, mikor, milyen társadalmi rétegekre kíván nyomást gyakorolni, illetve milyen társadalmi rétegeket kárhozzat jogfosztottságra. Az etnikumokra vonatkozóan a patriotizmus hiányának a vádja a cinikus asszimilációs politika vesszőparipája. Ez a jogtalan és súlyos inszINUÁCIÓ ma a kisebbségben élők félelmének a legfőbb forrása. Az alaptalan rágalmak, gyanúsítgatások ellen a kisebbségiek általában bezárkózással, cselekvési mozgásterük beszűkítésével védekeznek. A kisebbségiek sorában fellépő félelem így a *társadalmi-közéleti szerepvállalás hiányában*, a cselekvéstől és közszerepléstől való tartózkodásban ad hírt először magáról. "Passzivizálódásuk" azonban vajmi kevés védelmet nyújt számukra. Ellenkezőleg, most már az inszINUÁCIÓ igazolásául, s további koholt rágalmak alapjául szolgál.

A nemzeti identitásában veszélyeztetett, politikailag passzivizálódó és a társadalmi-közéleti események peremére szorult kisebbségi - túl a másik nemzet iránt megnyilvánuló, elvárható és természetesnek tekinthető érdeklődésen - igyekszik mind több vonatkozásban és mind teljesebben a többségi nemzet tagjaihoz hasonlítani. Ennek érdekében gyakran vonakodik anyanyelvén megszólalni, különösen nyilvános helyeken és hivatalokban. Mint előrelátó szülő, gyermekeit előszeretettel fratja többségi nyelvű iskolákba, tagozatokra. Diszkrétan szakít a nemzeti szokások és hagyományok ápolásával. Ezen "óvintézkedések" nyomán a kisebbségi tudat kisebbségi komplexussá fokozódik, s a komplexusos személyek egyre inkább karikatúráivá válnak hajdani önmaguknak.

Ismerkedjünk itt meg a komplexusos személyek két legjellegzetesebb típusával. Az egyik típus, az úgynevezett "felszálló ág", a karrierista típus. Azok közül verbuválódik, akik nyugtalanító kisebbségi érzésükkel harcolva, ugyanakkor saját ambícióiktól hajtva, nemcsak hogy vállalják a többségi nemzettel való integrálódás minden lehetséges módját, hanem - érdekes módon - a többségi nemzet "képviselőivé", fogadatlan prókátoraivá válnak. Ők azok, akik különben szeretnének lenni azoknál is, akikhez hasonulni kívánnak. Mindenekfelett álló hűségük és megbízhatóságuk jeleként kéretlenül is felkínálják a többségi nemzet képviselőinek kétes szolgálataikat. Élen járnak a kisebbségi "nacionalizmus" felszámolásában, és túlbuzgóságukban kíméletlenebbek s nagyobb bajkeverők a többségi nemzet nacionalistáinál. Ez a patalógiás magatartás szolgál magyarázatul arra a jelenségre, hogy *a nemzetiségi jogok megsértését sok esetben ugyanazon nemzetiséghez tartozó személyek követik el, mint maguk a sérelmezettek.* A szovilizmus régóta ismert jelenség. Már *Lenin* figyelmeztet ennek veszélyeire: tudott dolog, írja egyelyütt, hogy az eloroszosodott más nemzetiségűek mindig rosszabbak az oroszoknál. Nos, így van ez másfelé is. Az elnyomó hatalom természetesen él ezekkel a lehetőségekkel, hiszen egyébként is gyakran arra készíti a kisebbségieket, hogy bizonyos várható előnyök ellenében besúgják a soraik

között található "nacionalista elemeket". Az ilyen jellegű készítés vagy nyomásgyakorlás találkozik a karrieristák törekvéseivel, akik - besűgás és bevádolás révén - könnyűszerrel rendezhetik számláikat riválistaikkal és ellenfeleikkel.

A kisebbségi közösségen belüli feszültségek eme sajátos "rendezésének" a lehetősége elhinti azután a bizalmatlanság és gyűlölet magvait. A következmény: a félelem légköre mellett, amit a hatalom represszív intézkedései és a kisebbségekkel szembeni inszINUÁCIÓI gerjesztenek, az emberek bizalmatlanokká és gyanakvóná válnak mindennel és mindenkivel szemben, s nem képesek egységesen fellépni jogaik megvédése érdekében. A túlzott hatalmi ambícióval rendelkező komplexusos kisebbségek dezintegrálják etnikai közösségüket. Szerencsére egymást is félreteszik, így létszámuk az etnikai közösség népességétől és a társadalmi körülményektől függően általában "maximalizálódik".

A komplexusos személyek másik típusa pontos ellentéte ennek az "aktív", "gyakorlatias" magatartásnak: befeléfordulók, sértettek, passzívak, rezignáltak. Nemzeti identitásuk vállalása számukra is problematikus, ám identitásdiffúziójuk megoldásában más eszközökhöz folyamodnak, mint a karrieristák. Amíg a gyakorlatias érzékű, ambícióitól fűtött karriereista típus - az eszközökben nem válogatva - megpróbálja előnyére fordítani azt is, ami vitathatatlan hátránya, a *befeléforduló, sértett, gyanakvó kisebbségi arról a cselekvési térről és moozgási lehetőségről is lemond, amivel a körülmények szolgálnak*. Hivatalban, gyűléseken, nyilvános helyeken, akárcsak karrierista társa, ő is vonakodik anyanyelvén megszólalni, de ellentétben azzal - részben a többségi nemzet nyelvének elégtelen ismeretéből fakadóan, részben saját zárkózott természetéből kifolyólag - a többség nyelvét sem szívesen használja. A befeléforduló, sértett, elutasító magatartást tanúsító kisebbségi, hacsak lehet, kerül mindenféle felszólalást, szerepvállalást és közéleti megnyilatkozást. A társadalmi-közéleti passzivitás, a körülmények és események szóltan tudomásulvétele, a folytonos alárendelődés természetesen nem hozhat megnyugvást számára. Ellenkezőleg, egyre nő benne a feszültség, a félelem, az elégedetlenség. Mivel nemzetisége kínos frusztrációk forrása, egyre kevésbé meri vállalni önmagát, s egyre gyűlölködőbbé válik. Ellenséges érzülete miatt aztán még jobban retteg, fél, hogy elárulja magát, ezért véleményének, beállítódásának csak ritkán ad hangot. Legfeljebb jól ismert, összejárodott társaságban, s némi alkohol hatására enged meg magának ilyen fokú szabadságot, hogy *mindjárt indulati túlkapásokra ragadtassa magát*. A nyilvánosság előtt viszont legszívesebben elhallgatja, nem ritkán letagadja nemzeti hovatartozását. Nem szabad azt hinnünk, hogy ez a fajta magatartás - a gyanakvás, passzivitás, kétszínűség - elsősorban vagy kizárólag csak az alacsonyabb intellektusú személyek sajátja. Erről szó sincs. Hivatalos úrlapok nemzetiségi hovatartozási rovatának kitöltésekor, népszámlálás alkalmával számos "átlagos" és "átlagnál magasabb" intellektusú személy tagadja meg etnikai közösségét, és sorolja be magát előnyösebbnek vélt kategóriába.

A kisebbségi komplexusok két szélsőséges megnyilvánulási formája között a nemzeti identitászavar számtalan emberi meghasonlás forrása. A nemzeti identitásukban bizonytalanná vált, identitásukban fenyegetett emberek sokféle lehetséges magatartásmódját, típusát lehetne felrajzolni. De mivel - a változó társadalmi körülményektől és a személyi sajátosságoktól függően - ezek a típusok a valóságban úgyszólván követhetetlenül sokféle, egymásba átfolyó és folyton változó

képet mutatnak, egy ilyen színes pszichológiai kaleidoszkóppal nem sok értelme volna eljátszozni. Helyette inkább hadd szögezzük le még egyszer azt, amit a kisebbségi komplexusok kialakulásával és megjelenési formáival kapcsolatban fontos tudnunk és szem előtt tartanunk. Nevezetesen, hogy az együttélő nemzetek és nemzetiségek kulturális életének egyoldalúsága, a kölcsönösség hiánya, az együttműködés formálissá válása, illetve a kisebbségi, nemzetiségi kultúra beszűkülése, értékvesztése, elsorvadása *szükségképpen magával hozza* a nemzet-tudat elbizonytalanodását, a személyi értékvesztést és demoralizálódást, s vele a kisebbségi komplexusok kialakulását.

Szkülla és Kharübdisz között

A szándék a valóságban, mint tudjuk, mindig csak félig-meddig válik valóra. A jogok érvényesítésének rendszerint sokféle akadálya, buktatója van a gyakorlatban. Fokozottan érvényes ez a nemzetiségi jogok kivívásáért, a nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúságáért és egyenrangúságáért folyó harcra.

Az elvek gyakorlati megvalósításának legfőbb akadálya az, hogy a nyelvi-kulturális jogok kivívása, illetve a nemzeti-nemzetiségi *egyenjogúság és egyenrangúság megvalósítása társadalmi strukturális változásokat feltételez*, gazdasági és politikai következményekkel jár együtt. A többségi nemzet szempontjából ez gyakorlatilag egyet jelent a korábbi előnyjogok elvesztésével, amit - érthetően - veszteséggként élnek meg, s amibe - különösképpen a gazdasági recesszió idején - természetesen nem egykönnyen nyugszanak bele. Előnyjogaik megőrzése érdekében a kisebbségek részéről jelentkező igényeket igyekeznek "nacionalista" megnyilvánulásként feltüntetni. Ebből adódóan a kisebbségek feje fölött Demoklesz kardjaként mindig ott leng a veszély, hogy nemzeti jogaikért harcolva - a többségi nemzet bizonyos képviselői részéről - kompromittálva lesznek, a nacionalizmus gyanújába keverednek. Ennek a lehetőségével már csak azért is számolniuk kell, mert mindig könnyebb az akciót, a cselekvést elmarasztalni, annak "veszélyességét", "ellenséges" jellegét bizonyítani, mint a burkolt ellenállásra, az elvi célkitűzések és haladó programok csendes bojkottjára rámutatni. Hiszen az újat akarás szükségképpen valami létezőt bírál, a társadalom intézményrendszere viszont védi, tartósítani igyekszik a fennálló viszonyokat. Különösen, ha az intézmények hivatalnokai, tisztségviselői veszélyeztetve érzik saját érdekeiket és pozícióikat. Ilyen helyzetben mi sem természetesebb számukra, mint hogy csendesen bojkottálják az elvi célkitűzések megvalósítására irányuló programokat, s ugyanakkor politikailag diszkvalifikálják is mindjárt a túlságosan "hangoskodókat". A hatalmi bürokrácia hosszabb időn át képes így paralizálni az emberek cselekvő, vállalkozó kedvét, és ezáltal visszafogni minden helyzet-változtatásra irányuló törekvést.

A nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságért folyó harc a világ számos országában *a kisebbségek számára ma még eléggé esélytelen küzdelmet jelent*. Sok országban, a politikai helyzet alakulásától függően, a küzdelem több-kevesebb sikerrel kecsegtet. S végül van néhány olyan ország, amelyekben a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyok formálásában már eddig is komoly eredményeket értek el. Alapjában véve azonban még ott is, ahol ez a kérdés megoldottnak látszik, sok a tisztázatlan kérdés. Nem egyértelmű például, hogy ki illetékes

annak eldöntésében, hogy mikor van szó a nemzeti és nemzetiségi érdekek valamely vonatkozásának jogos és természetes előtérbe kerüléséről, annak tárgyilagossága és időszerű kifejtéséről, és mikor kell beszélni megalapozatlan törekvésekről, túlméretezett igényekről, nacionalista visszaélésekről. Az "illetékesség" kérdésének tisztázatlansága mellett az ilyen döntés alapjául szolgáló kritériumok sem egyértelműek. Sem a "jogos nemzeti törekvések", sem a "nacionalizmus" mindenkor precíz meghatározására nincsenek egységes mércék a világon; s nem is várható, hogy lesznek, hiszen a nemzeti és nemzetiségi mozgalmak megtételése sohasem szűkíthető le valamilyen modellre. Valahányszor szóba kerülnek, mindannyiszor az adott kor, az adott társadalom politikai és ideológiai összefüggéseiben merülnek fel.

Bármilyen bonyolult kérdéssel állunk is szemben, sokan kompetensnek és tévedhetetlennek tartják magukat a "nacionalizmus veszélyének" megtételésében. Igaz, ez náluk többnyire csak hatalom, s nem méltányosság vagy tudományos módszerek kérdése. Minél több a hatalom soraiban az ilyen "tévedhetetlen" személy, annál kevésbé lehetnek biztosak a jogaikért küzdő kisebbségek, nemzetiségek abban, hogy törekvéseikkel szemben nem győzedelmeskednek-e éppen azok a nacionalista erők, amelyek a nemzeti és nemzetiségi kérdés megoldásának, az egyenjogúság és egyenrangúság megteremtésének legfőbb kerékkötői. A jogos törekvéseket nacionalista hangulatkeltésként, a problémafelvetést politikai elégedetlenségként, a jogsérelmek orvoslásának igényét ellenséges viselkedésként értelmező "igazságszolgáltatás" annál is inkább végzetes a kisebbségekre nézve, mert soraikban olykor csakugyan megfigyelhető a nacionalizmusnak az a formája, amely "azt a látszatot kelti, hogy a nemzetiségi viszonyok fejlesztése, illetőleg az egyenlőtlenségek elhárítása csupán a jó vagy rossz szándék ügye, s nem a tényleges és más lehetőségeké, valamint a társadalmi viszonyok fejlődésében végbemenő meghatározott folyamatoké". /A nemzeti egyenjogúság politikája, 1972./ *A mértéktelen és szélsőséges követelések teljesítése, a meglévő egyenlőtlenségek azonnali és teljes kiküszöbölése nyilvánvalóan lehetetlen.* Viszont szem előtt kell tartani azt is, hogy az egyenlőtlenség elhárítása, az egyenrangúság megvalósítása gazdasági, társadalmi és politikai átalakuláshoz van kötve, ami viszont mindenkor kiválthatja az érdekeiket s előnyjogaikat védő struktúrák ellenkezését. A radikalizmus nacionalizmust szít, de nacionalizmust takar a társadalmi változást fékező magatartás is. Hogy e "kötélhúzás" eredményeként ki, mikor s kit fog nacionalistának nyilvánítani, az erőviszonyoktól s a körülmények alakulásától függ. Ebben a kérdésben állást foglalni nemcsak előre, de utólag is nehéz. Egyfelől ugyanis mindig és mindenhol lehet objektív nehézségekre hivatkozni, s ebből kifolyólag - némi rosszhiszeműséggel - mindennemű kezdeményezést, követelést türelmetlenségnek, nacionalista hangulatkeltésnek lehet nyilvánítani. Másfelől a kisebbségek részéről jelentkező igények, törekvések sem mindig egyértelműek, s az elvileg elfogadható, támogatható törekvések sem igazodnak mindig megfelelőképp a társadalom más megoldát sürgető globális kérdéseire.

A nemzeti és nemzetiségi egyenjogúságért folyó küzdelem valójában sosem lehet kockázattól mentes. Egyes országokban az akció eredményessége mellett szól, ha az osztályérdek hangsúlyozott szerepet kap a nemzeti egyenjogúságért vívott küzdelemben. Más társadalmi rendszerekben viszont épp emiatt kerülnek

a kisebbségek a hatalommal összetűzésbe. A kockázat miatt jóllehet gyakran a kisebbségek húzzák a rövidebbet, de a harcról való lemondás, a bezárkózás az etnikai közösségek egészére nézve még súlyosabb és beláthatatlanabb következményekkel járhat együtt.

A félelem és sértettség nem szerencsés állapot sem lélektani, sem pedig politikai szempontból. A szorongó, bizalmatlan, bezárkózó magatartás a lelki válságok és meghasonlások melegágya, ami a cselekvésről való lemondásban, a valóságtól való elfordulásban, látványos öndestrukciónak és más pszichopatológiai tünetekben ölthet formát. A kisebbségek tagjainak társadalmi elkülönülése, közéleti és politikai passzivitásának nemcsak a sebzett, komplexusos emberek életét viszi zsákutcába, hanem a kisebbségi közösségnek is nagy kárára van. A bezárkózó, elszigetelődő kisebbségi kultúra szükségképpen halványul, veszít színvonalából, ami közvetlenül kihat a kisebbségek sorsára. Ha ugyanis az elkülönülés, a cselekvésről való lemondás, a közéleti és politikai passzivitás miatt a kisebbségek kiesnek az ország társadalmi - gazdasági, kulturális és politikai - életének vérkeringéséből, a *tehetséges, érvényesülésre vágyó kisebbségek hajlandók hátrat fordítani nyelvi kultúrájuknak, hajlandók feladni nemzeti identitásukat*. Az első "disszidenseket" hamarosan újak követik, míg nem az egész etnikai közösség hitelt ad annak a sanda gyanúnak, hogy értelmiségi pályákon, szellemi munkával csak többségi nyelven lehet boldogulni; hogy csak az viszi "valamire", aki szakít múltjával. És a potenciális művészek, tudósok, politikusok, közéleti személyek "dezertálásával" újra ott vagyunk a kisebbségi közösség felmorzsolódásának legfőbb okánál: a strukturális aránytalanságok kialakulásánál, fokozódásánál, az akkulturálódás folyamatánál és az asszimilációnál.

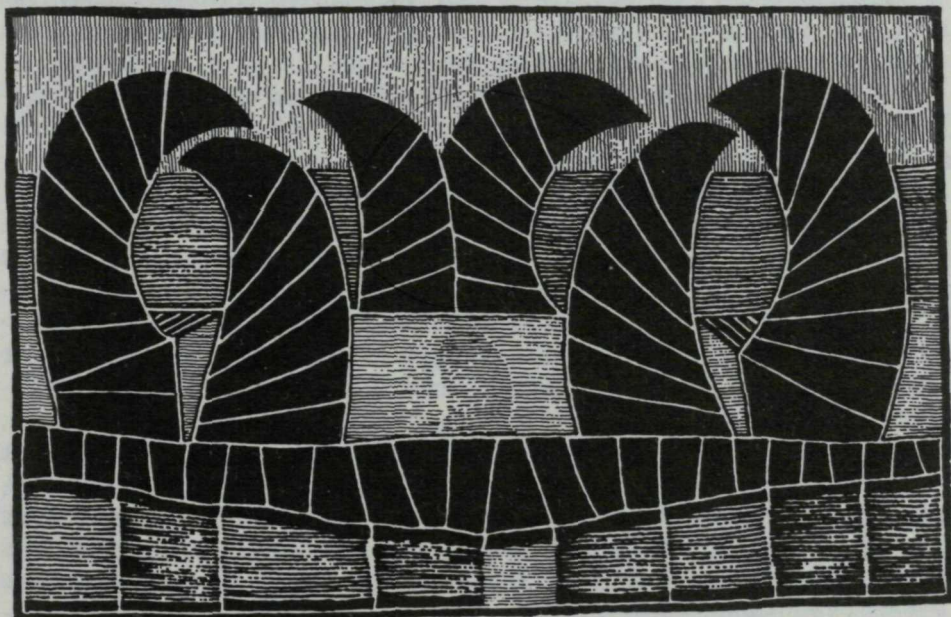
Ahhoz, hogy a kisebbségek és nemzetiségek feladják bizalmatlanságukat és elzárkózásukat, mindenekelőtt *félelemmentes* társadalmi légkörre van szükség. Enélkül a világ legdemokratikusabb nemzetiség-politikája is félkarú óriás. A nyelvi, kulturális jogok propagálása és ugyanezen jogok gyakorlati érvényszerzése érdekében tett lépések nacionalizmus címen való elmarasztalása érthetően szorongást vált ki a kisebbségek körében, jogaikat és emberi lehetőségeiket illetően bizonytalanná teszi őket. A szorongás és bizonytalanság, a félelem légköre pedig - a legjobb esetben is - arra kényszeríti a kisebbségeket, hogy kettős életet éljenek: más mutassanak, mint amit éreznek.

Kardelj a kisebbségek helyzetével kapcsolatban a következőket írja. Még ha számos szempontból rendeződik is a kisebbségek helyzete, "létezik egy tartós, objektív mozzanat, amely miatt bizonyos feltételek közt fölmerül a nemzeti kisebbségek kérdése. Mindaddig ugyanis, amíg határok választják el egyazon nép részeit, nem lehet azt mondani, hogy a nemzeti kisebbségek helyzete teljesen megoldott, hogy eszményi". /*Kardelj, 1976.*/ Ha ebből az objektív helyzetből kifolyólag a kisebbségek helyzete "eszményi" nem is lehet, lehetnek egyenrangúak más népekkel, akik egy soknemzetiségű környezetben is zavartalanul élhetik saját nemzeti életüket. Ám ahhoz, hogy ennek a feltételét megteremtjük "a nemzeti kisebbségek számára szavatolnunk kell a lehető legnagyobb jogokat, amelyeket szocialista közösség csak szavatolhat" - mondja *Kardelj*. *Kardelj* ezeken a jogokon belül kiemelt fontosságot tulajdonít a kulturális jogok szavatolásának, valamint annak a körülménynek, hogy a közigazgatás a kisebbségek nyelvén

történjen mindenütt, ahol erre a lakosság nemzetiségi összetétele alapján lehetőség kínálkozik. Kardelj e kitételeivel a nemzeti identitástudat megőrzése s a nemzeti identitászavarok kialakulása szempontjából kardinális jelentőségű kérdéseket érint. Így van ez még akkor is, ha tudjuk, hogy nemzetiségi kérdésekben nem lehet semmit sem általánosítani vagy sematizálni, *mert minden nemzetiségnek más és más az esélye a fennmaradásra és fejlődésre*; aszerint, hogy milyen a település formája, rétegződése, milyen az urbanizáció és a mobilitás mértéke, a vegyes házasságok aránya, a természetes szaporodás, az iskolahelyzet, a külföldi behatások forrása; és nem utolsó sorban, hogy milyen eszközöket biztosítanak a kisebbségi kultúrák fejlesztésére, az intézmények alapvető munkafeltételeinek megteremtésére; s hogy hol, milyen gondot fordítanak a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyok rendezésére, az együttműködés feltételeinek megteremtésére, a testvériség és egység nemcsak szólamokra korlátozódó tartalmának az elmélyítésére.

IRODALOM

- A nemzeti egyenjogúság politikája, 1972. A Szerb KSZ Központi Bizottsága, Belgrád.
 Csepeli György, 1983: Az "itt" és az "ott". Világosság, 8-9. szám.
 Csepeli György, 1984: Nemzeti tudat és érzésvilág. Műsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
 Kardelj E., 1976: A nemzetek közti viszonyok egyes kérdései szocialista rendszerünkben. In. Szocialista öngazgatás. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 41. o.
 Rehák László, 1979: Kisebbségtől a nemzetiségig. Fórum Könyvkiadó, Újvidék.
 Szeli István, 1983: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
 Szűcs Jenő, 1970: A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Durkó Mátyás

A közművelődés társadalmi jelentősége a művelődés rendszerében

A csendes társadalmi forradalom, a társadalmi, politikai, kulturális kérdések újragondolásának, az új eszmeiségnek megfelelő feltételek újratemtésének a korát éljük. A változtatás, a fejlődés szükségességét mindég az ellentmondások, feszültségek kiéleződése jelzi. Ennek jelei egyre szembeötlőbbek lettek /mára/ a közművelődés sfkján is.

I. A művelődés sfkján jelentkező feszültségek és a közművelődés

1. A legsúlyosabb a kultúra, a művelődés presztizse a társadalomban. Ma már a reform-kormány, az MSZP és az ellenzék minden szintje egyaránt elismeri, hogy egész társadalmi fejlődésünk **stratégiai feladata** a kultúra, a művelődés, a tudomány támogatása, közvetlen **beruházása** a "mozgó tőke" legfontosabbjába: a termelő, társadalmat formáló **emberbe**. E felismeréstől vezethet út a "maradvány-elvű költségvetési koncepció" radikális megváltoztatásához.

Számunkra az új elvi probléma ott kezdődik, hogy még a legilletékesebbeknél, a művelődési legfőbb irányítás vezetőinél is mintha egy olyan szemlélet jelentkezne, amely e stratégiai ágazatot a tudományok, az oktatás és a művészetek segítségével elégségesen megvalósulónak látja, s nem érzi nélkülözhetetlenül szükségesnek ennek a közművelődésre való egyenrangú kiterjesztését is. Nyilván azért, mert nincs meggyőződve kellően a közművelődésnek a művelődés többi ágával egyenrangú társadalmi szükségességéről.

2. Történelmi és közelmúltbeli művelődéspolitikai okai vannak ennek a szemléletnek, amelybe azonban a jövő felé való egészséges fejlődés érdekében nem szabad belenyugodni.

Már a szocialista népművelési szemlélet reformjáért megindult küzdelem elején, az 1964-es Alföld-vitában, később kandidátusi disszertációm /1966/ történeti elemzésében bizonyítottam azt, hogy a századfordulótól, amikor még egy igen széles, a kultúra egészére kiterjedő iskolán kívüli művelődés koncepciója érvényesült, a Horthy-korszakon keresztül a felszabadulás utáni 50-es évekig a népművelés felfogásának egy fokozatos és nagyfokú leszűkülése, s vele egy egyre erőteljesebb eljelentéktelenedése következett be. Az oka az volt, hogy fokozatosan **kivált belőle** a felnőtt szakképzési feladatainak a gondozása, **önálló sodott** a mozgalmi jellegű politikai nevelés, továbbá a felnőttek iskolai oktatása, amelyek mind a felnőtt lét alapvető szükségleteihez tartoztak, a társadalmi mobilizáció főeszközei voltak, tehát egzisztenciálisabban kötődtek a fejlődés feltételeihez, a felnőttek alapvető érdekeihez, eközben az iskolán kívüli **nép művelés "funkciója"** **leszűkült** csak a művelődési otthonok "érdeknélküli" ismeretterjesztő tevékenységére, a művészeti műkedvelő tevékenység gondozására, a szórakoztató olvasásra vagy helyi "önellátó" szórakozási alkalmakra. Még akkor kijelentettük **énis és sokan mások**, s azóta szüntelenül harcolunk érte, hogy vissza kell térni a teljes iskolán kívüli nevelés,

felnőttnevelés új integrált egységére, s ezt szervesen beleírni és beépíteni egy szélesebb közművelődés fogalmába. Ez a folyamat lényegében következtelen máig sem valósult meg, és a közművelődés társadalmi súlyának növelése egyrészt továbbra is ebbe a fejlődési irányba mutat.

3. A helyi közművelődés eljelentéktelenedéséhez hozzájárult a kultúra-közvetítés modern, audiovizuális, távközlési rendszereinek, különösen a filmnek /mozinak/, rádióknak, tv-nek a tömeges elterjedése és rendkívül népszerűvé válása. Elkényelmesített, lakásunkba hozta a kulturálódás közvetlen lehetőségét. Vidéken, falun is lehetővé tette a "legigényesebb", nemzeti szintű kultúra-közvetítéshez való hozzájárulást. Világméretű, egyidejű, azonnali informálódás, sőt szemléletes, képszerű tájékozódás és tájékoztatás állandó alkalmát teremtette meg. Azzal a láttszattal járt együtt, hogy teljesen meg tudja oldani egy országos központból irányítottan s mindenütt az országban az emberek szabadidős művelődési szükségletét, s feleslegessé válik, mert ehhez képest névtelen, a helyi közművelődési tevékenység, műkedvelés.

Annak ellenére, hogy sok igazság rejtett ezekben a gondolatokban - napjainkra kiderültek buktatói is. Mindenekelőtt az, hogy a napi műsoridő oly nagy, hogy azt kitölteni valóban országos, sőt nemzeti szintű, értékes programmal nem megy, kénytelenek tehát sokszor értéktelen, kommersz termékekkel is telíteni a műsort. Az ízlések és igények rendkívül szélsőséges változatossága is bonyolulttá tette a "kielégítés" és "fejlesztés" dialektikáját, valamelyik oldalon mindig elégedetlenséget szült. Súlyos ellentmondása volt e tömegközlésnek, hogy társadalmi méretekben a műveltségi szint, az önművelési képességek hiányosságai miatt - a recepciós vizsgálatok bizonyították - a felnőtt társadalom közel fele nem képes az ismeretterjesztő és művészi műsorok adekvát, /megfelelő, hűséges, igaz/, hanem csak torzult befogadására. De a tömegközlési kultúra legsúlyosabb ellentmondása passzív-recepciós jellegében van, márpedig az igazi műveltség mindig aktív feldolgozást, alkalmazást, öntevékenységet, életünknek, a konkrét körülményeknek, folyamatoknak a kritikai, alkotóalakítást kívánja. Nem tudja kielégíteni az emberek természetes, közösségi-társas szükségletét, a sajátos, konkrét, helyi és egyéni problémákra való alkotó válaszkeresését, igényét, az így jelentkező szükségletek megoldását. Mára tehát kiderült, hogy óriási pozitív értékei ellenére e tömegközlés magában mégsem oldja meg az emberek mindenágú kulturális szükségletét, nem tudja helyettesíteni a helyi közművelődést!

4. Szubjektív szándéka ellenére, objektív folyamataiban - éppen a társadalommal, az emberek egyes rétegeivel való találkozás, a tömegbázis szempontjából - negatív konzekvenciákkal járt, tömegkapcsolatokat leszűkítő hatású lett a fordulat éve után bekövetkezett, központból irányított, centrális művelődéspolitikai. E művelődéspolitikai közművelődés fő feladatának a szocialista ideológiai nevelési, befolyásolási feladatot tekintette a közművelődés minden részágában. Ezen belül hiába volt az állítólagos alsó szükségletek tanulmányozásának követelése /még az olyan gyakorlati kísérletek is, mint az úgynevezett "nyitott ház" akciók/, a közművelődés egész tervezése, építkezése egy felülről, centruból elinduló konstrukció volt, ahol a helyi népművelő optimális esetben a fenti irányelvek helyi alkal-

mazását végezhetette el. Ezt nevezzük egy agitpropoz közművelődési irányításnak, de őszinte önkritikával azt is el kell ismerni, hogy ez némileg benyomult az irányzat embernevelési szemléletű bírálatába és közművelődési fejlesztési irányzatába is, amennyiben a közművelődést az embernevelés fontos eszközének tekintette, mely nevelés sokrétű céljai elsődlegesen a felső, társadalmi, szocializációs szükségletekből határozódtak meg. Igaz, hogy már legalább 10 éve emellé az emberek, rétegek, egyének személyi szükségleteiből eredő nevelési tervezést is hirdettük, de ennek tényleges hangsúlyozódását, megvalósulását akadályozta a centralizált tervezés és gondolkodásmód. A tényleges e r e d m é n y tovább is a t ő m e g b á z i s fokozatos s z ű k ű l é s e lett, az emberek mindennapi szükségleteitől való elszakadás, a létből folyó tényleges és erős művelődési motivációk elvesztése. Nem okultunk eléggé a szabadművelődés atyjának, Karácsony Sándornak a figyelmeztetéséből, hogy "a népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép - ahogy kedve és igénye tartja" ... "A kulturálandó fél igazán termőföld, azt termi, amihez kedve van, az gyökerezik meg benne, ami bele való ... Csak abban részesíthető, amit igényel." /Karácsony S.: A magyar béke. Bp. 1947. 68-69. old./

Ennek a szabad társadalmi művelődésnek fő keretei az érdekeik képviselőjére épülő, alulról szerveződő egyesületek, társaságok, öntevékeny művelődési csoportok, amelyektől annyira félt a szocialista népművelés Révai irányította kultúrpolitikája, hogy ezeket országos méretekben szétverte. Sajnos olyan "sikeresen", hogy még ma, amikor már a közművelődési tevékenység alapjává szeretnénk tenni, alig-alig tudnak lábrakapni. Pedig e negatív tanulság szinte a legfontosabb egy új, egészségesebb közművelődés, szabad, iskolán kívüli művelődés megteremtéséhez. A központból irányított, centralizált művelődéspolitikát feltétlenül fel kell váltania egy, az emberek, társadalmi rétegek közvetlen szükségleteire építő, az érdekérvényesítés erős motivációját /ezzel az öntevékenységet/ érvényesíteni hagyó, a l u l r ó l é p í t k e z ő , s z a b a d k ö z m ű v e l ő d é s i t e r v e z é s n e k .

Ha részletesen kifejtésre nyílt volna lehetőség, tudom, finomítást kellett volna még az eddig elmondottakon tenni, de a fővonalak, fő tendenciák megvilágítására tellett csak a keretből, s ezeket - e finomítások kényszerű elmaradása mellett is igaznak és a jövő számára fontos tanulságoknak tartjuk.

II. Harc a közművelődés szükségyszerű helyének megtalálásáért a művelődés rendszerében

Ezzel elérkeztünk mondanivalónk második részéhez: az új, társadalmilag és egyénileg feltétlenül szükséges szabad közművelődés funkcióinak, felépítése alapelveinek az összefoglalásához. Valóban csak tézisszerű alapelvek megfogalmazásáról lehet szó terjedelmi okok miatt. E feladatnak az elvégzése a modern közművelődés létkérdése, de egyúttal a társadalmi fejlődés és az egyéni életszükségletek megfelelő szolgálatának az ügye is. Így t á r s a d a l m i h a r c kérdése még a most alakuló új, demokratikus művelődéspolitikán és művelődési struktúrában belül is.

1. Ha el akarunk jutni oda, hogy a társadalom, a művelődés, a termelés vezetéseinek felső, középső és alsó szintje egyrészt elfogadja az új, szabad közművelődés társadalmi szempontú szükségességét /ami egyúttal reális egyéni motivációt is jelent/, fel kell vállalnia a közművelődésnek - a művelődés más szek-

toraival való tevékeny integrációban - a társadalmi fejlődés követelte felnőttképzés /szakképzés, átképzés-továbbképzés, idegen nyelvi képzés, alpműveltségpótlás, vezetőképzés, állampolgári képzés, közéletiségre nevelés, gazdaképzés stb./ gondjának segítségét, szervezését, megvalósítását! Csak így kerülhet a gazdasági, társadalmi fejlődés objektív szükséglete szolgálatának a közelébe. Ha kell, ehhez kell igazítani a közművelődés belső struktúrájának, intézményi feltételeinek a kiépítését is. A sikeres munkát végző közművelődési intézmények eredményes kísérletei mind ebbe az irányba mutatnak. Ennek is - mint a majd ezután ismertetendő többi alapfunkció sikeres megvalósításának is - alapvető feltétele lesz a társadalom alulról építkező szervezeteivel, pártokkal, egyesületekkel, rétegszervezetekkel, öntevékeny csoportokkal kiépítendő új, k ö z v e t l e n , /kölcsonösségen alapuló/ m u n k a t á r s i k a p c s o l a t n a k a létrehozása.

2. Mint láttuk, már az új útkeresés első lépései elvezettek egy alulról építkező önkormányzati irányítású, h e l y i /területi/, m ű v e l ő d é s p o l i t i k a i gondolkodás /szükségletekre építés, öntevékenységi, helyi művelődés tervezés, egyéni és csoportos önművelés stb./ s z a b a d s á g a megteremtésének nélkülözhetetlenségéhez. Alapvető bázisai az öntevékeny csoportok, kulturális egyesületek, pártok, vallásos, nemzetiségi vagy bármilyen rétegszervezetek lesznek. Magát a művelődési otthont is ezek szolgálatába kell állítani. Primér feladat a közösségek, csoportok megkeresése, ösztönzése, e g y i d e o l ó g i a i é s p á r t s e m l e g e s k ö z m ű v e l ő d é s megteremtése. Alapvető tartalmi értékei: a pluralizmus, a tolerancia /a másság jogának elismerése/, az öntevékenységi, a nemzeti identitás erősítése, az európai kultúra értékeihez való hozzájárulás, a szomszéd népekkel való együttműködésre építés, sajátos értékeik megismerése, tisztelése, a humanizmus, személyiségi jogok tisztelete, egy szociális embergondozás megvalósítása stb.

E helyi művelődés tervezésének és koordinációjának ki kell terjednie a rekreáció és sport, a szórakozás, a kreatív és rekreatív amatőrizmus, a szórakozva művelődés /művészeti szolgáltatás/, a már megismert sokrétű felnőttképzés, a differenciált tájékoztatás, köznapi szükségletek, a mindennapi kultúra szolgálata és a legkülönbözőbb irányú /csoportos és egyéni/ önművelési, önnevelési törekvések támogatására. Döntő bázisa mindenütt a meglévő csoportok, közösségek, és állandó feladata a születő új közösségek erősítése. Talán minden szervezetnél jobban és teljesen jogosan hangsúlyozza az MDF a társadalom alapegységére: a családra támaszkodás, ezzel az érzelmi kultúra megalapozása, az alapvető, értékes emberi viselkedés, magatartás elsődleges kiformálása animálását. Legfőbb alapelv tehát az öntevékenységre, közösségekre építés, és a helyi művelődéspolitikai kialakításában /a különböző szervezetek és népművelő számára/ a teljes szabadság biztosítása! A megismert fundamentum a különböző egyének, csoportok, közösségek s az egész társadalom érdekeinek, szükségleteinek a feltárása s az ezekre építkezés az egészséges érdekegyeztetés alapján.

3. Keresve az új, szabad közművelődés felépítésének további alapelveit, harmadiknak azt kell kiemelnünk, hogy meg kell szabadulnunk attól az eddig érvényesülő tendenciától, hogy a közművelődés a műveltségben elmaradottak és félműveltek kulturális szolgálatát jelenti. Helyére kell rakni az egész szabad művelődésben az önművelést, önnevelést. Sajátos feladatként vállalni kell az ön-

művelésre kész és képes /magas szintű/ szakmunkás, vállalkozó, közép- és felsőszintű vezető, értelmiségi rétegek magas fokú továbbképzése s önművelése feladatának közvetett segítségét, feltételeinek a szervezését. Ezzel lesz a közművelődés az élet, a termelés állandó permanens fejlődésével való lépéstartás, az ehhez való felzárkózás szolgáloja, s ezzel egy egészen új szintre, a műveltségben fejlettek szintjére emeli fel a közművelődést. Nem ellentéte, hanem kiegészítője lesz ez a tevékenység a hátrányos helyzetűek kulturális segítségére vonatkozó, másik fő tevékenységi iránynak.

A kérdés másik oldala a demokrácia és az ember állandó önkibontakozása, önnemesedése kapcsolatának a felismerése. Az élet minden terén; munkahelyen, közéletben, közösségvezetésben a demokrácia az ember folyamatos megméréését, próbára tételét, másokkal való versenyhelyzetét hozza. Ezt az állandó önnemesedést a közművelődés a kiscsoportok, közösségek /pl. vallásos közösségek/ csoportos nevelő és önnevelő hatásával tudja segíteni. A jövő feladata, hogy - felismerve e tennivaló fontosságát - keressük meg a formákat, módszereket, hogyan vihessük mindezt be a közművelődési, önnevelési tevékenység gyakorlati rendszerébe. Ez ui. eddig szinte teljesen hiányzott belőle.

Ez egyúttal az új, szabad közművelődés új rendszere kiépítésének még egy új alapelvét húzza alá. Azt, hogy a közösségek szolgálata eddigi fő aspektusa helyett /illetve jobb úgy fogalmazni, hogy mellett/ a hangsúlyt a kiscsoportokra és az egyénekre, az eredetiséget jelentő egyéniségre, a kultúrahordozó és alkotó személyiségre helyezzük. Ezzel egyúttal új hangsúlyt kap a kultúra alkotása, és hasznosítása az élet egészében: a termelési kultúrában, a mindennapi kultúrában, a családban, a közéleti, közösségi életben és a szabadidőkultúrában egyaránt.

4. Itt jutunk el ahhoz az alapvető gondolathoz, hogy meg kell végre tanulnunk a lapvető értékként kezelni, és alapvető értékek felismerni a szabadidőt! Ez legalább annyira vonatkozik a társadalom és művelődés országos és helyi irányítóira, mint magukra a dolgozókra. Rá kell döbbernünk végre arra, hogy nem zetszejtő konzekvenciájú az az önkizsákmányolás, ahogy a szabadidő rovására - csak hogy a "megszokott" vagy sokszor presztizs életszínvonalat valahogy megőrizhessük - élünk. Pedig a túlmunka nélküli társadalmi terhelés is tele van stresszekkel, feszültségekkel, elidegenedéssel, amelyk feloldása csak a szabadidős tevékenység személyiségóvó, mentálhigiénés, pszichohigiéniai funkciójával következhet be!

Ez adja a szabadidőnek a különleges értékét és ezért nem lehet, nem szabad - az esetleges, alkalomadta ritka kivételtől eltérő mértékben - vele "visszaélni." E nélkül nem tud a szervezet regenerálódni, a fáradás elfriszül és be feloldódni, átváltani. Helyette egyre fokozatosabban, életveszélyesen kimerül. A szabadidős szórakozó, rekreációs tevékenységnek ez az értelme. Meg az, hogy az öntevékeny, érdeklődés szerinti művészeti-, műkedvelő, technikai-amatőr vagy gyűjtő tevékenység a személyiség alkotási igényét segít kielégíteni, még akkor is, ha az egyén a termelő és közéleti tevékenységében azt nem találta meg. A napi stresszekről, feszültségektől viszont csak a baráti csoportokban, kisközösségekben "szabad beszélgetéssel", ezek önmagukból való "kibeszélésével" szabadulhat meg az egyén. A pszichológia, ideggyógyászat teljes tudományos apparátusával bizonyította már ennek "véres valóság"-voltát, ezért nem lehet megengedni senki

/különösen nem társadalomvezető/ részéről olyan lebecsülést, hogy a közművelődés a szabadidőkultúra szolgálatával valami fényűző, érdektelen, társadalmilag jelentéktelen tevékenység lenne.

Még nem szóltunk ugyanakkor arról, hogy a szórakozva művelődő, információs, önművelő-önnevelő szabadidős tevékenységgel a személyiség nemcsak regenerálódik, hanem ismereteiben, képességeiben, érzéseiben, magatartásában fejlődik, növekszik is, tehát igazából általa a személyiség "bővített újratermelése" játszódik le. De ezt nem lehet szűkrezárt hasznossági szemlélettel megérteni, értékelni, ehhez a kultúrateremtő és -felhasználó emberben mint személyiségi egészben kell gondolkodni.

5. A közművelődés társadalmi szükségessége melletti érveket - mind a termelés, mind a társadalmi közösség, mind a személyiség, az egyén oldaláról - tovább lehetne még kutatni és részletezni. Egyébként csak a népművelők minden előfeltevéstől, ideológiától, kötöttségtől mentes teljes szabadságát kell biztosítani; innovációs fantáziájukkal meg tudják ők keresni, hogyan és miben lehet a közművelődést hasznossá, szükségessé tenni az emberi szükségletek kielégítésében, a közösség, egyes rétegek, személyek szolgálatában. Mindenesetre már az eddig elmondottak is elégséges alapot biztosítanak annak leszögezéséhez, hogy a közművelődés, az iskolán kívüli és melletti szabad művelődés szükségszerű és nélkülözhetetlen részét képezik a társadalmi művelődésnek, a kultúrának, s ezzel rövid távon azonnali szükségleteket elégítenek ki, közép- és hosszútávon viszont jelentősen kifizetődő és visszatérülő beruházást jelentenek a társadalom életében. Ezt lehet és kell rajta számonkérni - ennek megfelelően lehet és kell értékelni, és úgy kell intézményi, költségvetési és személyi támogatásban is részesíteni.

Madaras László

Szarmata fakoporsó Szenttamás-Pozderkáról

A lelőhely és a lelet előkerülésének körülményei

Lelőhelyünk a szenttamási állami gazdaság központjától néhány száz méterre, egy kiszáradt folyó magaspartján fekszik. Tőle mintegy 150-200 méter távolságban található a Nagykunsági-főcsatorna. A sír véletlenül, földmunka közben került a felszínre. A Magyar Köztársaság új talajtérképének előmunkálatai folyamán egy meghatározott koordinátarendszerben talajminták vételére gödröket ásunk, s az egyik ilyen mintavételi gödörből bukkant elő a fakoporsó északi vége /1. tábla/.

Szerencsénkre időben jelzést kapott a szolnoki Damjanich János Múzeum a leletről, így végezhetjük el 1989 tavaszán egyhetes leletmentésünket. Munkánk eredményeként egy nagyméretű sírt bontottunk ki Kriveczki Béla kollegánkkal együtt, melyben a halottat farönkből kivájt koporsóban helyezték örök nyugalomra.

Rövid közleményünk célja elsősorban a koporsó és az előkerült leletek közreadása, hiszen a terepen a munka folytatását egyelőre nem tervezzük. Szerencsére, a lelőhely nem veszélyeztetett, további földmunkák nem várhatók.

A sír leírása

A nagyméretű sírgödör enyhén lekerekített sarkú, téglalap alakú, kissé a láb felé lejt. Tájolása: É-D. Mélysége: -172 cm a koponyánál, -190 cm a lábcsontoknál. Hosszúsága: 300-310 cm, szélessége 135-140 cm. Majdnem a közepén feküdt a farönkből kivájt koporsó, melynek hosszúsága 258-260 cm, szélessége a koponyánál 74 cm, a lábnál 75 cm. A rönk vastagsága 39 cm. A koporsó jobb oldali falának vastagsága 16 cm, baloldali falvastagsága 19 cm. A felsőrész tetjének vastagsága 13 cm. A koporsót egy nagy farönk kettéfűrészelt két feléből alakították ki. A belső farészeket minden bizonnyal először kiégették, majd kivésték olyan méretűre, hogy a halott "kényelmesen" elférhessen az így kialakított üregben. A rönk mindkét végén meghagytak egy-egy 35-40 cm vastag facsonkot, s ebbe vágták bele a két-két fogantyút. Ezek segítségével emelték a tekintélyes súlyú felső részt az alsó részre. A koporsóban egy háton fekvő, nyújtott helyzetű férfi /?/ nagyon gyenge megtartású csontvázát bontottuk ki /3. tábla/. A medencétől lefelé a lábcsontokat az erőgép a megtaláláskor megbolygatta, korábbi bolygatás a sírt nem érte.

Mellékletek

Aláhajtott lábú *bronzfibula* /4. tábla 1./ - a bal vállnál, a bordacsontokon a gerincoszlop mellett. Ovális karikájú, kétlapú, pajzs alakú csattestű *bronzcsat* pecekkel. A szijra való felerősítést két niszteg szolgáltatta /4. tábla 2./ - a medencében. *Vasar* a nyél famaradványával /4. tábla 3./ - a megbolygatott lábcsontok között. Egyélű,

egyenes vaskés a tok és a nyél famaradványával /4. tábla 4./ - a bal alkarcsont alsó végétől a kéztőcsontok belső oldalán.

A feltárt sír legfigyelemreméltóbb lelete a koporsó. Hazánk éghajlati viszonyai között csak egészen kivételes esetekben vagyunk képesek a különböző történelmi korok fakoporsóinak nyomait megfigyelni. Bár ásatási technikánk sokat fejlődött, s így egyre több alkalommal bizonyíthatjuk a koporsóba temetés szokásának meglétét,^{11.7} igazán ép fakoporsó-darabokat alig-alig ismerünk. Szolnok megyében egyetlen farönkből kifaragott koporsók csak a Rákóczi-falva-Kastélydomb avarkori temető sírjaiból maradtak ránk, innen is csak a vastag végek fatömbjei.^{12.7} Így tehát a homoktalajban kibontott szenttamási lelet az első konzerválható darabunk.

Átlapozva a lehetséges szakirodalmat, az Alföldön jelen ismereteink szerint mindössze egy hasonló ép koporsó ismeretes. Ezt Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből Kisvárdá-Darusziget lelőhelyről közölték. 1969-ben került elő egy szintén észak-déli tájolású sírból, melyben egy tíz év körüli kislány nyugodott. A gyermek testmagasságának megfelelően egy jóval kisebb darabról van szó, melynek hosszúsága 122 cm, átmérője pedig 39 cm volt. A kis halott leletei között két ezüst csattal záródó öv, egy díszített csontfésű és egy korongon készült edény volt. Német Péter - a közlő - a leletek korát 400 körülre helyezi.^{13.7} Azontúl, hogy a kisvárdai koporsó is egy farönkből faragott, rekonstrukciós rajza alapján megállapíthatjuk, hogy négy fogantyújának kialakítása is hasonló, mint a szenttamási koporsóé. A két tárgy közötti eltérés mindössze annyi, hogy míg Daruszigeten a rönköt 1/3-2/3 részben vágták szét, addig Szenttamáson félbehasították a molyhos tölgy sok-sok évtizedes rönkjét.

A rönkkoporsóba való temetés szokását szerencsénkire nem csupán ez a két nagyon szerencsés lelet bizonyítja az Alföldön. Már régóta ismerjük a leletek között az "S" és "C" alakú, nagyméretű koporsókapcsokat. Ezeket legutóbb Dinnyés István gyűjtötte egy tanulmányban össze, s határozta meg ismételten rönkkoporsó részeinek.^{14.7} Az általa ismertetett 23 lelőhellyel együtt immárom negyedszáz ilyen koporsót ismerünk, de ezek közül csak a fenti két esetben maradt meg a faszerkezet. Megjegyezzük - csupán az érdekesség kedvéért -, hogy sajnos mindkét sírből hiányoznak az "S" és "C" alakú koporsókapcsok, ezért a két lelet nem adhat további felvilágosítást a kapcsok rendszerének rekonstrukciójához.

Az alföldi lelőhelyek - leszámítva a rákóczi-falvai sírokat és a Szentés-Kaján 33. sírt, melyek a VII. század harmadik harmadában kerültek a földbe - a szarmata néphez köthetők, földbekerülésük lehetséges ideje i.sz. 260-270 - 450-460 közötti két évszázad.^{15.7} Ezen időhatárok közé vezetnek bennünket a halott mellől előkerült tárgyak párhuzamai is. Mi most a bőséges hivatkozási lehetőségek közül csupán néhány olyan leletet említünk meg, melyek megyénkben kerültek elő, illetve a hozánk közel eső nagy temetőkből, vagy pedig rönkkoporsóra utaló vaskapcsok is vannak a leletek között. Az analógiák sorában mindenekelőtt a jászalsószentgyörgyi főhalmot kell megemlítenünk, innen a rönkkoporsóba temetett halott mellől bronzcsatunk pontos mását ismerjük.^{16.7} A csat, a fibula és a vaskés együtt - persze még több más melléklettel kiegészülve - a Kiszombor B temető 209. sírjában^{17.7}, a csat és a fibula együtt Kjáralfalva B temető 12. sírjában^{18.7}, a kés és a fibula Szentés-Sárgapart 1. sírban^{19.7}, a fibula például Karcagon vagy a Törökszentmiklós-Surján temető^{10.7} leletei között is megtalálható. Az analógiák száma - mivel a korszakban mindennapos használati tárgyakra van szó - tetszés szerint szaporítható.

Ugyanakkor ismételten meg kell említenünk, hogy a III-V. század után néhány száz évvel újólág felbukkannak ezek a nagy és nehéz rönkkoporsók a VII-VIII. században. Arra, hogy ez a jelenség egész Euráziában fellelhető, s valószínűleg

egészen a X. századig nyomon követhető, egy "kirgiz-hakas" sír figyelmeztet. Ez 1935-36-ban került elő Kapcsaliban a II. kurgáncsoport 16. számú kurgánjából: egy rönkből kivájt fakoporsó alsó része egy kisgyermek csontjaival. A koporsó hossza 95 cm, szélessége 28-32 cm volt^{11,7}. A II. kurgáncsoport korát a leletek közlője a IX-X. századra helyezi^{12,7}. Mindezen adatok ismeretében ki kell mondanunk, hogy az alföld III-V. század rönkkoporsóinak és az avarkori rönkkoporsóknak semmi közük egymáshoz, együtt említésük csak olyan mértékben indokolt, amilyen mértékben a koporsós temetkezés szokásának gyakorlása ezt megköveteli. Annak tudatában, hogy az avarokban általános a koporsó használata^{13,7}, különböző változatainak megléte teljesen természetes, így a rönkkoporsók használata is az.

Appendix

Egy lelet közlésénél nálunk sajnos nem szokás beszélni arról, hogy milyen szellemi és fizikai erőfeszítés szükséges ahhoz, hogy egy közlemény, s jelen esetben még majd egy kiállítási tárgy is a közönség elé kerülhessen. Talán e folyóirat keretei lehetővé teszik azt, hogy ezekről a "külszótatkokról" is szót ejthessünk. Igazi csapatmunka volt a sír feltárása a terepen, a koporsó in situ kiemelése, múzeumba szállítása, és a konzerválás megkezdése.

Mivel korábban nemigen emeltek ki ilyen méretű tárgyat a földből Szolnok megyében, a kollégák tudását dícséri a probléma technikai megoldása. Név szerint is meg kell említeni Császár Péter restaurátort és Danyi Ferencet, műhelyünk mindentudó ezermesterét azokért az ötleteikért, melyekkel elkészítették a koporsót befogadó faladát, s ahogy egy ötletes "fűrésszel" alávágtuk a már deszkák közé szorított homoktömböt. A Központi Múzeumi Igazgatóság restaurátor szakemberei és múzeumunk restaurátorai közös munkájának eredményeképpen sikerült a koporsófedet gipszágyba helyezve leemelni, s az ő munkájuk nyomán lehet majd e ritka tárgy egy új állandó kiállítás érdekessége, talán már az 1995-ös világhiállítás idejére.

Mindnyájuknak hálás köszönettel tartozik a feltáró-szerző.

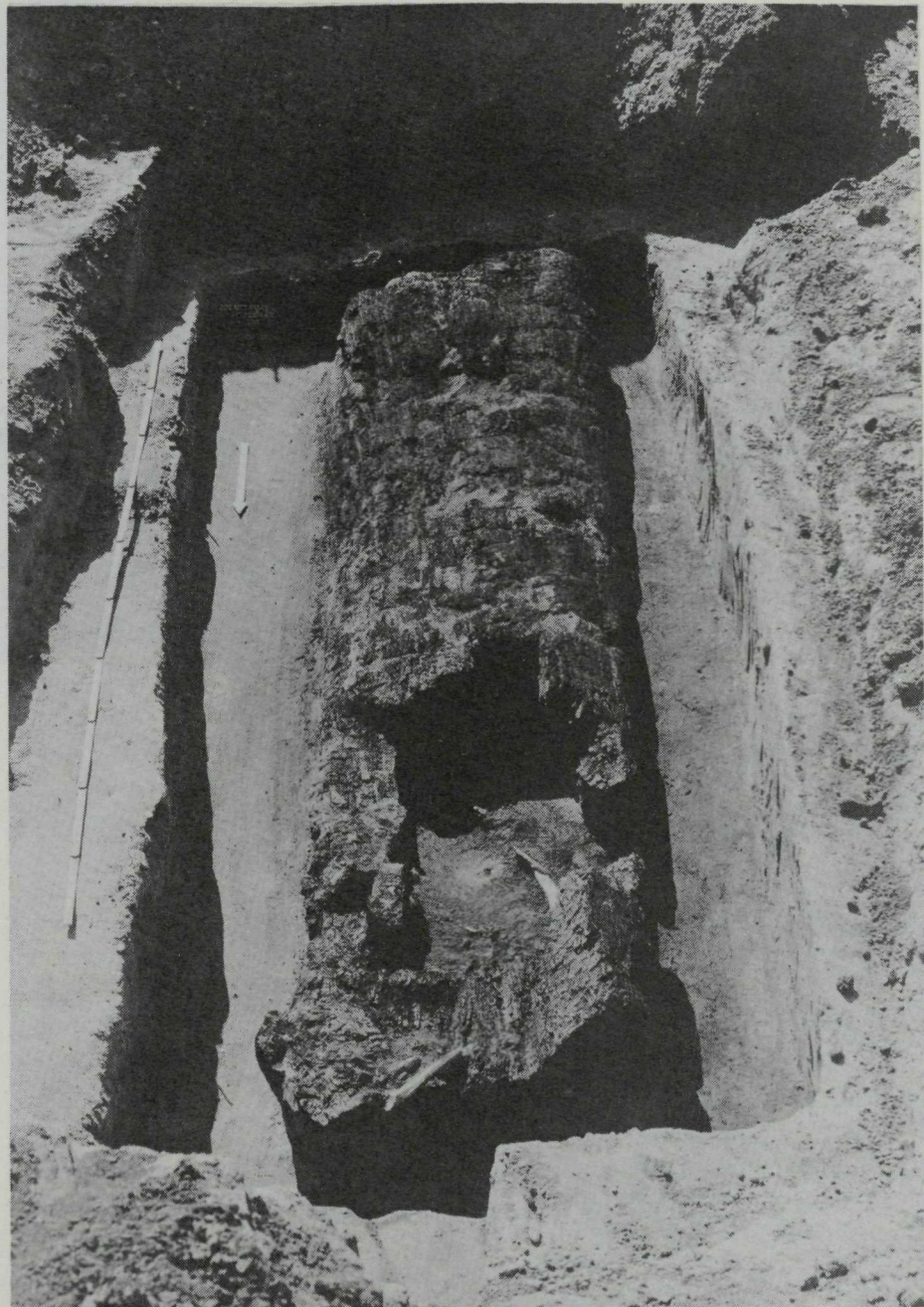
JEGYZETEK

1. Tomka 1977-78. pp. 47-55.
2. Selmezi-Madaras 1979-1980. p. 166. XIV. tábla 1-2. és p. 162. XI. tábla 1-3.
3. Német 1988. pp. 219-220.
4. Dinnyés 1975. pp. 61-77.
5. Dinnyés 1975. p. 66.
6. Párducz 1950. XCIV. tábla és pp. 69-72.; Dinnyés 1975. p. 66.
7. Párducz 1950. XLVIII. tábla és p. 17.
8. Párducz 1950. L. tábla 1-11. és p. 18.
9. Párducz 1950. I. tábla 1-3. és p. 7.
10. Párducz 1950. LXXIV. tábla és p. 25.; LXXIII. tábla 1-7. és p. 24.
11. Levasova 1952. p. 131.
12. Levasova 1952. p. 136.
13. Tomka 1977-1978. 71-78.

FELHASZNÁLT IRODALOM

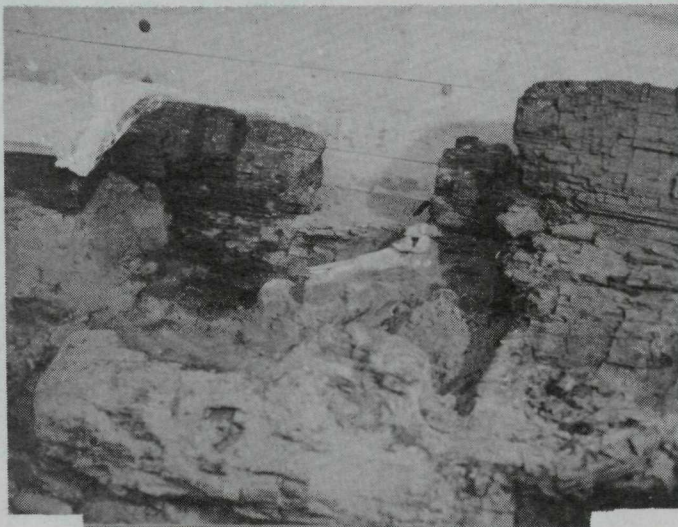
- Dinnyés István 1975. *Dinnyés István: Az S alakú koporsókapsok használatáról*. Studia Comitansia 3/1975/pp. 61-77.
- V.P. Levasova 1952. V. P. Levasova: Dva mogilnyika Kirgiz-Hakasov. MIA 24./1952/pp. 121-136.
- Német Péter 1988. *Német Péter: Frühgedidische Graberfunde an der oberen Theiss*. In. Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit pp. 219-222.
- Párducz Mihály 1950. *Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon*. Arch. Hung. XXX./1950./ Selmezi-Madaras 1979-1980. *Selmezi László-Madaras László: Avarkori és X-XII. századi magyar kőnépi sírok Rákóczi-falván*. A Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve 1979-1980. pp. 141-172.
- Tomka Péter 1977-1978. *Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar-kori népességének temetkezési szokásaihoz*. Koporsóhasználat a tápi temetőben. Arrabona 19-20./1977-1978/ pp. 17-108.

1.tábla

A feltárt sír, benne az in situ koporsóval

2.tábla

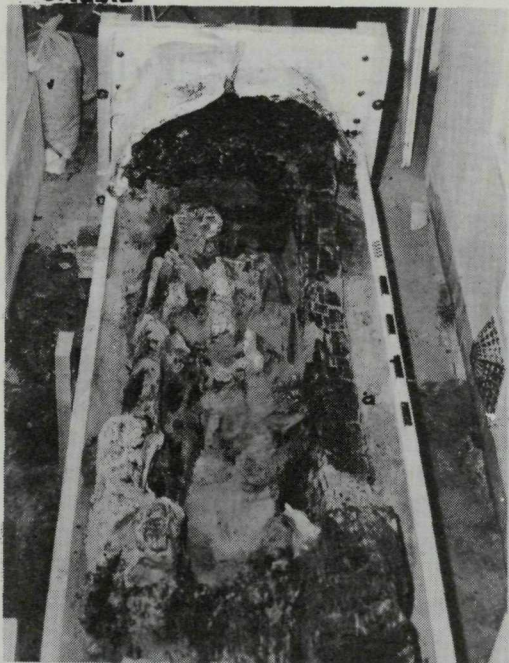
1

2

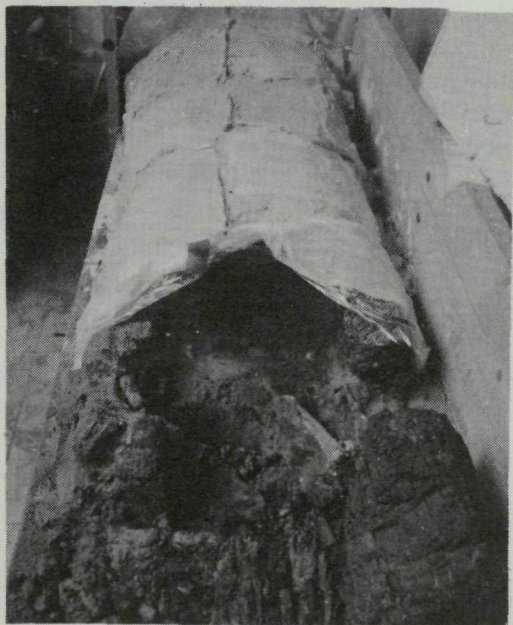
1-A koporsó közelről , 2-A csontváz feltárás közben

3.tábla

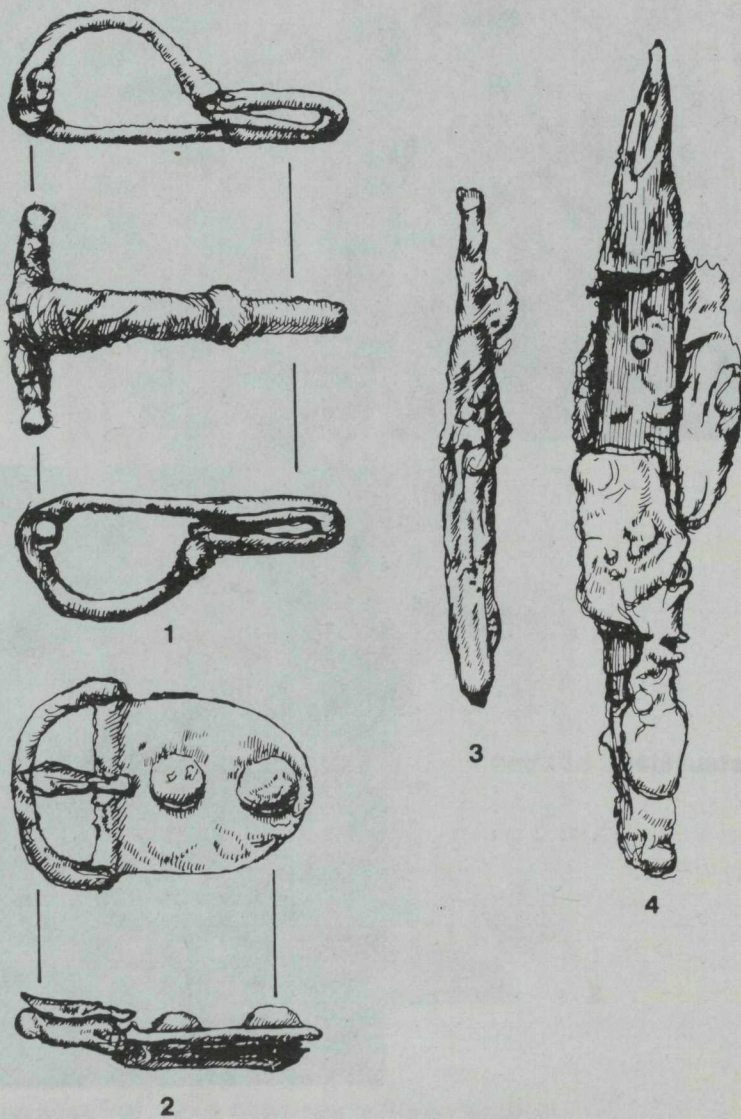

A kibontott váz a koporsóban

Restaurálás közben

4. tábla

A sír leletei

Farkas Ferenc

Ragadványnevek Jászszentandráson

1. A vezeték-, a személy- és a ragadványnevek kapcsolata

A gyűjtés idején, 1984 nyarán 388 vezetéknév volt használatos. Egy vezetéknévvel átlagosan kilenc személyt neveztek meg. A szóródás azonban igen jelentős volt. A *N a g y* vezetéknevet például 189 személy viselte, és több mint száz olyan vezetéknevet találtunk, amelynek akkor egyetlen viselője volt a faluban. Ez utóbbiak nagy része bevándorolt volt: *Ambrus, Babucs, Biber, Csontos, Hamar, Herman, Kubik, Lájer, Tábori, Zemberi, Zsidei* stb.

Ugyanakkor 186 személynéven /keresztnéven/ osztozott a falu lakossága. Egy nevet átlagosan 18 személy viselt. De jelentős különbségeket tapasztaltunk. Egy férfinévet átlagosan 23, egy nőit pedig 15 személy kapott. A nők megnevezésére 115, a férfiakéra 71 név használtatott. Három női névnek /Erzsébet, Mária, Margit/, illetve négy férfinévnek /László, Sándor, József, Béla/ volt egyenként száznál több viselője. Ez abszolút számban is jelentős eltérést mutat: 542 - 678.

A vezeték- és személynevek mellett fontos szerepet kapnak a személyek azonosításában a *r a g d v á n y n e v e k*. /Ezúttal csak a felnőttek ragadványneveiről van szó, hiszen a tanulói ragadványnevek más struktúrájúak és más funkciójúak./ Ezeknek a száma: 136. A 710 név /388, 186, 136/ révén nevezték meg alapvetően a falu lakosságát. /Ebben nem szerepelnek a szólítónevek: az alpnév és a keresztnév becézett változatai/. Valamennyi számba vett névfajta egyetlen eleme csaknem öt személyt jelöl. Ha ehhez hozzászámítjuk a szólítóneveket, akkor kikerekedik az egyének problémátlan azonosításának és megkülönböztetésének lehetősége a hivatali és egyéni érintkezésben egyaránt.

2. A ragadványnevek szóanyaga

2. 1. *K ö z s z ó k* ragadványnévként

A ragadványnevek jelentős része közismert és közhasználatú szavakból áll. Ezeknek a segítségével ragadja meg a beszélő ember, közösség a szóban forgó személy valamely nem szokványos, nem átlagos tulajdonságát, cselekedetét stb. Először talán egyszerű minősítésről van szó, és csak a sokszori használat után válik a nyelvi alakulat megjelöléssé, majd névvé. Például az *Anyám* Antal vagy a *Szívem* Pista aláhúzott eleme a közszó, és a keresztnévvel együtt jelöli azokat a személyeket, akiknek jellemzésül, másodlagos megnevezésül megalkottattott. Mindkét megnevezés egyedi, egy-egy személy viseli, és aligha válik öröklődő névvé, bár annak lehetőségét sem lehet teljesen kizárni. Morfológiailag is sajátos alakulatok, hiszen birtokos személyjel zárja le mindkettőt, és ezzel a személyhez kötöttséget kétoldalúvá teszi.

2. 2. A felhasznált közszók alkotta *v i l á g k é p*

Az *anya, bácsi, gróf, harangozó, kántor, kuksi* főnevek *e m b e r v i s z o n y o k a t*, foglalkozásokat tüntetnek fel, és ennek segítségével különítik el viselőiket a közösség többi tagjától. A *n é p c s o p o r t o k h o z* való

tartozás megnevezése nemkülönben pontos elkülönítést tesz lehetővé: *bulgár, matyó, palóc, zsidó*.

Ugyancsak igen figyelemreméltó a *n ö v é n y v i l á g* néhány elemének ilyen célú felhasználása is: *búza, cirok, csutka/tűz/, fokhagyma/s/, kompér, kukorica*. /Ennek a településnek a nyelvhasználatában a *búza* szónak két állandó jelzője járta: *rozsbúza, tisztabúza*./ Az *állatvilág* egyedeinek a megnevezésére szolgáló szavakból is válogatott a névteremtő erő: *gólya, holló, kakas, macska/s/, szlárkutya, tyúk, vereb*. Egyéb, nem vagy alig csoportosítható szavak is fontos építőelemei a ragadványnév-anyagnak: *falú, kacsó, kupak, lagzi, móka, muszaj, szajré* stb. Ezek eseményhez vagy személyiséghez köthető egyéb tulajdonságok tükröztetésére szolgálnak. Ritkán *indulatszó* vagy *hangutánzó* szó is lehet ragadványnév alkotóeleme: *csipcsi, csuhaj*. Ezeknek a szavaknak a névvé válása valamely személyhez kötődő eseménnyel van kapcsolatban.

A *tulajdonságokat* kifejező szavak száma és szerepe sem jelentéktelen. A *színek*: *barna, kormos, szürke* mellett a *méret*, a *termet* és az *életkorbeli* különbséget kifejezők is előfordulnak: *kis, nagy*. A *bogácsás, dundi, nemes, süket, vasas, veszett, vitéz* számos árnyalatot fejez ki, a megítélés természetéből eredően. A *bogácsás* szó köznyelvi alakja *pogácsa*, a *veszett* egyszerűen "rossz természetű embert" jelöl /3.: VII. 370. 4./

2. 3. A *közszók nevesüléseinek elterjedtsége*

A különböző *közszók*at eltérő módon használjuk fel egy-egy név megalkotására. Például a *harangzó* szó Jászszentandrásan a gyűjtés idején *gyetlen* *nő* ragadványneveként élt, amelyet apja foglalkozása után kapott. Tizenegy jászszági földrajzi névnek is alkotóeleme, egy dunántúli településen, Bánokszentgyörgyön vezetéknev /3.: 461./, három településen viszont ragadványnév /Kerkabarnabás, Resznek, Póka: 3.: 357., 367., 443./, Sajószentpéteren is foglalkozással összefüggő ragadványnév /7.: 123./.

A *gróf* két módos családból származó férfi ragadványneve. Csak Jászszentandrásan és Dunántúlon funkcionál névként a vizsgálati anyagban. Öt dunántúli településen vezetéknev /3.: 497./, egy ottani településen /Hosszúfalu: Dolga vas/ pedig ragadványnév: "... apja ragadványneve, aki vagyonos ember volt." /3.: 484./ A *kuksi* szó csak Jászszentandrásan használatos ragadványnévként és egyáltalán névként a vizsgált gyűjtési pontok közül.

Lényegében ugyanez vonatkozik a más szófajú szó névvé válási folyamatára is. A *kis* szó magában ragadványként nem fordul elő, de a vezetéknev, esetleg ragadványnév előtt fontos megkülönböztető szerepe lehet. Jászszentandrás névanyagában 10 személynév vezetékneve előtt szerepel. A volt ózdi járás anyagában 13 településen /7.: 26./ és Földeákon is megkülönböztető elem /8.: 88-92./, Göcsej és Hetés területén jelentős számban fellelhető /3.: 499., 595./, Vezetéknevként minden jászszági település névanyagában előfordult és dívik ma is. Nagyjából ugyanez vonatkozik a *Nagy* megkülönböztető elemre is. Ilyen funkcióban a *Ballagó, Kóczián, Szabó* és *Torba* vezetéknevek előtt fordul elő. A *kis* és a *nagy* antonim jelentésű szavak, de a szembeállítás a nevek világában nem mindig így jelenik meg. Nincs *Kis* és *Nagy* *Torba*, hanem csak *Torba* és *Nagy* *Torba*, és ez utóbbi kettő áll szemben egymással. Hasonlóképp fest a *Bordás* és a *Kis Bordás* is.

A *barna* szó jelentése világos. A Szolnok megye földrajzi nevei I. kötetében

nyolc földrajzi név megkülönböztető eleme, a volt ózdi járásban ragadványnév /Csermely, Sajónémeti 7., 89., 123./, Göcsej és Hetés területén egyrészt vezetéknev /Lentikápolna, Naprádfa/, másrészt ragadványnév /Kustánszeg, Szilvágy, Szentliszló/ /3.: 492., 587./

A *n e m e s* szó névvé válásának folyamata is azt tükrözi, hogy ez a szó is beépült a magyar névrendszerbe, és több névfajta alkotóelemévé lett. Jász-szentandrásan egy férfi és három nő viseli ragadványnévként. Ugyanez a név a Jászság 17 földrajzi nevében fordul elő /Alattyán, Jánoshida, Jászkisér/. Nagyobb részük itt már vezetéknev. Göcsej és Hetés területén 23 településen 60 család vezetékneve, továbbá három család ragadványneve /3.: 502., 598./ . A volt ózdi járásban is feltűnik /Arlón/ ragadványnévként /7.: 76./ . Rangot jelölő névelemként is használatos volt.

A *s ü k e t* szóból alakult ragadványnév is a vezetéknev előtt fordul elő. A vizsgált településen két személy viseli, de egy jásziványi földrajzi névben is alkotóelem: *Süket* Balla tanyája. Dunántúlon vezetéknev Lentikápolnán /3.: 378./, Bak, Resznek, Salomvár névanyagában pedig ragadványnév /3.: 327., 368., 228./ . Földeákon is ragadványnév /8.: 147./ .

A *v i t é z* is megkülönböztető elem. Szentandrásan négy személy viseli első világháborús érdem alapján. Ördög Ferenc anyagában öt településen tíz személyt neveznek meg így /3.: 604./, egy hatodik településen két személy vezetékneve /Zsitkóc: Zitkovci 3.: 472./ . Az orosz szó /k a r a s ó / is felbukkan szavajárási ragadványnévként.

2. 4. Nevek közzsói jelentéssel

A közzsó viselkedése e névcsoportban azért tűnik sajátosnak, mert a belőlük alakult nevek jól tükrözik eredeti jelentésüket, de természetesen nem a kizárólagosság igényével, hanem gyakran névvé módosult formában és módon. A *Barna* ragadványnevű személy nem feltétlenül barna bőrű vagy hajú, hiszen a név öröklődése mint fontos névtani jelenség ezzel a ténnyel nincs szükségszerű összefüggésben.

Igen sokféle szó lehet a név alapanyaga, és a sokféle szóból alakult nevek egymásba váltanak: a ragadványnévből például vezetéknev lesz és fordítva. Ugyanakkor a személynevek könnyen válhatnak a földrajzi nevek alkotóelemévé, különösen a Jászságban, ahol a kis- és törpebirtok volt a jellemző hosszú századokon át.

2. 5. Az egyéb névfajtákból keletkezett ragadványnevek

2. 5.1. A ragadványnevek egy része településnévből, helységnévből keletkezett, rendszerint *-i* melléknévképzővel: *Bagi, Birinyi, Bugyi, Busai, Káli, Zsadányi*.

A *B a g i* név jól mutatja, hogy ugyanaz a név több névfajta rendszerében is helyet kaphat. Jász-szentandrásan a Perlaki vezetéknevűek közül öt személy ragadványneve. A Jászság másik hét településének földrajzi nevei között is felbukkan ez a név, de nem ragadvány-, hanem vezetéknevként. A volt ózdi járás Csermely nevű településén egy Szabó vezetéknevű család ragadványneve /7.: 89./ . A *B i r í n y i* /Berényi/ Jász-szentandrásan egyetlen személy ragadványneve. A Jászságban és a dunántúli névanyagban is előfordul vezetéknevként /3.: 450./, Földeákon pedig ragadványnévként /8.: 31./ .

2. 5.2. A vezeték-, illetve személynévből keletkezett ragadványnevek

Három vezetéknevi eredetű ragadványnevet találtam: *Pulyka, Szabi, Szanik*.

Az első egy nagyszülő vezetékneve, és az vált ragadványnévvé sajátos hangulata miatt. A *Szabi* és a *Szanik* a *Szabó*, illetve a *Szántó* név játsszi változata, a diákkori ragadványnevek alkotásmódját idézi.

A személynévi eredetű ragadványnevek a következők: *Félix, Magda, Mengyi, Piroska, Samu*. Közülük a *Piroska* látszik a vizsgált területen a legelterjedtebbnek. Jászszentandrásan nyolc személy ragadványneve, hét jázsági földrajzi névben vezeték- és személynévként egyaránt megjelenik. Három dunántúli településen *Piros, Piri* alakban ragadványnév: Böde, Kustánszeg, Pusztamogyoród /3.: 239., 270., 439./ . Az utóbbi Helységnévtár /1985/ szerint *Piroska* településnév Szolnok közvetlen közelében. A *S a m u* csaknem minden vizsgált ponton előfordul vezeték- vagy ragadványnévként. A Jászságban a földrajzi nevekben is ragadványnév.

3. Közszóként nem vagy alig értelmezhető j e l n e v e k

Akad néhány olyan névalkotó elem is, amelynek közszói jelentése ma már nincs, illetve csak történeti vizsgálódással tárható fel. A mai nyelvi köztudat, illetve a neveket használó nyelvi köztudat m á s jelentésben, névtani jelentésben, jelentéssel használja azokat: *Bolló, Bődör, Burzon, Cunár, Csebs, Csimag, Dajda, Dancsa, Dancsó, Dusi, Dzsadzso, Gubi, Ircsik, Kalla, Matyis, Mesztyi, Murga, Pityúz, Repa, Rézkós, Suflinc, Trenka, Vajsz*. A 23 név egy része csak ezen a településen tölt be ragadványnévi funkciót. Néhány azonban /hét/ szerepel embernév-fajtaként a vizsgált területen.

B ő d ő r: Szentés tájékán van csak közszói jelentése: "... határozott cél nélkül kóborol..." /4.: 1. 578./ . Dunántúlon egyetlen településen, Nován vezetéknevként ismeretes /3.: 348./ .

D a n c s a: Egyetlen nő ragadványneve. A Jászságban földrajzi névként is előfordul: "17/428. Dancsa ... Vizenyős terület a Tápió mellett." Vezetéknev például Jászapátin és Jászberényben.

D a n c s o - D a n c s ó: Tíz személy ragadványneve. Jászárokszállás földrajzinév-anyagában ragadványnévként fordul elő: 1/260, 261. Bánokszentgyörgyön /Dunántúl/ vezetéknev /3.: 461./ .

D u s i: Egyetlen személy ragadványneve. Két szentandrásai földrajzi névben is előfordul: 3/386, 387. Földeákon is ragadványnév /8.: 54./ . A *D u s á n* és a *M a g d a* személynév becézett alakja. /Ladó János: Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó. Bp., 1982. Ötödik kiadás 151., 79./ .

G u b i: Két nő ragadványneve. Egyetlen ottani földrajzi név alkotóeleme: /3/ 257 Gubi útja. Resznekén és Zalatárnokon is ragadványnév /3.: 367., 343./ .

K a l l a: Három nő ragadványneve. Egyetlen jászberényi földrajzi névben vezetéknev: 8/1741 Kalla György tanyája. Egyéb jázsági településen is előfordul vezetéknevként.

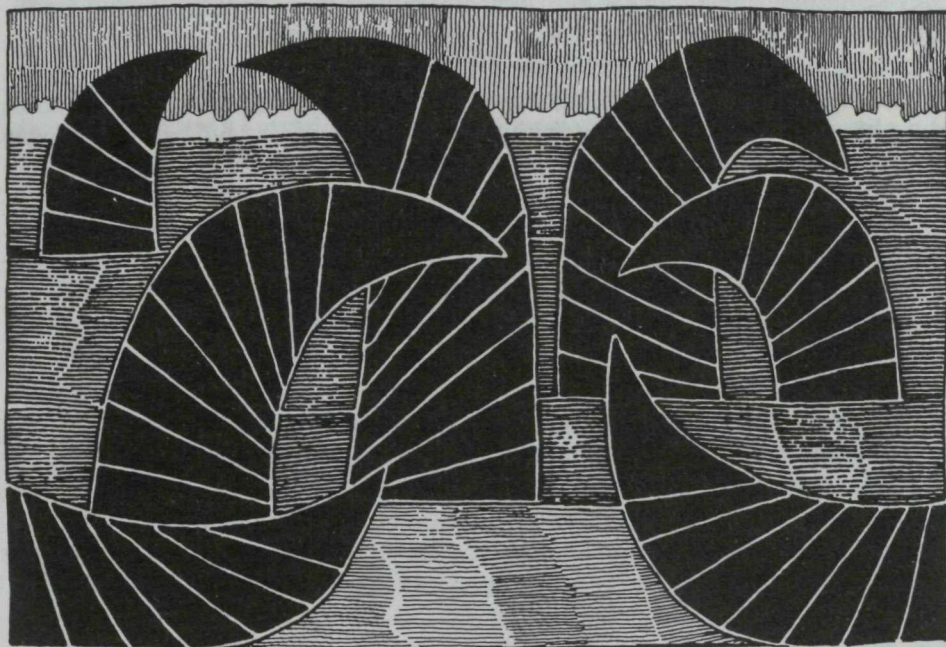
M u r g a: Egyetlen személy ragadványneve. Jásziványi földrajzi névben is ragadványnév: 11/186 Murga Mari tanyája. Tolna megyében településnév /9.: II. 166./ .

J. Solitész Katalin állapítja meg: "... a tulajdonnevek egy részének nem csupán leíró és információs értéke, hanem teljes egészében vett közszói alapja is elhomályosul, és kialakulnak az úgynevezett j e l n e v e k , amelyeknek közszói jelentésük nincs /János, Duna, Egyiptom stb./, sőt többnyire még azt sem árulják

el, hogy viselődjük a létezőknek melyik kategóriájába tartozik, ..." /A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémia Kiadó, Bp., 1979. 31./

A VIZSGÁLAT FORRÁSAI:

1. *Szinnyei József*: Magyar tájszótár 1-2. Bp., 1893., 1897-1901.
2. Szolnok megye földrajzi nevei I. A jászberényi járás. Kiadja a Jászberényi Tanítóképző Főiskola. Jászberény, 1986.
3. *Órdög Ferenc*: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Akadémia Kiadó. Bp., 1973.
4. Új magyar tájszótár 1-2. Akadémia Kiadó. Bp., 1979., 1988.
5. A magyar nyelv értelmező szótára. I-VII. Akadémia Kiadó. Bp., 1959-1962.
6. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1-4. Akadémia Kiadó. Bp., 1967-1984.
7. *Dobossy László*: Az ózdi járás 40 településének ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak 44. Bp., 1982.
8. *Rácz Sándor*: Földeák ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak. Bp., 1982. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége
9. *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II. Akadémia Kiadó. Bp., 1988.

Gremsperger Zsuzsanna

A Györffy-kollégium gyökerei

Az átalakulófélben lévő történelem- és társadalomszemléletünk szinte kényszerítően hat arra, hogy újra elővegyük közelmúltunk történéseit, megpróbáljuk hagyományainkból felhasználni mindazt, ami a nemzet önmagára találását és felemelkedését szolgálhatja.

E dolgozat célja röviden áttekinteni a két világháború közötti társadalmi-gazdasági fejlődés azon főbb sajátosságait, amelyek a parasztság körében végzett népművelői tevékenység fellendüléséhez, a Györffy-kollégium gondolatának kialakulásához és megvalósulásához vezettek.

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása nemcsak a monarchia államszervezetét rombolta szét, hanem a magyar "történelmi-nemesi" államrendet is. "Az összeomlás azért válhatott olyan teljessé, mert ez az egész történelmi társadalomképződmény beleépült a monarchia államszervezetébe, és annak összeomlása után semmiféle támasztékkal nem rendelkezett. Szinte ellenállás nélkül kerülhetett tehát uralomra, és kísérelhette meg a modern polgári Magyarország felépítését a radikális és forradalmi polgári politika."^{1/} A külső és belső politikai erőviszonyok viharos változásai közepette jött létre és bukott el a proletár állam, az azt követő Horthy-rendszer csak külső segítséggel, számottevő belső támogatás nélkül jutott hatalomra, s ezért a szükséges társadalmi reformok mellőzésével kényszerült megteremtteni hatalmát. Találónan jegyezte meg Németh László, hogy ez nem volt más, mint Habsburg restauráció császár nélkül, és a magyar uralkodó osztály a Szent István-i gondolat címén lényegében Mária Terézia birodalmáért vállalt összeférhetetlenséget a szomszéd népekkel.^{2/}

A régi államrend restaurációját viszont megnehezítette, hogy a mezőgazdaságban a századforduló óta végbement fejlődés kitermelt egy olyan kis- és törpebirtokos réteget, amely a Nagyatádi Szabó-féle Kisgazdapárt keretében fokozottabb beleszólást követelt a politika irányításába, valamint létrejött egy növekvő számú agrárproletariátus /részben a nagybirtokok gazdálkodásának korszerűsödése eredményeként/, amely körében a szocialista eszmék igen népszerűek voltak. Ezért a Bethlen-féle konszolidáció az erősödő paraszti aktivizálódást úgy igyekezett fékezni, hogy annak polgárosodó rétegeit leválasztotta, bevonta a kormányzásba /Egységes Párt megalakulása/, másrészt megakadályozta az agrárproletariátus politikai erővé szerveződését.

A konszolidáció érdekében a kormány lehetővé tette, hogy a munkásosztály jelentős részét képviselő MSZDP indulhasson az 1922. évi választásokon. Az archaikus államrend, a polgári átalakulás befejezetlensége a parasztkérdést tette a társadalmi fejlődés fő kérdésévé. A parasztság - bár erősen rétegzett volt - kívül rekedve a feudális államrenden sajátos társadalmi egységet alkotott. Amíg a politikai vezetés terrorral szorította vissza a baloldali, kommunista törekvéseket a munkásosztályban, addig a parasztság körében elsősorban a valláserkölcsös nevelés fejlesztésével kívánt harcolni a szocialista eszmék ellen. A katolikus és protestáns társadalmi és ifjúsági szervezetek egész sora jött létre: KALÁSZ,

KALOT, Soli Deo Gloria stb. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a baloldal politikájának kulcskérdésévé vált a parasztsághoz való viszony. Az MSZDP mint legális parlamenti munkáspárt, természetes szövetségesének tekintette az agrárproletariátus mellett a dolgozó parasztságot is, de a Bethlen-Peyer paktum értelmében nem tett konkrét lépéseket az agrárpolitika kidolgozására /a párton belüli ellenzék ezért támadta is/^{13.} Az MSZDP agrárprogramja lényegében csak 1930 után fogalmazódott meg. A kommunisták hamarabb felismerték az agrárkérdés jelentőségét, és felülvizsgálva a Tanácsköztársaság agrárpolitikáját, már 1926-ban megfogalmazták a radikális földreformot követelő programjukat. Ez azonban éppen az említett terror miatt nem vált kellő mértékben ismertté a parasztság körében. A munkás-paraszt szövetség ugyan jelentős helyet kapott a kommunista párt programjában, de az egész időszakra jellemző volt a munkás-mozgalmon belül a szocialista átalakulásról, annak demokratikus jellegéről folyó vita. Ennek során a parasztságnak mint politikai erőnek fontosságát csak korlátozottan értelmezték, és ez elsősorban a munkás-paraszt szövetség határainak megvonásában fejeződött ki /földmunkások, szegényparasztkok/. A baloldal kezdeti bizonytalansága, a kommunisták üldözése, a parasztkok tényleges politikai érdekeit megfogalmazó és képviselő /annak döntő tömegeit átfogó/ parasztpárt hiánya elsősorban a nagy gazdasági válság időszakáig meglehetősen nyitottá tette a parasztság sorsának, társadalmi szerepének, lehetőségeinek értelmezését. Ezért aztán ennek a "társadalmon kívüli" osztálynak a hatalommal való szembenállása is sajátos módon jelentkezett. Szívósan tovább éltek társadalmi tradíciói, ugyanakkor a kapitalista viszonyok kibontakozása következtében megindult a polgárosodás, a gazdagodás az egyik oldalon; a proletarizálódás a másik oldalon. A "kirekesztettség" egységének keretén belül egyre nagyobbak lettek a különbségek a rétegek gazdasági helyzetében, és szükségszerűen: társadalmi politikai törekvéseikben.^{14.}

Ebben a sajátos gazdasági és társadalmi helyzetben jelentkezett ideológiai oldalról a *nemzeti lét* kérdése. A Trianon utáni új államhatárok, és ebből következően a nemzetiséggé vált jelentős magyar tömegek felvetették azt a súlyos kérdést, hogy "Mi lesz a nemzet sorsa, ki hordozza a nemzeti értékeket?" Az uralkodó körök az új határok kapcsán jelentkező társadalmi-nemzeti problémákat igyekeztek felhasználni saját politikai céljaikhoz, nem is eredménytelenül. Az adott körülmények között a nemzeti lét kérdésében a figyelem szinte szükségszerűen fordult a *parasztság* felé. A parasztság szembenállása a fennálló társadalmi renddel, az értelmiség jelentős, létbizonytalansággal birkozó részének ellenállása először irodalmi, szociográfiai téren jelentkezett. A régi történelmi középosztály: a nemesség saját magát igyekezett a nemzet megmentőjének feltüntetni. Az új középosztály: főleg a fiatal értelmiségiek világnézetére a 20-as években elsősorban Szabó Dezső munkái hatottak. Szabó Dezső mint a kor egyik legrangosabb ideológusa, a parasztságot tekintette a magyarság "kizárólagos fajfenntartójának", azaz ebből a körből kirekesztette a nemességet és az arisztokráciát. Népszerűsége a 20-as években az egyetemi ifjúság körében jelentősen hozzájárult egy romantikus parasztkép kialakulásához.

Az értelmiség körében a parasztság objektív gazdasági-társadalmi helyzete, a kor ideológiai irányzatai hozták létre a *falukutatás* társadalmi mozgalmát, a népi írók körét. A falukutatás mozgalmát a két világháború között a csehszlovákiai

magyar fiatalok szervezete, a *Sarló* indította el. "Ez a demokratikus ifjúsági csoportosulás időben megelőzte a valamivel később - s részben éppen hatására - alakult magyarországi és romániai magyar népi mozgalmakat."^{15./} A korábbi eszmélés egyik oka talán éppen az volt, hogy a csehszlovákiai magyarság szemben találta magát a kisebbségi sorssal, ami jelentősen hozzájárult a *Sarló*-mozgalom létrejöttéhez. A *Sarló*-mozgalom népművelő falujárása nem volt teljesen új kezdeményezés. A kolozsvári egyetem diákjai Bodor Antal vezetésével már 1897-ben szerveztek falujárásokat, ismeretterjesztő előadásokat a parasztok részére, és létrehozták az ún. Népegyetemet, amit a hatóságok hamarosan feloszlattak.^{16./} Az Országos Széchenyi Szövetség /1907/ is rendszeresen küldte diáktagjait falusi gazdasági ismeretterjesztési munkára. A különféle szövetségek 1924 után szintén jártak falusi ismeretterjesztő munkára /főleg politikai eszmék terjesztése céljából./ A cserkészszövetségek - amelyekből a *Sarló* is keletkezett - folyamatosan szerveztek "regöléseket", műsoros esteket. A *Sarló* érdeme elsősorban abban állt, "hogy az eredetileg falusi gyermekek felkarolására szervezett regós járás hovatovább etnográfiai és szociográfiai felmérések anyaggyűjtésévé alakult át".^{17./} A tudományos feldolgozásoktól, és nem utolsósorban társadalmi-politikai következtetések levonásától egyenes út vezetett a határozott ellenzéki magatartáshoz. A prágai magyar főiskolás cserkészek Szent György körének /elnevezésüket a prágai Szent György szobortól vették/ tagjai 1927-ben, az ötvenedik találkozás alkalmából kiadott kiáltványukban egyértelműen a falusi ifjúság sorsának tanulmányozását tartották fő céljuknak. Azt is törvényszerűnek lehet mondani, hogy a mozgalom keretében adódó néprajzi gyűjtési lehetőségeket kihasználva fokozatosan megjelenik a falujárások másik jellegzetes oldala: a szociográfiai, etnográfiai adatgyűjtés. A néprajzi gyűjtésnek eredményeinek feldolgozásában részt vállalt két budapesti néprajztudós: Györffy István és Solyomossy Sándor is. Ez az az időszak, amikor erőteljesen megfogalmazódott a népi kultúra szerepének és fejlesztésének jelentősége, mint a magyar megújulás egyik legjelentősebb forrása.

A *Sarló* és magyarországi előhírművei egyaránt diákmozgalmak voltak, tevékenységükben általában szorosan kötődtek az oktatási intézményekhez, ezért az állam részéről ellenük folyó harc is elsősorban az iskolai vezetésen keresztül történt. Mindebből következik a népi mozgalom függetlenedési törekvése az iskolarendszertől és egyéb intézményektől. A faluoktatási tevékenységben a diákok önállósodásának első jelentős eredménye a későbbi Bolyai - majd Györffy - kollégium önkormányzatának, demokratikus irányításának megteremtése volt. A *Sarló* önállósodása új szakaszt jelentett: jelentősen tágult a mozgalmi látóhatár, közvetlen feladattá lépett elő az egyetemi hallgatóság közéleti mozgósítása.

Magyarországon az első szervezett falukutató főiskolás közösség a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma volt, melynek elődje a szegedi egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Köre. A fiatalok 1928-tól, először néprajzi gyűjtési céllal látogatták a Tiszántúl falvait és tanyáit. De a parasztság súlyos gazdasági és szociális helyzete rádöbbentette őket arra, hogy a paraszti társadalom megújulása /Szabó Dezső hatása nyomán/ csak a falusi gazdasági és társadalmi viszonyok jelentős fejlődésétől várható. Ezért tevékenységükben egyre nagyobb szerepet kapott a népművelő, felvilágosító munka. Az 1930-ban létrejött kollégium művészeti jellege elsősorban abban fejeződött ki, hogy az etnográfiai élményanyagot a moz-

galom résztvevői tudományos és művészeti alkotások formájában dolgozták fel. A kollégium jelentős mértékben járult hozzá a néprajztudomány eredményeinek szélesebb körben való megismertetéséhez /tagja volt többek között Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Buday György stb./.

A szegediekkel szinte egy időben keletkezett a romániai magyar falukutató mozgalom, amelynek tagjai az Erdélyi Fiatalok című folyóirat köré tömörült egyetemi hallgatókból álltak, és nem utolsó sorban a felvidéki Sarló mozgalom hatására faluszemináriumokat szerveztek, ahol népművelői és felvilágosító munkával foglalkoztak. Szintén ebben az időben kezdett falukutató tevékenységbe a budapesti Bartha Miklós Társaság.

Amint a vázlatos felsorolás is mutatja, a fiatal feltörekvő értelmiség körében a parasztság életének kutatása éppen az elmaradott viszonyok hatására, mintegy az ellenzéki magatartás sajátos formájaként is gyorsan terjedt. Jelentős szerepe volt ebben a népi írónak, akik szociográfiai indíttatású könyveikben, cikkeikben - ha nem is a tudományosság szintjén, de - olvasmányosan dolgozták fel falusi élményanyagaikat, jelentősen fokozva azt az érzelmi hatást, amelyet a falu sorsa iránt aggodalom jellemezett.

Mindebből logikusan következik, hogy a falukutatók elterjedése, a népi írók művei erősen kötődtek a romantikus parasztképhez, a parasztság Szabó Dezső által meghatározott "fajfenntartó, nemzetmentő" szerepéhez, de az is kétségtelen, hogy a falukutatók, népi írók legjobbjai eljutottak az alapvető társadalmi-gazdasági összefüggések felismeréséhez. Ebben jelentős szerepet játszott a nagy gazdasági válság időszaka, amikor az elviselhetetlenné vált gazdasági-szociális terhek jelentős földmunkás és szegényparaszt megmozdulásokat váltottak ki, sőt a birtokos parasztság politikai aktivitása is fokozódott. A parasztság politikai aktivitása kiváltotta az MSZDP aprárpolitikájának határozottabb megfogalmazását. Gyorsan terjedtek a marxista eszmék is, általában erősödött a munkásság és a parasztság kapcsolata. A parasztság politikai aktivizálódásának eredményeképpen a falukutatói mozgalom is részben politizálódott, belső feszültségek keletkeztek, melyek egyes esetekben szétesésekhez, polarizálódásokhoz /Erdélyi Fiatalok, Bartha Miklós Társaság/, más esetekben radikalizálódáshoz, a baloldali haladó eszmék felülkerekedéséhez vezettek /Sarló-mozgalom/.

Véleményem szerint az adott korszak gazdasági-társadalmi fejlődésének sajátosságaiból következett, hogy a falukutató mozgalom népművelői, szociográfiai és néprajzi vonásai egyaránt megjelentek az egyházak szervezeti kereteiben is /mint pl. a parasztság gazdasági-társadalmi súlyának felértékelése, ami együtt járt a munkásmozgalom erőteljes visszaszorításával; a valláserkölcsei nevelés erőteljes fokozása; a nemzetmentés ideológiai eszmerendszere/. A Sárospataki Református Főiskola Faluszeminárium 1931-32-ben először vitafórumként jelentkezett, majd a teológia hallgatói leendő működési körzetükben végeztek a parasztság körében néprajzi adatgyűjtő munkát. Ebből a tevékenységből is törvényszerűen vezetett az út a népművelői, felvilágosító munkához, amely egyre inkább antifasiszta jellegű politikai tevékenységet eredményezett. Még jellemzőbb a református diákmozgalom, a Soli Deo Gloria szövetség példája. A szövetség eleinte kifejezetten teológiai jellegű volt, majd az általa rendezett konferenciákon az ifjúság egyre szélesebb köre vett részt, mindinkább tekintet nélkül a vallási hovatartozásra. A szövetség folyóiratai fokozatosan a népi írók legfőbb

orgánumaivá váltak /Darvas József, Veres Péter/^{18/} Ez az egyházi oldalról indult diákmozgalom szülte a magyar demokratikus mozgalom egyik legjelentősebb eseményét, az 1943-as szárszói konferenciát, az antifasiszta népfront kialakulásának egyik jelentős állomását.

A kor haladó eszméi átütöttek a legnagyobb és legszervezettebb ifjúsági szervezet, a KALOT falain is: a jezsuiták által vezetett KALOT deklarált célja a kommunista eszméktől még mentes, "romlatlan" parasztifjúság vallásos szellemben való hazafias nevelése. A mozgalom eredményessége feltételezte a falusi életmód és gazdálkodás jezsuita alapossággal történő folytonos elemzését. A mozgalom vezetőinek vallásos elhivatottsága szükségszerűen kizárta a gyökeres társadalmi átalakítás gondolatát, de a mozgalom fejlődése egyértelműen mutatta, hogy a falusi fiatalok megnyerését a fennálló félféudális társadalmi rend és a fasizálódó állam egyre nehezebbé tette. - Bár a KALOT és a KALÁSZ tevékenységének árnyalt feldolgozásával a mai társadalomkutatás még adós, azért a rendelkezésre álló forrásokból levonható az a következtetés, hogy az erkölcsi nevelés mellett egyre jelentősebb szerepet kapott a korszerű gazdálkodás, a higiénikus életmód terjesztése saját népfőiskoláik országos rendszerének keretében, amely szükségszerűen egyben kritikája volt az adott társadalmi rend által meghatározott falusi gazdasági és szociális viszonyoknak. Ezért - főleg a negyvenes években - a magyar egyházi vezetés is mind gyakrabban kritizálta a mozgalom vezetőit "baloldali" eszméik terjesztése ^{19/} miatt.

A kor sajátosságaiból következik, hogy amilyen mértékben a népi írók táborán belül szintén mindenféle politikai irányzat helyet kapott, úgy a falukutatás kereteiből lassan kinőtt népművelési mozgalom rendszertelen rendszere is magán hordozta a kor szinte valamennyi eszmei irányzatát. Mindezzel együtt a mozgalom jelentős társadalmi eredménye, hogy olyan széleskörűen tárta fel a magyar falu szociális problémáit - nem utolsósorban a népi írónak köszönhetően -, hogy a hivatalos vezetés is kénytelen volt foglalkozni a felvetődött problémákkal. A falukutatás kezdett intézményesedni, kettős jellegénél fogva két irányban, de továbbra is megőrizte a két oldal szoros kapcsolatát. Az egyik oldalon a néprajzkutatás intézményes formájaként alakult meg a Falukutató Intézet, majd részben Györffy István javaslatára a Táj - és Népkutató Központ /1938/, és egy évvel később a Magyarságtudományi Intézet. A másik oldalon egyre határozottabb formákat kezdett ölteni a falusi népművelői mozgalom, és fokozatosan kialakult a népfőiskolák rendszere. A népfőiskolák intézményes formáinak kialakításához példaként a dán és finn hasonló célú intézmények szolgáltak, amelyek az ottani nyolc osztályos iskolarendszer folytatásaként, az erkölcsi és világnézeti nevelés önkéntes intézményeiként működtek, jobbára egyházi keretekben.

Amint az előzőekből kitűnt, a 30-as évek közepéig a magyar falusi népművelésnek két spontán irányzata volt: az egyik a vallási-erkölcsi nevelés erősítése érdekében folyó világnézeti-erkölcsi oktatás, ami inkább az egyházi jellegű falujárásra volt jellemző; a másik pedig a praktikus gazdálkodási és elsősorban az életmód anyagi, tárgyi feltételeinek korszerűsítésére irányuló ismeretterjesztés. A 30-as évek közepétől a két irány egyre inkább összefonódott. A népfőiskolák továbbra is kifejezték az irányítók társadalmi, politikai nézeteit, de a népfőiskolai oktatásnak szerves részévé vált a gazdasági szakképzés is. Sokféle változatuk

működött, melyek egyszerre szolgálták a szakmai és az általános műveltség fejlesztését és a világnézet formálását. A kor jellemzője, hogy "az alulról jövők érezték, hogy több tudásra van szükségük. A munkások számára tanfolyamok indultak ekkor a szakszervezetekben, ... a parasztfiatalok számára népfőiskolák."^{10.} Ennek az intézményrendszernek a lényegét és kinyilvánított céljait jól jellemzi a háromnapos népfőiskolai tanácskozás /1942. december/ résztvevőinek közös nyilatkozata: "A népfőiskolás mozgalom a népi megújulás gondolatából született meg. Célja a nemzeti közösség szolgálata, és a lelkileg megújult magyarság megteremtése. Ennek megvalósítását az egyháznak kell elősegíteni. A népfőiskolák hivatása továbbá a valódi népkultúra tudatosítása, de szembefordul azokkal a törekvésekkel, amelyek álművészetekkel igyekeznek meghamisítani az ősi magyar kultúrát. A népfőiskola egy átfogó népi alapon nyugvó gondolatot szolgál, amelybe beletartozik a földműves-, iparos- és munkásosztály, illetve a paraszt népfőiskolák mellett szem előtt tartja az ipari munkásság kulturális felemelését. A népfőiskolai tanácskozáson egybegyűltek meggyőződtek arról, hogy minden népfőiskola típusra szükség van, éppen ezért meg akarják őrizni általános és egyetemes jellegét. Szükségesnek tartják egy egyetemes népfőiskola megszervezését, amelyben megfelelő képviselőket nyernek mindazok az egyesületek, amelyek népfőiskolákat tartanak fenn, vagy ezután létesítenek. Népfőiskoláknak tekintendők mindazok a tanfolyamok, amelyek évről évre ugyanazon a helyen ismétlődnek."^{11.}

A népfőiskolák szinte mindenhol meghívták a népi írókat, akik a népfőiskolát az egyik legjobb lehetőségnek tartották arra, hogy az értelmiség és a nép között a kapcsolatot erősítsék. Erdei Ferenc az 1943-as szászói konferencián nyíltan beszélt arról, hogy a munkásosztály szilárd ideológiával rendelkezik a társadalmi haladásról, és keresi az utat a parasztsághoz és az értelmiséghez. A társadalmi haladás azon múlik, hogy a "parasztság és értelmiség milyen erővé és tényezővé fejlődik a munkásság mellett"^{12.} kialakul-e a nép értelmisége?

A népi írók és a falukutatás szellemi hatásaként a két világháború közötti gazdasági-társadalmi fejlődés ellentmondásainak talaján tehát végig jelen van az a gondolat, hogy a parasztság felemelése, művelése mellett jelentős "vérátömlesztésre" van szükség az értelmiség körében, hogy kialakuljon az ország vezetésére hivatott "népi értelmiség". Szinte magától értetődik, hogy amennyire elsősorban a parasztság "képviselte" a népi-nemzeti elemet a társadalmi közfelfogásban, őt tartották a hagyományos őrzőinek, az új népi értelmiség forrása is elsősorban a parasztság lehetett. Csak ezen az alapon válhatott az értelmiség olyan kultúra megteremtőjévé, amelynek a néphagyomány a bázisa, amelybe integrálódva a külföldi kultúra segítője és nem helyettesítője lesz a hagyományok fejlesztésének. Ez a gondolkodásmód az adott korban egyértelműen haladónak számított, mert nyíltan szembeállt a kor művelődéspolitikáját alapvetően meghatározó iskolarendszerrel, ami az uralkodó osztály szellemi monopóliumát őrizve útját állta a dolgozó osztályok tehetséges gyermekei felfelé áramlásának. Egyértelműen pozitív ebben a szellemben a néphagyomány jelentőségének értelmezése a nemzeti kultúra - haladás - néphagyomány kölcsönviszonya szempontjából. Máiig időtállóan fogalmazta meg ezt a gondolatot Györfly István: "Ma a nyugat-európai szabású iskola és könyvműveltség fénykorát éljük, s a nemzetmegetartó hagyományok ápolásával nem törődünk ... Nem becsüljük azt,

ami a miénk. Kapva kapunk mindenben, ami idegen, ami európai. Pedig Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkból mivel gyarapítottuk az európai művelődést!"^{13.} /Ez a figyelmeztetés a mai újtóknak is szólhatna./

Kétségtelen, hogy a falukutatásra járó értelmiségi fiatalok, illetve a népfőiskolák előadói közvetlen tapasztalatokkal rendelkeztek a népi tehetségek kallódásáról, és azokról az óriási szellemi erőforrásokról, melyek tömeges érvényesülése csak az 1945 után kialakult demokratikus viszonyok között indulhatott meg. A falukutatók, a népi frók többsége tisztában volt azzal is, hogy a városi munkásság tehetségei ugyanúgy kallódnak, és csak ritka kivétellel jutnak el felsőbb iskolákba. Ezzel együtt nem róhatjuk fel a népfőiskolák szervezőinek, a falukutatóknak, a népi fróknak, hogy figyelmük elsősorban a falusi fiatalok felé fordult. Annál inkább nem, mert amikor ezen a talajon kisarjadtak a népi kollégiumok, azok éppen úgy szolgálták a nincstelen munkásfiatalok felemelkedését, mint a parasztfiatalokét.

Németh László már az 1930-as években javaslatot tett a tehetséges parasztfiatalok összegyűjtésére, művelésére hasonló szellemű társak közös akciója segítségével, de ez az elképzelés akkor még nem öltött határozott formát, inkább gondolatserkentően hatott.^{14.} Györfly István A néphagyomány és a nemzeti művelődés című röpiratában rámutat arra, hogy felül kell vizsgálni a nemzeti művelődésről addig vallott felfogást, és a kellőképpen feltárt, rendszerezett néphagyományt kell megtenni a magyar nemzeti művelődés alapjává.^{15.} Olyan új korosztályt kell felnevelni, amely egyrészt szakszerűen kutatja, feltárja, gondozza a hagyományokat, másrészt pedig értelmiségiként létrehozza azt a kultúrát, amely a néphagyományra épül, de egyben képes más kultúrák alkotó befogadására is. Ilyen alapon fogant meg a gondolat, hogy a parasztszármazású fiatalok művelődésének elősegítésére önerőből autonóm diákközpontokat kell alapítani.^{16.} Györfly István már nem élte meg gondolatának megvalósulását, néhány nappal az alapító összejövetel előtt meghalt. A parasztfőiskolások 1939-ben létrehozták a Bolyai Kollégiumot, amely 1942-ben felvette szellemi atyjának, Györfly Istvánnak a nevét.

JEGYZETEK

1. Erdei Ferenc előadása /A magyar társadalom/. In: Szárszó - 1943. Bp. 1983. 197.
2. Németh László előadása. In: Szárszó - 1943. Bp. 1983. 216.
3. Magyarország története 1918-1919. 1919-1945. Bp. 1976. 446-451.
4. Erdei Ferenc előadása. In: Szárszó - 1983. 206-207.
5. Balogh Edgar: A regősjárástól a munkásmozgalomig. In: Ez volt a Sarló. Bp-Bratislava, 1978. 11.
6. Néprajzi Lexikon II. Bp. 1979. 39.
7. Balogh Edgar i.m. 12.
8. Szárszó - 1943. 67-69.
9. Rác Zoltán: Jezsuiták tegnap és ma. Bp. 1974.
10. Sipos Gyula: Akkor voltunk fiatalok ... Bp. 1981. 65.
11. Kis Újság 1942. dec. 8. In: Szárszó - 1943. 142-143.
12. Uo. 208-209.
13. Györfly István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. In: Györfly István: Alföldi népélet. Szerk. Selmeczi Kovács Attila. Bp. 1983. 484.
14. Németh László: A nép Eötvös Kollégiuma, Erdélyi Helikon 1934. augusztus 26. 192. In: Népi Kollégiumok Vásárhelyen 1938-1949. Hódmezővásárhely, 1973. 4-9.
15. Györfly István i.m. 402-406.
16. Fehér Gyula: Emlékeim a Bolyai Kollégium megalakulásáról. In: Fényes szelek nemzedéke I. Bp. 1971. 62.

Cseh Géza

A béke útjelzői

II. világháborús magyar és német hősi sírok a szolnoki temetőben

A Szolnoki Közélet 1989. júniusi számában a szolnoki hősi temetőben lévő II. világháborús emlékműről egy rövid ismertetést jelentettem meg, melyben egy országos viszonylatban is egyedülállóan értékes, 1949-ben felállított alkotásra igyekeztem a figyelmet felhívni. Valószínű azonban, hogy a Szolnoki Városi Tanács kis példányszámban kibocsájtott közlönye sokak kezébe nem jutott el. Csak ezzel magyarázható, hogy október végén a temető jó szándéktól vezérelt dolgozói és a sírkőkészítő kisiparosok társadalmi munkában egy új emlékoszlopot emeltek és szenteltettek fel az utolsó nagy világháborús áldozatainak tiszteletére. Ez önmagában még nem lenne baj, hiszen az új obeliszk elsősorban a város elesett, koncentrációs táborba hurcolt, bombázások következtében meghalt és a hadifogságból vissza nem tért lakosainak állít emléket, a hősi temetőben lévő, a most felállítottnál jóval impozánsabb, régi emlékmű pedig máshonnan idekerült és Szolnokon elhunyt katonák sírjai között található. Sajnos azonban mind a hősi temető, mind az emlékmű elhanyagoltsága miatt tovább pusztul. Megmentéséért sem a Városi Tanács, sem a társadalmi szervezetek és pártok nem tesznek lépéseket. Ezért úgy érzem, hogy a rendelkezésemre álló levéltári források, továbbá a Kasselben működő Német Hadisírgondozó Népi Szövetség adatainak felhasználásával, melyeket von Lutzau úr, a szövetség osztályvezető helyettese bocsájtott rendelkezésemre, szükséges a hősi temető és az itt lévő emlékmű történetének bővebb ismertetése, szélesebb körben publikálása.

Bizonyára kevesen tudják, hogy Magyarország második legnagyobb német katonatemetőjéről van szó, ahol 1246 német mellett 92, II. világháború idején elhalt magyar katona nyugszik.^[1.] A szolnokinál nagyobb német katonatemető csupán Budapesten, a X. kerületben van, körülbelül 6000 halottal. A szolnoki temető után nagyság szerint a székesfehérvári következik, mely körülbelül 1000 német katona holttestét fogadta be. Magyarországon összesen 54 ezer német katona esett el. Nyilvántartott német sírok azonban csak 300 magyarországi városban és községben találhatóak. A Német Szövetségi Köztársaság és Magyarország kormánya 1964-ben megállapodást írt alá a sírok gondozásáról, melynek értelmében a Német Hadisírgondozó Népi Szövetség a temetőket rendbehozhatja, és a sírfeliratokat pótolhatja. Jelenleg a Dunántúlon, Veszprém és Somogy megyékben folynak nagyobb rendezési munkálatok.^[2.] Sajnos mindez a magyar hősi sírokról nem mondható el. Ezekkel, ha a hozzátartozók nem tudnak létezésükről, vagy jeltelenül eltemetettek nyugszanak bennük, senki sem törődik. Nemzeti önbecsülésünkhöz pedig a háborús hősök iránti kegyelet is hozzátartozik.

A szolnoki katonatemető története az I. világháború idejére vezethető vissza. 1914 és 1918 között, továbbá 1919-ben a Tanácsköztársaság idején 760 hősi

halottat temettek el itt.^{13./} Ugyancsak ebben a temetőben nyugszik körülbelül 200 kolera- és spanyolnátha járvány következtében elhalt I. világháborús orosz hadifogoly is, akiknek tiszteletére 1930-ban a Szolnoki Honvéd Állomásparancsnokság cirillbetűs felirattal ellátott emlékoszlopot állíttatott. Az orosz emléműre a gyűjtést 1918 őszén már maguk a hadifoglyok megkezdték. Az összegyűlt pénz azonban az 1920-as években, az infláció következtében elértéktelenedett. Így végül az obeliszk felállítását a Magyar Királyi Honvédség fedezte anyagilag, kifejezve ezzel a kegyeletes aktussal az egykori nemes ellenség, az orosz katonák hősiessége iránti tiszteletét.^{14./}

Az I. világháborús magyar halottainak emlékére, akiknek a nagyobb része valójában 1919-es vöröskatona volt, 1929-ben Martinelli Jenő szobrászművész 7 obeliszket készített, melyeknek tetejére turulmadarak szobrát helyezte. Az emlékművek műkönyve azonban hamarosan mállani kezdett, ezért a város a művészt peres úton a hibák kijavítására kötelezte.^{15./} Ebben az időszakban a hősi temetőben nagyobb szabású exhumálások is történtek. 1934-ben az olasz követség az ugyancsak itt eltemetett 64 olasz hadifogoly földi maradványait kihantoltatta és hazaszállíttatta.^{16./}

A temetőrész gondozásával a város és a helyi honvéd állomásparancsnokság egy állandó alkalmazásban lévő személyt bízott meg, aki a sírkertet rendben tartotta. A katonai és polgári hatóságok, társadalmi szervezetek, iskolák stb. minden évben halottak napján az emlékoszlopokat kegyeletes ünnepség keretében megkoszorúzták.^{17./}

A II. világháború idején a Szovjetunió elleni hadjárat kezdetétől fogva folyamatosan kerültek ide magyar és német halottak. A frontról a hátszországba tartó sebesültszállító vonatokról a halottakat gyakran lerakták, de nagy volt a halálozási arány a Szolnokon működő katonakórházakban is. 1941 és 1944 között több tucat szovjet hadifoglyot is itt temettek el. A szolnoki vasútállomáson a német kísérőszemélyzet a hadifogolyszerelvényekből az elhaltak tetemeit rendszeresen kirakatta. 1942. március 15-én és 17-én 14 szovjet hadifogoly hulláját hagyták a vágányok mellett, nem kis riadalmat keltve a háborús körülményekhez még nem szokott, járványveszélytől rettegő polgári lakosság körében. A szovjet hadifoglyokat bejegyezték Szolnok város halotti anyakönyvében. Halál okaként mindannyiunknál szívbénulást és háborús kimerülést állapítottak meg.^{18./} Valószínűleg azonban a foglyok között pusztító éhhalálról lehetett szó.

A hősi temetőben tömeges temetésre először 1944. június 2-án, a város idősebb lakosságában mindmáig szörnyű emléket idéző amerikai-angol légitámadás után került sor. A szövetséges légierő a vasútállomás melletti egészségügyi barakkokat, melyek éppen zsúfolva voltak fertőtlenítésre váró német katonákkal, porig bombázta. A szabadságos katonákat szállító, frontról érkező vasúti szerelvények Szolnokig közlekedtek. A német katonák itt megfürödtek, ruhát váltottak, és hátszágai szerelvényekkel utaztak tovább. Többek között ezért is volt annyira fontos célpontja a bombázásoknak a szolnoki állomás. 1944. június 2-án ugyancsak találat ért több, a pályaudvaron veszteglő katonavonatot is. A százával heverő, felismerhetetlenségig szétroncsolt holttesteket teherautókon a szolnoki hősi temetőbe szállították, és tömegsírokban hantolták el.^{19./}

Az 1944 nyarán végrehajtott sorozatos légitámadások a MÁV Járműjavító közvetlen szomszédságában lévő katonatemetőt sem kímélték, a sírokat kifor-

gatták, és az I. világháborús emlékműveket tönkretették. A II. világháború befejezése után azonban mégis viszonylag rövid időn belül sor került a temető és a sírok helyreállítására. A 16. Honvédkiegyesítő Parancsnokság tevékenységének köszönhetően 1947-48-ra már rendezett kép fogadta az ideérkező hozzátartozókat. A sírok felett betonkocka fejkövek álltak, melyeken rézötövetből készített névtáblákon feltüntették a hősi halottak nevét, rangját, születésük és elhalálozásuk időpontját. A magyar katonák személyi adatait többnyire sikerült megállapítani, de a németek közül csak 112 halottat tudtak azonosítani. Az ismeretlenül eltemettek legnagyobb része tömegsírban nyugszik.^{/10./}

1948-ban merült fel először a gondolat, hogy az I. és II. világháború hősi halottainak tiszteletére új emlékművet kellene létesíteni. A szükséges anyagi fedezetet a 16. Honvédkiegyesítő Parancsnokság és a Polgármesteri Hivatal közösen biztosította. Végül a városi képviselőtestület egyhangú egyetértésével 1949 tavaszán Zsemlye Ferenc polgármester megbízta Kurucz Tibor műszaki tisztet, hogy a temetőben lévő szétrombolt emlékművek darabjaiból új obeliszket állíttasson fel. Kurucz Tibor a rendelkezésére bocsájtott anyagból 7 műkockát faragtatott ki, melyeket azután egymásra helyeztetett. A lépcsőzetesen kialakított gúla tetejére pedig az egyik épségben maradt turulmadarat állították.^{/11./} 1949 augusztusában az obeliszk mellé egy fehérmészkből készült szürös parasztember szobrát helyezték el. Ez az ember nagyságúnál nagyobb szobor eredetileg a Kosuth téren állott, mint Horthy István kormányzóhelyettes szobrának mellékalakja. A pilótaruhás Horthy-szobrot, Vastagh György szobrászművész alkotását, már 1945-ben eltávolították a térről, és állítólag a vármegyeház pincéjében raktározták el. A koszorút elhelyező paraszt figurája azonban, melyet a szolnoki köznyelv azóta is "búsuló juhász" néven emleget, még több, mint négy évig ott állt a városháza bejáratával szemben. Végül 1949 nyarán a polgármester utasítására Bagi Mátyás kőfaragó mester szakszerűen levéste talapzatáról, és a hősi temetőbe, az új emlékműhöz szállította.^{/12./}

A turulmadaras emlékmű az elesett fiait gyászoló népet szimbolizáló szoborral együtt sikeres alkotásnak tekinthető. Bizonyára a legjelentősebb, melyet az 1940-es években a II. világháború áldozatainak emlékére létesítettek. Itt jegyezzük meg, hogy téves az az állítás, mely szerint Magyarországon 1988 előtt nem készült II. világháborús magyar emlékmű, hiszen Szolnok megyében Nagyivánon és ezenkívül az ország más részein is állítottak kisebb emlékoszlopokat és kőkereszteket az 1940-es évek végén. A vesztesek áldozatainak tiszteletére szoborszerű emlékművet azonban valószínűleg csak Szolnokon létesítettek.

A szolnoki emlékmű ünnepélyes felavatására a megmerevedő politikai légkörben nem kerülhetett sor. Sőt még egy feliratot sem helyeztek el rajta, mely a rendeltetésére utalna. Az 1950-es évektől oly sokszor hangoztatott utolsó csatlós, bűnös nemzet és gyáva hitszegők szólamokhoz nem illett ez az emlékmű, amelyet éppen egy magyar és német hősi temetőben állítottak fel. A vesztesek oldalán elesettek nem számítottak hősi halottaknak, akik bármilyen megemlékezést érdemeltek volna. A feledésbe merüléssel azonban a hősi temető szomorú sorsa még nem zárult le. Ezzel egyidejűleg jelentkezett a múltat és az elesettek emlékét nem tisztelő emberi tudatlanság rombolása is. Az 1950-es évek végén a hősi halottak fejkövérről a rézötövetből készült névtáblák fokozatosan kezdtek eltűnedezni. Ma már egyetlen névtábla sincs meg, csupán szomorú mementóul

a fémlapokat rögzítő csavarok maradtak a helyükön. Mivel a hatóságok nem léptek közbe, semmiféle hivatalos dokumentum nem maradt fenn arról, hogy kik követték el ezt a példátlanul súlyos kegyeletsértést. Idősebbek elmondása szerint hulladékgyűjtő úttörők és a közelben lakó felnőtt lakosság egyaránt fosztogatta a temetőt. Mindenesetre hihetetlennek tűnik, hogy a MÉH átvevő telepén senkinek sem tűnt fel a többszáz sírfelirat eredete. Sőt, mi több, ahogyan a római katolikus temető gondnoka mondotta, 1989 tavaszán egy szolnoki lakóterületi közösség a hősi emlékmű mellékalakját, a "búsuló juhászt" is el szeretne volna szállítani, hogy lakótelepükön közterületi szoborként állítsák fel újra. Szerencsére semmilyen hivatalos engedéllyel nem rendelkeztek, ezért a gondnok meggátolhatta az elképesztő akció végrehajtását. Sajnos azonban az újabb kegyeletsértés veszélye továbbra is fenyeget, hiszen a laikus szemlélődöt semmi sem tájékoztatja arról, hogy egyedülállóan értékes és ritka II. világháborús emlékműről van szó, és azt sem tudhatja, hogy lábai alatt körülbelül 2400-2500, háborúban elesett magyar, német, orosz és román katona nyugszik.

A vandál pusztítások okozta károk mégsem helyrehozhatatlanok. Az eltűnt névtáblák egy részét pótolni lehetne, hiszen a Szolnok Megyei Levéltárban az eltemetett katonák sírjainak parcellajegyzéke megtalálható.^{13/} Az is jó megoldás lenne, ha a világháborús áldozatok nevét az obeliszk oldalán magyar, német és orosz emlékszóveggel együtt tüntetnék fel. Egy nemzetközi katonai sírkert kialakítása Szolnokon csak a társadalmi szervek és pártok összefogásának kérdése. Talán nem kerülne sokkal többre, mint a római katolikus temetőben nemrégiben felszentelt újabb II. világháborús emlékmű költsége.

A legutóbbi időszakban számosan keresik fel a levéltárakat annak reményében, hogy községük vagy városuk II. világháborús áldozatairól pontos névsort készítsenek. A halotti anyakönyvek adatai azonban hiányosak, és nagyobb települések esetében személyes visszaemlékezésekre sem igen lehet támaszkodni. Háborús veszteséglista pedig, melynek adatai megbízhatóak lennének, sehol sem készült. Sokkal kezenfekvőbbnek látszik az eltemetett hősök sírjainak felkutatása, és temetői emlékhelyek létesítése. A megbékélést, a népek egymásratalálását és a békevágyat leginkább talán a hősi sírok jelképezik. Úgy érzem, a legnemesebb gondolatot fejezi ki a Német Hadisírgondozó Népi Szövetség jelmondata: "A béke útjelzői" /Wegweiser zum Frieden/.

JEGYZETEK

1. Szolnok Megyei Levéltár /SzML./ Szolnok Városi Tanács V. B. igazgatási osztályának iratai. 823-1/1954.
2. A Német Hadigondozó Népi Szövetség adatai.
3. SzML. Szolnok Városi Tanács V. B. igazgatási osztályának iratai. 823-1/1954.
4. SzML. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának iratai 16115/1945.
5. SzML. Szolnok Városi Tanács V. B. igazgatási osztályának iratai 823-1/1954.
6. SzML. Szolnok város polgármesterének iratai 4428/1934.
7. SzML. Szolnok Városi Tanács V. B. igazgatási osztályának iratai 823-1/1954.
8. SzML. Szolnok város polgármesterének iratai 4549/1946.
9. SzML. Szolnok Városi Tanács igazgatási osztályának iratai 823-1/1954.
10. U.o.
11. SzML. Szolnok város polgármesterének iratai 4149-2-1/1949.
12. U.o.
13. SzML. Szolnok Városi Tanács igazgatási osztályának iratai 823-1/1954.

A második világháború német nemzetiségű halottai, akik a szolnoki hősi temetőben vannak eltemetve.

Eisenberger Kurt	geb.m.	24	2	1918	gest.	am.	2	VI	1944
Lindner Ernst	"			1906	"	"	"	"	"
Mamedoin Haidshir M.	"	19		1921	"	"	"	"	"
Jansen Albert	"	10	12	1911	"	"	"	"	"
Gleichmann Hugó	"	27	4	1911	"	"	"	"	"
Johan Schmidt	"				"	"	"	"	"
Buschmann Reinhold	"	19	5	1906	"	"	"	"	"
Beichtold Wilhelm	"	1	9	1913	"	"	"	"	"
Willi Goner mann	"	16	8	1907	"	"	29	V	"
Hermann Döler	"	25	2	1922	"	"	31	III	"
Scheher Magda	"	-	-	-	"	"	2	VI	"nővér/
Paul Fischer	"	9	7	1920	"	"	29	V	"
Paul Batl	"	-	-	-	"	"	2.	V	"
Oszkár Kolz	"	18	9	1918	"	"	"	"	"
Kurt Gergi	"			1904	"	"	15	III	"
Walter Meisse	"			1904	"	"	23	"	"
Wilhelm Klein	"			1921	"	"	-	-	"
Willi Paurusker	"	30	5	1918	"	"	18	V	"
Veit Schutze	"	-	-	-	"	"	-	-	"
Ferdinand Neibat	"	16	11	1899	"	"	10	IV	"
Fritz Lenke	-	-	-	-	"	"	8	IV	"
Vely Heise	-	-	-	-	-	"	-	-	"
Mkilusdig Fritz	"	27	2	1900	"	-	-	-	"
Pausch Hiarg Vilhelm	"	13	2	1919	-	-	-	-	"
Wilhelm Harmann	"	19	6	1901	"	"	16	IV	"
Vazil Karonikintz	-	-	-	-	-	-	-	-	"
Martin Pfeiffer				1920	-	-	-	-	"
Johan Martonich	"	4	10	1912	-	-	-	-	"
Moiss Friedl	-	-	-	-	-	-	-	-	"
August Kesslergeb.				1908	gest.				1944
Gotlieb Walbain	"			1922	"				"
Helmuth Schmaal	"	13	2	1923	"	20	4		"
Erica Zessin	"	16	2	1922	"	2	6		"
Karl Bensel	"			1922	"				"
Karl Scheringer	"			1920	"				"
Gajdos János	"	6	5	1905	"	28	4		"
Paul Engler	"			1907	"	"			"
Hermann Rieger	-	-	-	-	-	-	-	-	"
Ludwig Berger	"	29	6	1918	"				"
Hans Lunnen	"			1904	"				"
Mathias Mager	"			1901	"				"
Greinaier József	"	13	4	1925	"				"
József Drosch	"	8	7	1907	"				"
Hubert Grüner	"			1900	"				"
Reivreiter Robert	"			1907	"				"
Walter Heins	"			1923	"				"
Fridolm Koller	"			1925	"				"
Hans Meisner	-	-	-	-	"				"
Diz József	-	-	-	-	"				"
Schulz Hans	"	8	4	1888	"	2	6		"
Elkereas Detming	"	-	-	-	-	-			"
Johan Weber	"	16	3	1925	"	13	10		"
Georgens Hermin	-	-	-	-	-	-			"
Grie Hild	-	-	-	-	-	-			"
Robingens Hande	-	-	-	-	-	-			"
Martin Lilmann	-	-	-	-	-	-			1944
K.s.m.s Kucskin	-	-	-	-	-	-			"
Nonz r.p.n.				1904			"		"
Velvebel Ottó-	-	-	-	-	-				"
Wilhelm Kuster				1925					"
Alfréd Goltz	"	11	3	1921					"

Adolf Stein				1905				"
Ernst Machsen				1888				"
Wolfgang Vander				1924	"	20	9	"
Stefan Marien				1892	"	20	8	"
Verner Braun	"	16	12	1924	"	"	"	"
Hinz Mihael		13	8	1911	"	"	"	"
Eric Kinse								"
Franz Frieten	" /Wien/10.VI		I	1924				"
Gotz József	"	"20.VI	I	1923	"	25	7	"
Werner Schmeissner				1914	"	"		"
Rein Willi	"	30	11	1923	"	"		"
Georg Gieres		20	6	1922	"	20	10	"
Siereserics Salvitz				1910				"
Blung Leich	-	-	-	-				"
Heinz Ribbe	-	-	-	-				"
Alexander Mikes	-	-	-	-				"
Otto Buchholz								"
Paul Laborius								"
Wilhelm Klein				1925				"
Heinz Gramer								"
Ádám Holz		18	6	1914	"			"
Mathias Schultz				1914				"
Wilhelm Schrathmann				1907				"
Walter Becker				1921				"
Ervin Schmiedt				1925				"
Heinrich Zeller				1910				"
Ottó Piltz				1917				"
Franz Rach				1897				"
Ervin Reiger				1916				"
Otto Schulz				1900				"
Karl Sevall				1923				"
Albert Emil Zugoach				1900				"
Anton Oberpachoni				1923				1944
Mathias Toth Koller				1924				"
Becker				1915				"
Viktor Machat								"
Otto Miller				1912				"
Gunter Osterlon				1925				"
Adolf Hadet				1915				"
Hans Zerrelles				1925				"
Franz József Schulte				1925				"
Karl /Kurt/ Mikula				1925				"
Franz Matusitl				1925				"
Antosn Schuprachel				1925				"
Fridrich Breinten				1925				"
Johan Scholter				1926				"
Hans Klein				1923				"
Karl Meissenhommer				1925				"
Eugen Moser				1925				"
Boda Vendel	-	-	-	-				"
Franz Kleindi				1925				"

11 db tömegsírban 1132 névtelen német halott fekszik még a szolnoki hősi temetőben, és 22 névtelen halott pedig egyes különálló, de jeltelen sírokban.

A második világháború magyar nemzetiségű hősi halottai, akik a szolnoki hősi temetőben vannak eltemetve.

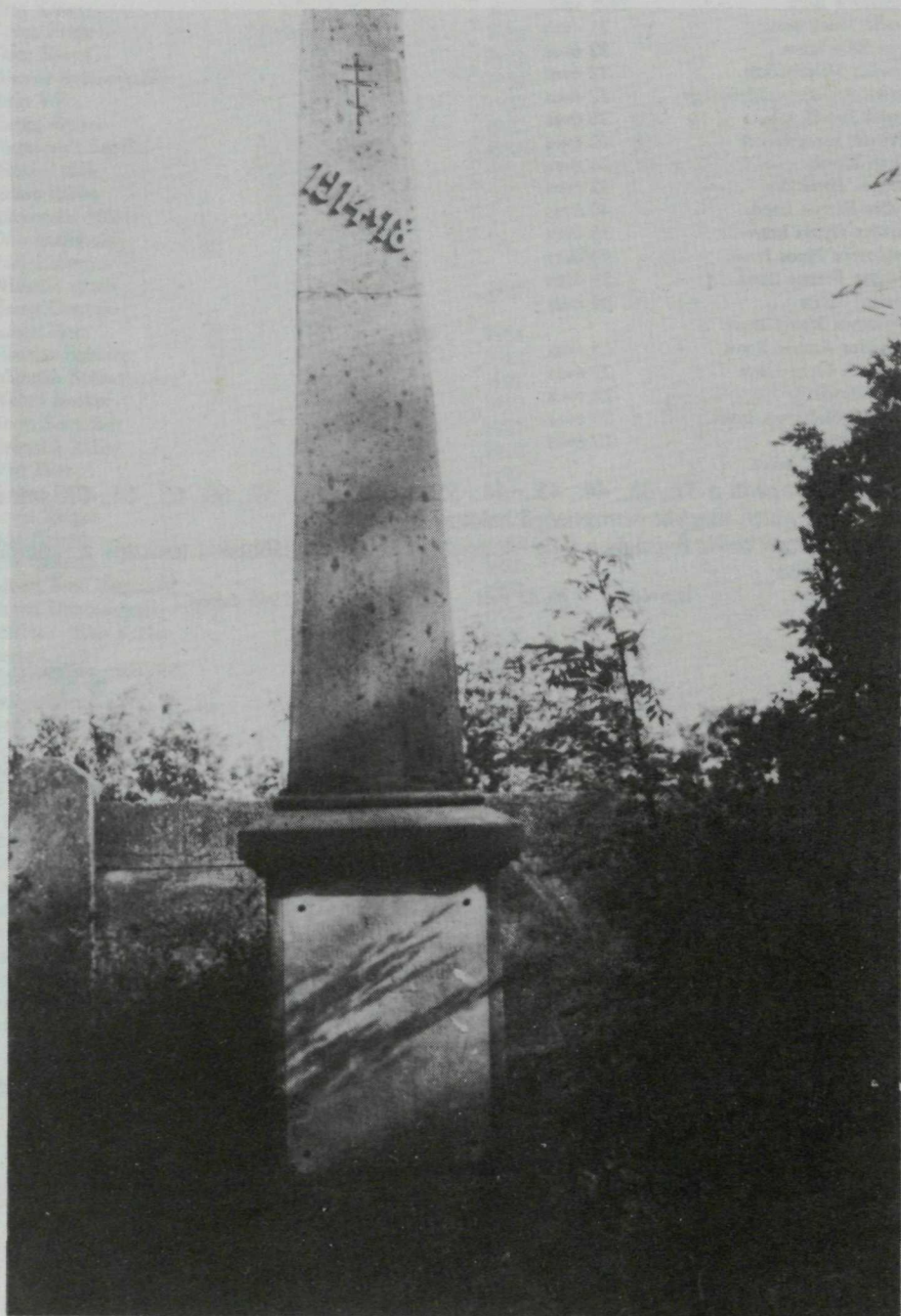
Név	Életkor	Meghalt	Év	2.parcella
Heffner Ferenc	23 éves	"	1944	"
Morizz Antal	"	"	"	"
Luda Ferenc honv.	"	"	"	"
Mészáros Béla	1903 szül.	"	"	"
Szabó János honv.	31 éves	"	"	"
Erki Béla honv.	32 éves	"	"	"
Kovács Mihály őrm.	32 éves	"	"	"
Szöke Anسلم vezérőrnagy	52 éves	"	"	"
Szabó József	26 éves	"	"	"
Mócsán József honv.	31 éves	"	"	"
Jakab Károly	26 éves	"	"	"
Szajac János őrv.	32 éves	"	"	"
Győre Ferenc tized.	40 éves	"	"	"
Kovács Gyula honv.	35 éves	"	"	"
Keglovics János honv.	40 éves	"	"	"
Magyar Ferenc tized.	29 éves	"	"	"
Nemesi János	34 éves	"	"	"
Keglovics József honv.	-	"	"	"
Dorovics András honv.	35 éves	"	"	"
Lebovics Lipót honv.	23 éves	"	"	"
Kiss Márton	28 éves	"	"	"
Herceg Sándorrep. honv.	39 éves	"	"	"
Hudák István	20 éves	"	1945	"
Versegi Lajos honv.	-	"	1945	"

Fentiekén kívül a 37., 38., 44., 45., 54., 55., 56., 57., 53., 59., 60., 63., 64., 67. számú sírokból névtelen magyar nemzetiségű halottak fekszenek.

1945. évben orosz fogságban volt hadifoglyok közül az alábbiakat temették a szolnoki hősi temetőbe:

Név	Honvéd	Élt	Évek	Meghalt	Év
Csordás Ferenc	"	"	43	"	"
Horváth János	"	"	-	"	"
Kocsis Károly	"	"	-	"	"
Versegi Lajos	"	"	32	"	" /1913-ban született/
Tóth Lajos	"	"	-	"	"
Magyar János	"	"	26	"	"
Kulcsár Károly	"	"	30	"	"
Kocsis János	"	"	-	"	"
Herceg János	"	"	-	"	"
Egri József	"	"	18	"	"
Binder Ferenc	"	"	40	"	"
Bodrovics Antal	"	"	-	"	"
Magyar János	"	"	-	"	"
Heverlei János	"	"	45	"	"
Sommás Gyula	"	"	44	"	"
Jeszenszki Sándor	"	"	27	"	"
Banda Arthur	"	"	36	"	"
Rudolf Baltofen/német nemzetiségű/	"	"	-	"	"
Meisner Henrik	"	"	41	"	"
Csiszár János	"	"	29	"	"
Ács Lajos	"	"	35	"	"
H.K.páncélos	főhadnagy	"	-	"	"
Sárai Bélahonv.	"	"	26	"	"
Cseh Sándor	"	"	35	"	"
Glevics Márton	"	"	33	"	"
Honti Károly	"	"	26	"	"
Fenáék Pál	"	"	33	"	"
Keglovics József	"	"	40	"	"
Móric Antal	"	3	2"	"	"
Borzos Ferenc	"	"	-	"	"
Miller Dénes	"	"	-	"	"
Hauer Károly	"	"	-	"	"

Fentiekén kívül még 22 névtelen hadifogoly.

Az I. világháború orosz hadifoglyainak emlékműve

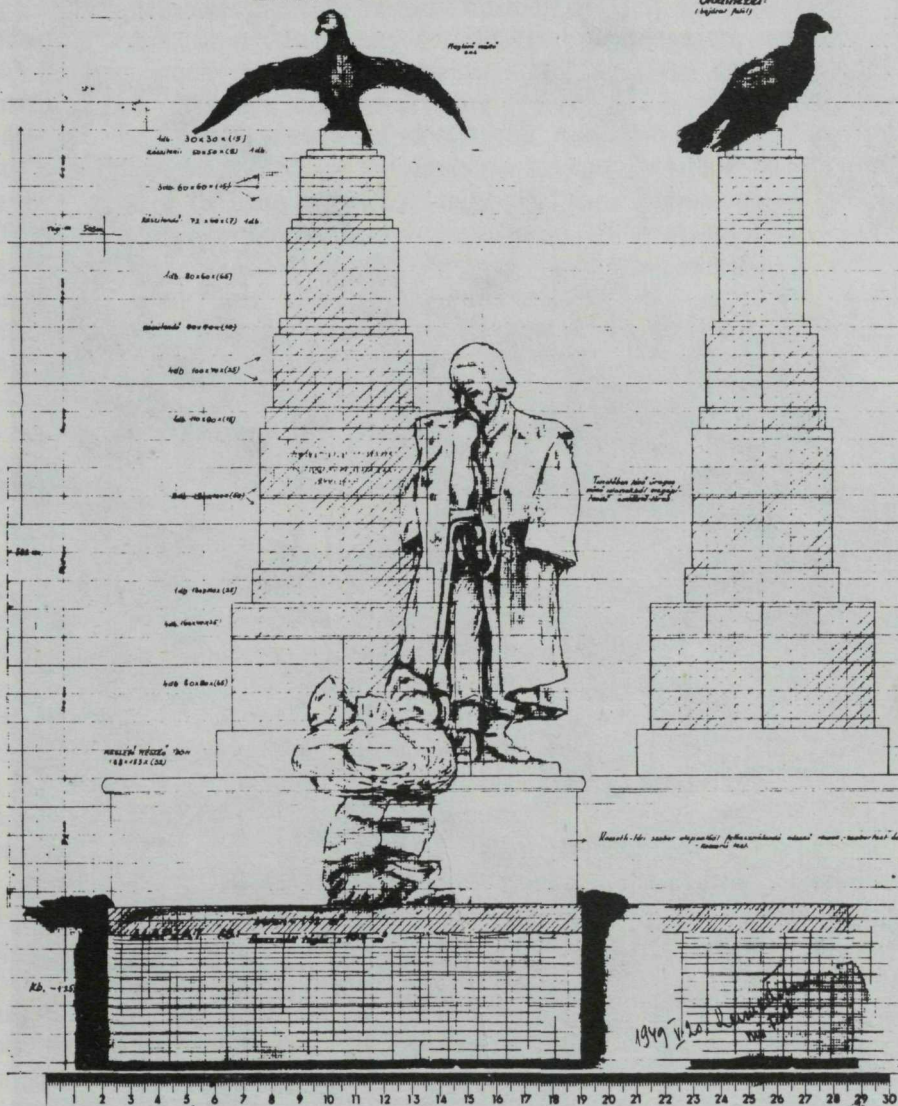
A HŐSI TEMETŐBEN FELÁLLÍTANDÓ ÚJ HŐSI-EMLEKMŰ TERVE -

(A kassuthéri szobor alaprajza és a temetőben lévő üreges sírrok felkaszálásával, figyelemmel az utóbbiak

M: 1:200.

Előnézet:

Oldónézet:
(balról nézve)

A II. világháborús emlékmű tervrajza

Az 1949-ben felállított világháborús emlékmű

T. Bereczki Ibolya

A városok felfedezése

/Novák László: A Három város építészete Nagykőrös, 1989. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 8./

A "debreceni néprajzi iskola" ígéreteként számontartott, településkutatóként induló etnográfus, *Novák László* alig több, mint másfél évtized alatt életmű terjedelmű munkásságot mondhat a magáénak. Az Arany János Múzeum élére kerülve első nagyobb munkája, a nagykőrösi múzeum állandó kiállítása országos figyelmet keltett, és széleskörű szakmai elismerést váltott ki. Néhány évvel később Nagykőrös adott otthont egy sor, általa kezdeményezett, majd országos hatáskörű intézményekkel karöltve megszervezett országos konferenciának. E tanácskozások a néprajz, történettudomány és régészet közös tudományos fórumává, s további kutatások inspirálóivá válhattak. A tudomány számára maradandó értéket jelentenek az előadások tanulmányá átdolgozott változataiból összeálló gazdag tartalmú és igényes kötetek, mint például a Falvak, mezővárosok az Alföldön, vagy a népi építészet című munkák. Az említettekén túl *Novák László* egyéni kutatómunkáját fémjelzik a Gondolat Kiadó kismonográfia sorozatában megjelent Három város, a Településnéprajzi tanulmányok, vagy A Három város népművészete. A gyors egymásutánban megjelent munkák után szinte az egész hazai néprajzi kutatás számára váratlanul új és monumentális kötettel jelentkezett a szerző: A Három város építészetevel.

Hogy miért tarthatjuk oly fontosnak ezt az összefoglalást? A magyar népi építészeti kutatás mindezideig nem fordított érdemleges figyelmet a hazai mezővárosok, parasztpolgári közösségek építészeti kultúrájának feltárására. Kisebb feldolgozások ugyan születtek az elmúlt évtizedben, de a népi építészettel foglalkozó kutatók többsége ma is elsősorban a klasszikus néprajzi módszerrel dolgozik, mely döntően csak falu nagyságrendű települések építkezését képes a teljesség igényével bemutatni. Etnográfusaink nemigen tudtak mit kezdeni - néhány kivételtől eltekintve - a klasszicizmus utáni építészeti stílusoknak a paraszti, parasztpolgári építkezési kultúrára gyakorolt hatásaival. *Gunda Béla* szavaival: "Az udvarházak" elkerülnek az etnográfusok figyelmét, s ha a történeti stílusok jelentkeznek az építkezésben, átadják a tudósi tollat a művészettörténészeknek." A művészettörténészek viszont aligha vizsgálják egy nagykőrösi vagy ceglédi jómódú parasztgazda - csak helyi viszonylatban rangosnak számító - lakóépületének építéstörténetét.

Mindenekelőtt tehát e munka kutatómódszertani fontosságát, és hazai kutatásunkban úttörő voltát kell hangsúlyoznunk. Egy több tízezres lakosságú mezőváros gazdálkodási rendje, társadalma, s ennek következtében építkezése is sokkal tagoltabb, sokszínűbb, mint egy néhány száz lelkes falué. Nehezebben átlátható és rendszerezhető e városok építkezési kultúrája. Ez a kultúra egyszerre többféle hatást befogadó és kisugárzó erejű. Középletei, templomai, iskolái meghatározóak lehettek a lakóépületeinek stílusára. Ezek az épületek maguk is különböző időben és stílusban készültek, többszöri átépítésen, alakításokon estek át. A középletek ugyanúgy részei a mezőváros építészetének, mint a városzéli

viskók vagy a pusztai csőszházak. Sokszínű tehát ez az építkezési kultúra, amelynek épületei a mezővárosi közösség által elfogadott szabályoknak és mintáknak megfelelően épültek fel, és ezáltal mutatnak egységes építészeti képet.

Nemcsak szemléletében újszerű a könyve, hanem az anyagfeltárás módja is követendő lehet népi építészetet kutatóink számára. Novák László más témaköröket vizsgálva az elmúlt évek során nagy levéltári kutatási gyakorlatot szerzett. Ismereteit igen jól kamatoztatja a kötetben, amikor olyan levéltári forrásokat von be és ad közre, amelyek korábban gyakorlatilag ismeretlenek voltak etnográfusaink előtt. /Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a kötet kezelését kissé megnehezíti, hogy a rövidítéseket külön jegyzékben nem, csak első előfordulásuknál oldja fel./

Teóriákban gazdag, ugyanakkor feltárt anyagban gyakran igen szegény néprajzi irodalmunkban öröm kézbevenni egy valódi monográfiát, amelyben a szerző nem elégszik meg a képeknek, rajzoknak kizárólag illusztratív funkciójával. Az ugyanarról az épületről különböző időpontokban készült rajz, vagy fényképfelvétel hűen képes visszaadni az átalakításokat, toldásokat és csonkításokat egyaránt. Nagyon fontosnak találjuk, hogy ez a könyv visszaadta a pozitívizmus letűnése óta olyan sokat bírált anyagközlésnek a becsületét. Tette mindezt úgy, hogy közben nem vészett el az adatrengőben, s következtetéseit valóságos tényekre építhette.

Novák László korábbi, Három városról írt munkáiban többször érzékeltük a Nagyőrös-központúságot. Most úgy véljük, a szerzőnek sikerült arányosan bemutatni a városokat, kiemelve Kecskemét, Cegléd és Nagyőrös egyéni arculatát és az összetartozás mellett eltérő múltjukból, nagyságukból fakadó különbségeiket is.

Figyelemre méltó tanulságokat hordoznak az építkezés táji adottságait és személyi tényezőit tárgyaló fejezetek, valamint a néprajz és a művészettörténet háttérmezgyéjén mozgó, számos ismeretet nyújtó, a középületek építéstörténetét bemutató részek.

Nemcsak az etnográfusok, de művészettörténészek és építészek számára egyaránt sokatmondó és értékes könyv A Három város építészete, Novák László néprajzi munkásságának kiemelkedő darabja.

Földeák Iván

Tiszta forrás - Karcagon

/Szentforrás. Műfordítások a türk népek irodalmából.

Karcag, 1988./

Könyvet ritkán forgattam olyan jóleső érzéssel, mint azt az alig százhusz oldalas kiadványt, amit Karcagról hozott a posta. Pedig sem küllemében: szerény, sárga, puhafedelű füzetecske; sem tartalmában: "Műfordítások a türk népek irodalmából" nem ígért különöset. Ám nem is a kötetben található művek azok, melyek elsősorban őszinte lelkesedéssel töltöttek el, hanem az, ahogy a könyvecske megszületett. Gimnazista fiúk-lányok fordították a művek javát. Fordították bizonyára szótár felett gömyedve, küszködve a nyelvi nehézségekkel, keresgélve a megfelelő szavakat. Miközben csábíthatta és csábította őket a XX. század végének sok-sok boldogító lehetősége: játék, video, sport. Ők azonban a keményebb diót választották, jószerevel nem is tudták, mibe vágták a fejszéjüket.

Nem elnéző magyarázkodás, nem a mérce alacsonyabbra állításának megindoklása ez a rövid bevezető, csupán egy a műfordítás kínjait és keservét végigpróbált fordító őszinte öröme, hogy a szakma talán még mindig vonz, a szerény anyagi és méginkább szerény erkölcsi elismerés ellenére ez a pálya, hivatás mégiscsak adhat és ad még ösztönzést szürkülő korunkban.

Az utóbbi években divattá lett a nyelvtanulás. Okos és értelmes divat. Tudjunk minél több nyelvet, és használjuk a nyelvtanulás révén megszerzett szellemi tőkét. A műfordítás mégis több, mint egyszerű nyelvtudás. A kis kötet ifjú fordítói érzik ezt, s próbálják éreztetni velünk, olvasókkal is. A hiteles átültetéshez ugyanis az idegen nyelv tökéletes elsajátítása mellett méginkább szükséges a saját, a befogadó nyelv alapos ismerete. Mert a műnek magyarul kell megszólalnia, s ha nyelve nem szabatos és gördülékeny, akkor az olvasó egykedvűen eltolja magától.

Tehát, a fordítás több mint a nyelvtudás. Illusztrálására szolgáljon egy mindenki számára érthető példa. Az orosz konyhanyelv leggyakrabban használt szava a "nyicsevo". Jelentését azt hiszem mindenki könyv nélkül fűjja. "Semmi" - vágja rá már az ötödikes kisdíák is. De ne adj isten, hogy valaki ennek fordítsa, ha az egészsége iránt érdeklődő kérdésre a mű hőse "nyicsevó"-val válaszol. Mert ilyenkor bizony azt jelenti, hogy "megjárja", "megvagyok", "élek-éldegélek", s még sorolhatnám a szinonimákat, amelyeket nem minden esetben közöl a szótár. Ahogy szótárból sem jön rá a kezdő műfordító, hogy miért harapdál uborkát a derék orosz muzsik a bor - "vino" - mellé, s szagol bele a fekete kenyérbe, így tompítván az alkohol erejét. Mert hiszen még a nagyszótárban is az áll a "vino" szó mellett, hogy bor, s többtucatnyi borra utaló jelzős szerkezetével árasztja el a szótárforgatót. Ám Oroszhon kemény tele nem alkalmas szőlőtermelésre, így hát bátran ajánlhatom bármely kezdő fordítóknak, hogy ott, ahol egy orosz regényben "vino"-t isznak a hősök, az szinte majdnem mindig töményebb ital: rendszerint vodka. Ekkor már érthetőbbé válik az is, miért harap

kovászos uborkát vagy savanyított káposztát a jó negyven fokos itóka mellé a szesztestvér.

Kissé bő lére eresztett bevezetőmet talán megbocsátja a nyájas olvasó. Egyetlen célom volt vele - kedvet ébreszteni mindenkiben ahhoz, hogy akár játékból is, de próbára tegye nyelvtudását. Nincs szebb és nemesebb játék, jobb időtöltés ennél. S az emelkedett előszó után bízást hihetem, könnyebb lesz lenyelni a bíráló és értékelő szó keserű piruláit. Mert nemcsak szép, de rögzös is ez a pálya. Ám egyelőre maradunk a babérok nál.

Babért érdemel a kötetben Körmendi Lajos a kazáni tatár népdalok műves átültetéséért. "Akár magyar népdalok is lehetnének" - futott végig rajtam a felismerés, oly rokonian közel hozta a fordító ezt a világot. Mégis éreztem, hogy egy más hagyomány táplálta élet részese lettem. Friss hang és teljes azonosulás a népdalok lírai hőisével - igaz felüdülést jelentett a közel húsz oldal a maga közvetlenségével, nyelvi leleményeivel. Vajon a kortársi kazáni tatár vagy csuvas líra átörökölt-e ezekből valamit? A válaszadás természetesen nem ennek a kis kötetnek a feladata.

A jó kezdeten fellelkesülve láttam hozzá a dobrudzsai szólások - közmondások átolvasásához. Derűm bizony kissé lelohadt, mert fordítójuk, Ökrösné Bartha Júlia már kevésbé merített meg a népi szellem friss hullámaiban. Ugyan mitől dobrudzsai az a mondás, hogy "fejétől bűzlik a hal", vagy "nézd meg az anyját, vedd el a lányát". Egyáltalán, miféle aforisztikus elmét fedezhetünk fel abban a lapos igazságban, hogy "tapasztalat nélkül nincs tudás". Főképp akkor, amikor olyan igazán telitalálat közmondásokra is lelünk a válogatásban, mint a "mézet keresett, virágra talált". Nem járt szerencsésebben az átültető a népdalokkal sem, melyek dallamosságából a fordítás nem sokat éreztet.

Igazi gyöngyszemek ígérését sejteti a Műköltészet rovat. Olyan nevekkel találkozunk itt, mint a tatár irodalom klasszikusa, Gabdulla Tukaj, akinek szatirikus vénájából valami felcsillan a fordításban. De itt van a meglepően modern hangvételű mongol Pürevdorzs, vagy a másik, immár XX. századi klasszikus tatár költő, Musza Dzsélil. Ezúttal a később élt tatár lírikus járt szerencsésebben, versének fordításában sok szép, invenciózus sorra találtam, de sajnos egy rím-kényszer szülte torz szórémre, az "érezem"-re is, melyet azért gyömöszölt nyilván a versbe a fordító, Kálmái Marianna, hogy rímeljen az "énekekre". Raszul Hamzatov klasszikusan egyszerű és tiszta, már a szövegében dallamot hordozó költeménye, a "Darvak" zeneiségében csorbítva kerül elénk Szalai István tolmácsolásában, olyan tautologizáló botlásokkal, mint a "van még e sorban egy kis csöppnyi rés".

Örömmel fedeztem fel a költők között Ravil Buharajevet. Tatár lírikus barátunk egy évet töltött Magyarországon, hogy megtanulja a nyelvünket, s majd irodalmunk fordítója legyen. A terv és a szándék valóra vált, Buharajev ma a magyar líra egyik legtöbbször ígértetője a Szovjetunióban, s emellett ő maga is ígértes tehetség. A kis kötetben ott érezzük a vidék szépségét, az ősi folklór ízeit, a sámánság nyomát. Buharajev személyes sorsa egybeolvad a tájéval. Szép szerelmes verse arról győz meg, hogy a közéletiség mellett másféle hangokra is figyelhetünk a kortársi szovjet lírában. A műköltészet rovatot záró Nyikolaj Sztarsinov versnél viszont meghökkenve időzök el. Ökológiai didaktikussága vezér-

cikkszerű, egyszerűsége is míveltnek tűnik. Talán ezúttal nem talált igazából egymásra mű és fordítója?

A prózaösszeállítás nyomban egy nálunk ismeretlen, de bemutatásra érdemes íróra, az örmény klasszikus Raffira /polgári nevén Akop Melik-Akopjánra/ hívja fel figyelmünket. Történelmi regényének részletéből is kiderül, hogy mind az izgalmas cselekménybonyolításhoz, mind a légkör megteremtéséhez volt érzéke. Fordítóját, Szalai Istvánt csak biztatni tudom lelkiismeretességéért. Ugyanakkor felhívnam a figyelmét arra, hogy a próza is távolságtartást követel meg az átültetettől: ne tapadjon az idegen nyelvhez. Ha egy történet önálló elmondásával bíznám meg, aligha írma le egy ilyen mondatot, hogy "láthatóan itt egy lovas bújkál", nem kiáltana hőse így társára, hogy "Észnél vagy te?" /egyszerűbb az "Eszednél vagy?"/, s az alábbi végképp ijesztő germanizmus sem hagyná el tollát: "egy hét múlva pedig már Tifliszben szándékoznak lenni". Igen, a prózafordításhoz - miként az íráshoz is - türelem és átélés kell. Villem Levik, az orosz fordításirodalom néhány éve elhunyt kiválósága és teoretikusa mondta egyik budapesti látogatásakor: "ne a művet, az író fordíts". Megállapítása az elbeszélő prózában is találó, rá kell érezni az író előadói stílusára, s azt meglelve kell szabadon fűzni a mondatokat. Igaz, a prózafordítás bizonyos gyakorlatot követel, s ezt csak az idő hozhatja meg.

Darg anyanyelvű prózaírótól még nem olvastam semmit, Ahmedhan Abu-Bakar rövid novellájának üde népisége nyomban meghódított, s derekas munkát végzett a fordító, Baja Sándor. Ahmet Azsirov ujgur író szintén kiművelt és szép prózát ír, ám a fordítás fogyatékosai itt már rontották a befogadás örömét.

Alekszandr Grin az orosz próza egyik legnagyobb stilművésze. Romantikus emelkedettség, pátosz, tiszta érzelmek, és a fantázia szabad szárnyalása jellemzi legjobb műveit, melyek sohasem veszítenek népszerűségükből. Grin fordítása gyönyörű, ám keservesen nehéz feladat. Átültetőjének, Szeivolt Katalinnak melegen javasolnam, néhány év múlva vegye elő ismét Grint, s a régi szöveget félretéve ismét fordítsa le a novellát. Azután hasonlítsa össze a két munkát. S nyomban megérti majd mostani aggályaimat.

Timur Zulfikarovot, mint prózaíró Magyarországon fedezték fel. Naszreddin Hodzsa alakjához visszatérő, izgalmasan erotikus ifjúsági kisregénye előbb jelent meg magyarul, mint oroszul. Igazi költői prózát művel, sejtetően izgalmasat és tisztán érzelmeset. Most is a felserdülő ifjú vágyait jeleníti meg finom tapintattal. A fordító, Vízkeleti Erzsébet a szöveg után közzétett esszében is meggyőz arról, nemcsak érti, de érzi Zulfikarov prózáját, és képes azonosulni vele.

Körmendi Lajos kötetzáró tanulmánya a szovjetunióbeli türk irodalmakat és magyarországi fogadtatásukat tekinti át. Szerényebb terjedelme ellenére hézagpótló munka, egyszerre korkép és bírálat, sőt, még a fordítások elemzésére is jut egy-egy találó mondata. Méltó eligazító befejezése a sokszínűen tarka kötetnek.

Nem tudom, lesz-e folytatása ennek a kis könyvnek. Szeretném, ha lenne, mert biztos vagyok benne, hogy a vállalkozás résztvevőit előbb-utóbb megfertőzi a műfordítás, az irodalom szeretete. S ha nem is ez lesz mindegyikőjük hivatása, ha csak néhányan, vagy csupán elvétve választják ezt a pályát, munkájuk nem csupán saját maguknak szerzett örömet és gyönyörűséget. Fogyatékosai ellenére - ugyan van-e tökéletes fordítás? - mindenképpen jó szót, elismerést és biztatást érdemel ez a vállalkozás.

JÁSZKUNSAÉG

A Szolnok Megyei Tanács V. B. művelődési osztályának folyóirata.

Főszerkesztő: **Körmendi Lajos**

Szerkesztők: **Dorkovics Ágnes, dr. Kerékyártó T. István, Sarusi Mihály**

Művészeti vezető: **Majnár József**

Szerkesztőbizottság: **Benson Vilmos, dr. Botka János, Györffi Lajos, dr. Kerékyártó T. István, Körmendi Lajos, Sarusi Mihály, dr. Szabó László, Tar Sándor, Várszegi Tibor**

Kiadja az Axel Springer-Budapest Kiadói Kft. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Irodája 5001 Szolnok, Pf. 105 Telefon: 42-211.

Felelős kiadó: az irodavezető.

Verseghy Nyomda: 5000 Szolnok, Vörös Csillag út 28. Telefon: 53-433.

Felelős vezető: **Gombkötő Béla**

ISSN 0448-9144

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál /HELIR/, Budapest, XIII. Lehel út 10/a. 1900. - közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: 1 évre 144 Ft, félévre 72 Ft, egyes szám 24 Ft. Megjelenik évente hatszor. XXXVI. évfolyam 3. szám, 1990. június

Tisztelt Olvasóink!

Az elmúlt hónapokban tartalmilag és formailag is megújult a Jászkunság. Erre a megújult lapra, Jász-Nagykun-Szolnok megye egyetlen kulturális folyóiratára szeretnénk felhívni jelenlegi és majdani Olvasóink figyelmét. Bőven találunk benne kortárs szépirodalmat, elmélyült szociológiai, szociográfiai esszéket, pszichológiai és művelődéstörténeti tanulmányokat, honismerettel foglalkozó írásokat. Olyan kiváló írókat mondhatunk szerzőinknek, mint például Esterházy Péter, Krasznahorkai László, Zalán Tibor, Sarusi Mihály, Tar Sándor, Nagy Gáspár ... Tudós szerzőink közül megemlíthetjük Györfly Györgyöt, Buda Bélát, Szigeti Jenőt, Szilágyi Miklóst, Erős Ferencet, Hódi Sándort ...

A Jászkunságból választ kaphat szűkebb hazánk és Közép-Európa időszerű társadalmi, kulturális problémáira. Nyitottak vagyunk minden szellemi irányzatra, a közlésre váró írások egyetlen értékkritériuma a minőség.

**Kérjük, legyen előfizetőnk,
ezzel is segítse elő lapunk fennmaradását.**

Jászkunság Szerkesztősége

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a JÁSZKUNSAÉG c. folyóiratotpéldányban időszakra.

Név:

Cím:

.....
/A fizetés módja: a csatolt postai befizetési utalványon vagy egyéb postai befizetési lapon az Axel Springer-Budapest Kiadói Kft. Jász-Nagykun-Szolnok megyei Irodája címére: Szolnok, Kossuth tér 1. Pf. 105 5001./

Az előfizetés díja félévre 72,- forint, egy évre 144,- forint.

..... 1990. hó nap

.....
aláírás

Ára: 24,- Ft

TARTALOM:

KÖZELKÉP

Esterházy Péter: Részlet a Hahn-Hahn grófnő pillantása című készülő könyvből	1
Mészáros Sándor: Középen állni	2
Magyar Fruzsina: Közel az éghez	7

ÉRTELMISÉG ÉS HATALOM

Tárnok Zoltán: Tűzkeresztség /novella/	8
Babics Imre: A harmadik kihajtott páfrány /vers/	18
Buda Béla: A Mephisto, avagy a hatalom anatómiája /esszé/	21
Erős Ferenc: A marginális identitás problémája	
Mérei Ferenc életművében /tanulmány/	28
Szigeti Jenő: A felebarátom mokasszinja /esszé/	33
Krausz Tivadar: Képköltemények	35
Kerékgyártó T. István: A hatalom értelmisége vagy értelmiségi hatalom /esszé/	38
Hódi Sándor: Kisebbségi mentalitás II. /tanulmány/	44

DIÁRIUM

Durkó Mátyás: A közművelődés társadalmi jelentősége a művelődés rendszerében /tanulmány/	54
--	----

ITT VAGYOK HONN

Madaras László: Szarmata fakoporsó	
Szenttamás-Pozderkáról /tanulmány/	60
Farkas Ferenc: Ragadványnevek Jászszentandráson /tanulmány/	67
Gremesperger Zsuzsanna: A Györffy-kollégium gyökerei /tanulmány/	72
Cseh Géza: A béke útjelzbi /tanulmány/	79
T. Bereczki Ibolya: A városok felfedezése /könyvismertetés/	89
Földeák Iván: Tiszta forrás - Karcagon /könyvismertetés/	91

E számunk képzőművészeti anyagát Szent Ernő grafikáiból válogattuk. A reprodukciókat Mészáros János készítette.

A borítót Tóth Sándor rajzának felhasználásával Bíró József tervezte.